

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Kateřina Urbanová

**Zámecká pevnost Floriána Gryspeka z
Griesbachu v Kaceřově**

Kaceřov v kontextu středoevropského renesančního opevnění

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Mgr. Magdaléna Nespěšná Hamsíková, Ph.D.

Praha 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci s názvem *Zámecká pevnost Floriána Gryspeka z Griesbachu v Kaceřově* zpracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 4. 12. 2018

Kateřina Urbanová

Bibliografická citace

Zámecká pevnost Floriána Gryspeka z Griesbachu v Kaceřově. Kaceřov v kontextu středoevropského renesančního opevnění [rukopis] : diplomová práce / Kateřina Urbanová ; vedoucí práce: Magdaléna Nespěšná Hamsíková. -- Praha, 2019. -- <101> s.

Anotace

Zámecká pevnost Floriána Gryspeka z Griesbachu v Kaceřově

Práce je zaměřena na opevnění renesančního zámku a na zařazení fortifikace do kulturně historického kontextu. Tematicky navazuje na autorčinu předchozí práci, zaměřenou na architekturu a historii Kaceřova. Na základě ikonografické dokumentace byla popsána bastionová fortifikace reprezentačního sídla královského sekretáře. Samostatná část práce byla zaměřena na dnešní podobu opevnění. Byly shrnuty možné důvody, které vedly Floriána Gryspeka k rozhodnutí investovat do rozsáhlé obrany sídla. Autorka propojila modernizaci opevnění v Evropě v první polovině 16. století s tureckými nájezdy.

Po shrnutí literatury byl zrekapitulován historický vývoj bastionového opevnění v Itálii a pozornost byla soustředěna na transformaci jednotlivých prvků do střední Evropy. Pozornost byla věnována vojenským architektům a jejich literární činnosti. V rámci traktátové literatury byl kladen důraz na fortifikační předlohy Sebastiana Serlia a Francesca di Giorgia, který vydal *Trattato di architettura civile e militare* již po roce 1482. Novinky v pevnostním stavitelství se objevily na konci pozdní gotiky a touha po inovacích byla umocněna technologickým vývojem dělostřelecké techniky. Modernizace opevnění a stavba nových pevností začala zejména po francouzské válečné výpravě do Itálie, kde si Karel VIII. nárokoval dědičná práva. V Čechách to byla doba po husitských válkách.

Autorka se zajímala o tureckou kulturu, hlavně o zdroje poznání a šíření informací v renesanční Evropě. Této problematice byla věnována kapitola *Poznávání osmanského světa*. Na cestopisnou a humanistickou literaturu navázala představením humanistů, se kterými se stýkal F. Gryspek.

Studium opevnění zámku plynule navazuje na otázky týkající se autorství Kaceřova. Významná role byla připsána ojedinělé fortifikaci a problematika autorství byla řešena v jiných souvislostech než v autorčině předchozí práci.

Jedním z cílů této práce byl i pokus o identifikaci osob zobrazených v medailonech v patře jihovýchodního rizalitu. Zobrazený muž v turbanu umožňuje rozvinout teorii o liberálním smýšlení F. Griespeka. Možné zobrazení architekta s uhelníkem a vojenskou přílbou připívá teorii, že architektem projektu byl zkušený vojenský inženýr. Tuto myšlenku pisatelka rozvíjí v kapitole *Architekt Kaceřova – Johann Tscherte*.

Stručně byly zmíněny další opevněné stavby na českém území. Opevnění soukromého sídla bylo následováno až stavbou Bučovic na Moravě. Práce je doplněna o stavby, jejichž opevnění sloužilo spíše k dekoraci a jeho cílem bylo zvýšit celkový reprezentační dojem. Příkladem může být letohrádek Hvězda v Praze-Liboci či jihočeský zámek Kratochvíle.

Klíčová slova

renesance, turecká expanze, opevnění, bastion, zámek Kaceřov, Johann Tscherte

Abstract

The Castle Fortress of Florian Gryspek of Griesbach in Kaceřov

The thesis is focused on the fortification of the Renaissance chateau and its inclusion into the cultural and historical context. The theme is follow up of author's previous thesis which was focus on the architecture and history of Kaceřov. It was described the bastion fortification based on the iconographic documentation. A separate part of the thesis was focused on present form fortifications. There were summarized the possible reasons why Florian Griespek invested into the extensive defense of the representative residence. The author linked the modernization of fortifications in middle Europe with Turkish raids (first half of the 16th century).

The author is trying to do fully recapitulation of the historical development of the bastion fortification in Italy and the gradual transformation of individual component into Central Europe after summarizing the literature. It was paid attention to military architects and their literary activity. Based on the Renaissance literature the author focused on the fortifications of Sebastiano Serlio and Francesco di Giorgio, who published the *Trattato di architettura civile e militare* (after 1482). There were new developments in fortress construction at the end of the late Gothic. The desire for innovation was intensify thanks to the technological development of artillery techniques. The modernization of the fortifications and the construction of new fortifications began especially after the French war campaign to Italy, where Charles VIII. claimed inheritance rights. In Bohemia we can see this trend after the Hussite wars.

The author was interested about Turkish culture, mainly about the sources of knowledge and dissemination of information in Renaissance Europe. The chapter *Poznávání osmanského světa* was devoted to this problems. At the end of the chapter about travel and humanist literature the author continued with the part about the humanists who were in contact with F. Griespek.

The question of authorship has not yet been resolved but the fortification shows a new direction of search. The author is trying to put the architecture in another light. The problems of authorship was dealt with different contexts than in the author's Bachelor work.

One of the aims of this thesis was also a try to identify the persons in medallions in the Knight's Hall. A man with the turban allows to develop the theory of F. Griespek and his liberal thinking. A possible portrait of an architect with a ruler and a military helmet allows the author to develop a theory that the architect of Kaceřov can be a military engineer. This idea is developed by the writer in the chapter *Architekt Kaceřova – Johann Tscherte*.

It was mentioned the other fortified castles in Bohemia. The fortification of the private building we can find in Bučovice in Moravia.

The thesis is complemented by buildings whose fortification was built to decorate. The purpose of this fortification was to impress. These buildings include Villa Hvězda or Kratochvíle Chateau in the South of Bohemia.

Keywords

Renaissance, Turkish expansion, fortification, bastion, Kaceřov Chateau, Johann Tscherte

Počet znaků (včetně mezer): 120 824

Poděkování

Děkuji PhDr. Mgr. Magdaléně Nespěšné Hamsíkové, Ph.D za poskytnutí odborných rad, věcných připomínek a pečlivé vedení diplomové práce. Za vstřícnost a zpřístupnění zámku Kaceřov děkuji panu Ing. Jiřímu Štruncovi. Mé srdečné poděkování patří Mgr. Blance Pešoutové za korekturu textu a laické poznámky. Děkuji své rodině za podporu a trpělivost v průběhu celého studia.

Obsah

Úvod.....	7
1. Literatura.....	10
2. Italské bastionové opevnění.....	14
3. Poznávání osmanského světa.....	22
3.1. Zvýšená stavební činnost v Evropě po roce 1526 v souvislosti s tureckou expanzí.....	26
4. Počátky renesančního opevnění v Čechách.....	29
4.1. Opevnění Pražského hradu.....	30
4.2. Opevnění hradu Švihov a Rábí.....	34
4.3. Morava a opevnění Pernštejnů.....	35
5. Zámek a pevnost Kaceřov.....	38
5.1. Architekt Kaceřova.....	40
5.2. Opevnění Kaceřova.....	43
5.3. Nástěnné malby v patře jihovýchodního rizalitu.....	51
6. Opevněné zámecké stavby.....	54
6.1. Letohrádek Hvězda.....	54
6.2. Bučovice.....	56
6.3. Kratochvíle.....	57
6.4. Holíč.....	58
7. Závěr.....	59
8. Obrazová příloha.....	63
9. Seznam odborné literatury.....	94

Úvod

Renesančnímu zámku Kaceřov severovýchodně od Plzně jsem se věnovala již ve své bakalářské práci. Zabývala jsem se problematikou autorství a samotnou architekturou, která vycházela z italských renesančních vil, představila jsem zajímavou osobnost Floriána Griespeka z Griespachu. Dle vlastní fotodokumentace jsem popsala současný stav zámeckého areálu.

Kaceřov jsem navštívila po dvou letech, když jsem hledala téma diplomové práce. Současný majitel zámku Jiří Štrunc od ledna 2016 dokončil kompletní výměna střechy a zrekonstruoval další obytnou místnost v přízemí severního křídla. V letních měsících je stále udržovaná zahrada za ohradní zámeckou zdí. Když jsem byla na Kaceřově poprvé, byly příkopy okolo stavby zasypány sněhem. Opevnění jsem proto měla možnost vidět až při další návštěvě. Příkopy mezi bastiony zarůstají trávou a vzhledem ke stavu zámku pochopitelně není jejich pravidelné vysekávání prioritou. Přední stavba české renesance je specifická nejen půdorysným řešením, arkádovým systémem, dobou výstavby, ale i svou fortifikací, která nemá ve své době v Čechách obdoby. Na základě podnětů vedoucí práce i vlastního zvážení jsem se rozhodla, že se ve své diplomové práci zaměřím právě na jedinečný fortifikační systém.

Vzhledem k tomu, že Kaceřov je zámkem italského typu, shrnu nejprve vývoj italského bastionového systému a italských fortifikačních škol. Připomenu hlavní italské pevnosti, budu se orientovat zejména na prvky, které byly aplikovány v Čechách a na Moravě. Dále představím nejvýznamnější fortifikační architekty a jejich projekty. Opomenuta nebude ani traktátová literatura a nerealizované návrhy. Vyzdvihnu odkaz Francesca di Giorgia Martiniho, jehož traktát byl šířen v rukopisech již po 1482.

Plynule naváží na architekturu zámku Kaceřov, která byla zpracována v mé předchozí práci, a zaměřím se na pevnostní charakter stavby. Na základě dobové dokumentace a vlastní fotodokumentace popíši fortifikační systém. Opět si položím otázku týkající se autorství projektu a krátce shrnu publikované názory. Tím, že zásadní roli přiřču právě fortifikačnímu systému, vnesu snad na některé názory nový náhled. Z potenciálních architektů měl nejbližší k fortifikacím Johann Tscherte, který se po studiích na vídeňské univerzitě podílel na projektu opevnění Vídně a snad i Olomouce. Ráda bych rozšířila povědomí o korespondenci, kterou Tscherte udržoval s Albrechtem Dürerem. Toto propojení považuji za velice zajímavé a přivádí mě k otázce, do jaké míry mohly

Tschertovy poznámky ovlivnit Dürerův traktát, vydaný v Norimberku v roce 1527. Při hledání odpovědí na otázku autorství Kaceřova se totiž pokusím odklonit od formálních prvků samotné stavby a zaměřím se zejména na architekturu renesančního opevnění. V této úvaze připustím, že stejný architekt navrhoval i opevnění. Domnívám se, že fortifikace byla v plánu zámku od počátku, ačkoli se o ní pisatel kaceřovského urbáře nezmínil. Na tuto problematiku se váže otázka, která byla v minulosti již položena – proč Florián Griespek opevňoval své sídlo, když se těšil přízni panovníka? Jak moc se bál o své postavení u dvora, když opevňoval své sídlo dle nejmodernějších systémů a investoval nemalé prostředky do vybavení zbrojnice? Není vyloučeno, že prozíravý Griespek takto reagoval na tureckou expanzi.

Mým záměrem je představit Kaceřov v kontextu pevnostní architektury v Čechách a na Moravě. Vráťím se proto k opevněním, která se u nás stavěla v závěru pozdní gotiky, především k činnosti Benedikta Rieda a provázanosti uherského dvora s Itálií. B. Ried stavěl rondelová opevnění a aplikoval některé nové pevnostní prvky. Modernizace opevnění Pražského hradu přinesla uplatnění prvku, který umožňoval obráncům aktivně bránit hrad. Tímto novým prvkem byla na krčku předsunutá bašta, dnes známá pod názvem Daliborka. Prvek aktivní obrany byl použit i při opevňování vodního hradu Švihov.

V kulturně historickém pozadí práce se pokusím nastínit hrozbu tureckého nebezpečí. Zmíním následky roku 1526, kdy zvítězilo osmanské vojsko v bitvě u Moháče. Budu se věnovat evropskému povědomí o turecké kultuře, zdrojům, odkud lidé mohli získat informace o východních zemích. V úvodu kapitoly *Poznávání osmanského světa* shrnu poutnické i diplomatické cestopisy a další humanistickou tvorbu. Navážu mecenášskou aktivitou Floriána Griespeka a jeho styky s předními českými i zahraničními humanisty.

V souvislosti s tureckou hrozbou a Griespekovými liberálními postoji k jinému náboženskému vyznání se pokusím o identifikaci některých portrétních medailonů v patře jihovýchodního rizalitu. Jednou ze zobrazených osob je i muž s turbanem. Budu se zabývat možným zobrazením architekta, které je umístěno na stejné stěně vedle muže s turbanem.

Poslední část práce bude věnována čtyřem vybraným stavbám, které mohly být Kaceřovem inspirovány. Šlechticem, jenž si nechal opevnit své soukromé sídlo, byl Jan Šembera Černohorský z Boskovic, opevnění okolo zámku Bučovice stavěl až od 70. let

16. století, tedy přibližně třicet let po vzniku Kaceřova. Při stavbě opevnění pražského letohrádku Hvězda stejně jako při výstavbě rožmberské Kratochvíle byla využita především dekorační funkce fortifikace. Výše zmíněná fakta potvrzují jedinečnost a zdůrazňují důležitost Griespekovy západočeské stavby v rámci evropské renesanční architektury.

Literatura

Opevnění

Středověkým opevněním Prahy se zabývala historička Eva Jánská.¹ Z jejích příspěvků jsem čerpala, abych získala přibližnou představu o rozsahu přemyslovského a lucemburského opevnění. Lépe se mi potom zpracovávala literatura, která se zabývala primárně novověkým opevněním a středověké hradby zmiňovala jen okrajově.

Pražskému opevnění se v minulosti věnovala například specialistka na fortifikační architekturu Dobroslava Menclová v soupisném díle českých hradů a tvrzí.² V návaznosti na studijní odkaz D. Menclové publikovala svůj příspěvek do *Staleté Prahy* Jiřina Hořejší, která se zaměřila na opevnění Pražského hradu od Přemyslovců po Benedikta Rieda a jeho fortifikační úpravy.³

Velkým přínosem pro studium Benedikta Rieda pro mě byla kniha Pavla Kaliny *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*. Autor shrnul nejen dosavadní poznatky o osobnosti architekta, ale i často kladené otázky, teorie a pochybnosti. Středoevropskou stavitelskou tradici dal do souvislosti s renesančními centry v Itálii. Kniha obsahuje bohatý poznámkový aparát, fotografie, plány a půdorysy.⁴

Zajímavým článkem s výstižným názvem *Fortifikační stavitelství mezi gotikou a renesancí* přispěl do sborníku, který byl vydaný u příležitosti životního jubilea profesora Ivo Hlobila (*1942), František Chupík. Tento článek mě upozornil na provázání Jana Tscherta s Olomoucí. Tuto spojitost jsem se ve své práci pokusila rozvinout v kapitole *Johann Tscherte*, kde jsem i shrnula problematiku autorství Kaceřova.⁵ Chupík shrnuje působení Benedikta Rieda i fortifikace rodu Pernštejnů.

¹ Eva JÁNSKÁ: K výzkumu pražského opevnění. In.: *Staletá Praha*, sv. VI., Praha 1973, 46–60; Eva JÁNSKÁ: K pražským hradbám Karla IV. In.: *Staletá Praha*, sv. IX., Praha 1979, 67–78.

² Dobroslava MENCLOVÁ: *České hrady*. 1–2. díl. Praha 1972

³ Jiřina HOŘEJŠÍ: Pozdně gotické opevnění Pražského hradu. In.: *Staletá Praha*, sv. XVII., Praha 1987, 105–120.

⁴ Pavel KALINA: *Benedikt Ried a počátky záalpské renesance*. Praha 2009

⁵ František CHUPÍK: Fortifikační stavitelství mezi gotikou a renesancí. In.: *Pro arte*. Sborník k počtě Ivo Hlobila. Praha 2002, 239–245.

Stavební vývoj od raného středověku do 20. století shrnul Vladimír Kupka v knize *Pražská opevnění*.⁶ Vývoj hradeb byl nastíněn v souvislosti s historickými událostmi. V. Kupka se vojenstvím a fortifikační architekturou zabývá dlouhodobě. Jeho ostatní knihy, které se dotkly problematiky renesančního opevnění, jsem uvedla v seznamu literatury.

V českém překladu je dostupná kniha *Kámen a oheň* od Christophera Duffyho (*1936). Britský vojenský historik se v této publikaci zajímal především o novověké pevnostní stavby od 17. do 19. století a rozlišil jednotlivé evropské školy (italskou, německou, nizozemskou, francouzskou). Počátkům bastiového systému opeňování se věnoval pouze okrajově. Kniha je doplněna slovníkem pojmů.⁷

Petr Wolmuth (*1973) se bastionovým fortifikacím věnoval ve své diplomové práci (*Význam bastionových fortifikací ve vývojovém procesu vojenské revoluce*, 2013), která vyšla jako monografie v roce 2015. Autor se opřel o již publikované teze a úvahy, které dále rozvinul v historicko-sociologickém kontextu. Studoval vojenské inženýry jako sociální skupinu od 16. do 18. století. Popsal její proměny od vysokého statusu v první polovině 16. století, kdy byli architekti sdruženi do cechů a spřátelených rodin, až do fáze, kdy se výstavba pevností stala po polovině 16. století jejich hlavní náplní práce. Pro moji práci byl tento pohled velmi užitečný.⁸

Ke studiu evropské fortifikační architektury zůstávají základním pilířem renesanční traktáty, které jsou dostupné převážně na internetových stránkách zahraničních knihoven. Internetové zdroje uvádím na konci práce v seznamu literatury.

Fortifikace Kaceřova

Pro studium opevnění Kaceřova je stěžejní článek *Opevnění zámku Kaceřov* od Jiřího Fáka, publikovaný v plzeňské vlastivědné ročence v roce 1993. Autor nejprve shrnul historii panství, vývoj bastionových fortifikací a nakonec se věnoval samotnému popisu.⁹ K celkovému popisu zámeckého areálu přispěla zpráva od Jana Muka a Dobroslava Líbala v rámci stavebně historického průzkumu z roku 1969.¹⁰

⁶ Vladimír KUPKA: *Pražská opevnění*. Praha 2008

⁷ Christopher DUFFY: *Kámen a oheň*. Brno 1998

⁸ Petr WOHLMUTH: *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*. Praha 2015

⁹ Jiří FÁK: *Opevnění zámku Kaceřov*. In: *Severní Plzeňsko. Vlastivědná ročenka*. Plzeň 1993, 41–46.

¹⁰ Jan MUK / Dobroslav LÍBAL: *Stavebně historický průzkum zámku*. Praha 1969

Opevnění se v krátkosti věnovali i Petr Rožmberský s Milanem Novobilským ve společné práci *Gotická tvrz a zámecká pevnost Kaceřov*.¹¹ Popis a použitá literatura jsou shodné s poznámkami, ze kterých vycházel Jiří Fák.

Výše zmínění autoři vycházeli při popisu kaceřovského opevnění z dobové ikonografie. Na kresby a akvarely jsem byla při popisu fortifikace odkázána také. Připomenu, že nadzemní části opevnění byly v minulosti destruovány po celé délce. Dochovaná dobová ikonografie tedy stále je a bude výchozím bodem při rekonstrukci bastionové pevnosti. Literaturu zabývající se dobovou ikonografií jsem uvedla v úvodu příslušné kapitoly.

Kulturně historický kontext

Kniha *České země ve stínu půlměsíce* přinesla obraz turecké kultury. Autor Tomáš Rataj se zabýval tím, jak byli Osmané vnímáni Evropany a jak se tento obraz měnil v čase. Velká část knihy je věnována tzv. turecké literatuře a šíření informací o turecké kultuře.¹² Literatuře obsahující problematiku tureckého nebezpečí v Evropě byla věnována kapitola *Poznávání osmanského světa*.

K rozšíření povědomí o kultuře a historických událostech 16. století jsem měla k dispozici knihu *Evropa šestnáctého století*. Tato kniha z edice *Dějiny Evropy* přinesla poměrně vyčerpávající souhrn důležitých událostí. Autor se zabýval otázkami historickými, kulturními i náboženskými. K českým dějinám jsem měla k dispozici například knihu od Zdeňka Vybírala *Bitva u Moháče*¹³ a první díl dějin od Jaroslava Čechury, jenž zachycuje roky 1526 až 1583.¹⁴

¹¹ Petr ROŽMBERSKÝ / Milan NOVOBILSKÝ: *Gotická tvrz a zámecká pevnost Kaceřov*. Plzeň 2007

¹² Tomáš RATAJ: *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha 2002

¹³ Zdeněk VYBÍRAL: *Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526*. Praha 2008

¹⁴ Jaroslav ČECHURA: *České země v letech 1526–1583*. 1. díl. Praha 2008

Ke studiu architektury české renesance zůstávají stěžejní knihy Olgy Frejkové¹⁵, Evy Šamánkové¹⁶ a práce Jarmily Krčálové.¹⁷ Kniha *Palladianismus v české renesanci* sice představuje renesanční stavby na našem území v souvislosti s italskými renesančními centry, ale k italským analogiím je třeba přistupovat kriticky. Mimo Itálii se O. Frejková soustředila i na Vídeň a oblasti na sever od Alp. Italským a evropským vlivům se věnovala i Eva Šamánková, která začala svůj přehled české renesance příjezdem Vladislava Jagellonského do Uher a kulturními a obchodními styky Budína a Itálie. Část knihy je věnována Benediktu Riedovi a jeho možným realizacím.

¹⁵ Olga FREJKOVÁ: *Palladianismus v české renesanci*. Praha 1941

¹⁶ Eva ŠAMÁNKOVÁ: *Architektura české renesance*. Praha 1961

¹⁷ Jarmila KRČÁLOVÁ: *Centrální stavby české renesance*. Praha 1974; *Renesanční architektura v Čechách a na Moravě*. In: *Dějiny českého výtvarného umění II/1. Od počátků renesance do závěru baroka*. Praha 1989, 6–61.

Italské bastionové opevnění

Dynamický vývoj pevnostní architektury a sociální vzestup vojenských inženýrů od 15. století je přímo vázán na technický a dělostřelecký vývoj. Hlavním centrem rozvoje nových fortifikací se stala ekonomicky silná Itálie. Rozvoj můžeme sledovat v souvislosti s tehdejší válečnou situací.¹⁸

Velký zlom v italském opevňování přišel po roce 1494, kdy francouzský král Karel VIII. uskutečnil válečnou výpravu do Itálie, aby zde z pozice dědice rodu Anjouovců uplatnil svá práva na neapolskou korunu. Karel dobýval pevnosti za pomoci disciplinovaného a technicky pokročilého dělostřelectva. Francouzským zbrojířům se totiž podařilo docílit lehčích, menších a palebně efektivnějších děl, která mohla být tažena koni a byla tak mnohem mobilnější. Dělové hlavně byly odlévány z bronzu a koule, vážící přibližně jen 9 až 13 kilogramů, ze železa. Bronzové hlavně byly užity Turky již při obléhání Konstantinopole v roce 1453, ale dělové koule byly tehdy ještě kamenné a s děly se těžko manipulovalo. Když Karel VIII. se svým vojskem dobyl florentskou pevnost Fivizzano, další pevnosti kapitulovaly, a tak do hlavního města neapolského království vstoupil již 22. února 1495. Z Itálie byl francouzský král vytlačen hned následujícího roku, ale jeho moderní armáda a strach, který na jihu vyvolala, zůstal v povědomí. Již nestačila modernizace a posílení středověkých městských hradeb a pevností, bylo nezbytné zavést zcela nový obranný systém. Vzrostla poptávka po vojenských architektech a fortifikačních plánech s cílem vybudovat nejen nedobytnou pevnost, ale i pevnost schopnou aktivní obrany.¹⁹

Vznik bastionů

Základním krokem zcela nového projektu – bastionového opevnění (*trace italienne*) – bylo stanovení středu a uspořádání čelních linií pevnosti, pak následovalo geometrické rozvržení jednotlivých bastionů. Od staršího a složitějšího postupu, kdy je třeba nejprve zvolit linii kurtiny (spojovací hradba mezi bastiony) pro základ čelní linie opevnění a na závěr postavit polygonální bastiony v místech, kde došlo k napojení linií, se ve druhé

¹⁸ KALINA 2009, 88.

¹⁹ WOHLMUTH 2015, 84–88.

polovině 17. století ustoupilo a stavitelé se k němu vraceli v případě, kdy byly do plánu zahrnuty staré hradby a poloha kurtin byla tedy dána předem.²⁰

Vznik bastionového opevnění datujeme k přelomu 15. a 16. století na řeckém ostrově Rhodos, kde opevnění hlavního města nechal přestavět a modernizovat Řád rytířů sv. Jana (johanité). Italští stavitelé zde vybudovali pět bašt. Bašta Auvergne a Španělská bašta měla pětiboký půdorys, základ pozdějších bastionů. Jména italských inženýrů a stavitelů jsou doložena (např. Matteo Gioeni původem ze Sicílie, Scarpagnino z Benátek, Gerolamo Bertolucci z Florencie).²¹ Odtud pochází i nové pojmenování italského rondelu tzv. *caretto*, dle velmistra řádu Fabricia di Caretto (1513–1521). Caretto doplnil rondelem Italskou věž.²² Nepředstavujme si však, že by na Rhodu došlo k rychlému vývoji bastionového systému. Je pravda, že středověká zeď zesílená věžemi byla od roku 1480 renovována, ale rozhodně se nejednalo o obnovu dle nového moderního plánu. Opevnění má půdorys silného půlměsíce. [1] Na severu vyčnívá věž sv. Mikuláše, která bránila přístav Mandraki a jižnější obchodní přístav, ten byl v případě útoku nepřátelských lodí chráněn napnutým řetězem mezi věží Naillac a východní Mlýnskou věží (Francouzskou²³). Johanitské opevnění nelze považovat za počátek bastionového systému opevňování, polygonové bašty jen nahradily původní věže a došlo tak k posílení staršího zdiva. Ze dvou výše zmíněných pětibokých bašt nesla však zejména bašta Auvergne (též sv. Jiří) prvky bastionu. Kromě polygonálního půdorysu měla i dvě vnitřní podlaží pro umístění děl, zešíkmené stěny a korunní římsu. Připouštím přesnější označení *bollwerk* (pozdě gotická polygonální bašta), ale nezpochybňuji stěžejní postavení rhodské fortifikace v celkovém vývoji bastionového opevnění.

²⁰ DUFFY 1998, 34. Bastionové opevnění bylo dovedeno k dokonalosti v 17. století. Sébastien le Prestre markýz de Vauban (1633–1707) působil ve službách francouzského krále Ludvíka XIV. Francie v té době vedla války například se Španělskem, Nizozemím, Anglií. Vauban vystavěl 33 nových pevností a přes 300 pevností zrekonstruoval. Vytvořil fortifikační systém, který sloužil až do prusko-francouzské války (1870–1871). Vladimír KUPKA: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2001, 110–111.

²¹ KUPKA 2001, 93.

²² Miroslav PLAČEK: Rondelové fortifikace pozdního středověku a raného novověku a jejich uplatnění u nás. In.: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, 337.

²³ Tato věž byla financována francouzským králem Ludvíkem XI., nejspíš proto se setkáme i s označením Francouzská. PLAČEK 2012, 483.

Známí architekti a jejich fortifikace

K italským pevnostním architektům řadíme Michelozza (1396–1472), který v polovině 15. století působil ve službách florentských Medičejů. V medičejských službách byl i Francesco di Giovanni zvaný Francione (kolem 1425–1495), který budoval opevnění Voltery. *Traktát o architektuře (Trattato di architettura civile e militare*, po roce 1482), šířený v rukopisech,²⁴ sepsal Francesco di Giorgio Martini (1439–1502). Sienský umělec, který získal i praktické zkušenosti na bitevním poli, se zabýval mimo jiné otázkou skrytého zásobování při nepřátelské palbě a rozvíjel systém obrany boční palbou (flankování).²⁵ Za znalce Francesca di Giorgia je považován Nicholas Adams, který upozorňuje, že není vůbec jisté, zda Francesco četl Albertiho traktát o architektuře, psaný náročnou latinou. Odborníci přikládají velký význam ústnímu výkladu, který autoři traktátů vyslechli v umělecké dílně, následně zapsali a doplnili kresbou, která byla obvykle důležitější než samotný text.²⁶ Francesco di Giorgio je i autorem vzorového náčrtu *villa bastionata*, kde uplatnil nárožní bastiony s ušima. Vzdálenost mezi jednotlivými bastiony je zde určena podle směru palby ze střílen.²⁷ Jeho válečné zkušenosti mu jistě byly při nákresech pevností užitečné. Osobně si myslím, že mu mohly být větším přínosem než geometrická preciznost a touha po dokonalosti, jakou sledujeme u Leonarda da Vinci. Zároveň si musíme uvědomit, že renesanční umělci byli při rýsování fortifikací do jisté míry omezeni renesančními ideály a dobovou estetikou, která vyžadovala pravidelnost a vyváženost. Franciscův geometrický řád a fortifikační systém je stěžejní i pro naše prostředí. [2]

Opevnění s polygonálními bastiony bylo užito při přestavbě Andělského hradu (1495–1503). Raný bastionový systém užíval již Giuliano di Francesco Giamberti da Sangallo (1443–1517), který navrhl pravděpodobně první bastionovou pevnost (1487). Sangallo opevňoval na konci osmdesátých let 15. století Poggio Imperiale, ve službách Alexandra VI. vybudoval necelých sedmdesát kilometrů od Říma přístavní pevnost Nettuno (též Castello di Torre Asturo), kde uplatnil ušaté bastiony (1501–1503).²⁸

²⁴ KALINA 2009, 104; *Opus italicum: italští renesanční a barokní architekti v Praze: Obrazárna Pražského hradu*, 24. 11. 2000 – 4. 3. 2001: průvodce výstavou. Praha 2000, 24. Franciscův traktát je volně přístupný na stránkách římské knihovny Hertziana – Max Planck Institute for Art History. <http://www.biblhertz.it/bibliothek/>, vyhledáno dne 17. 9. 2018

²⁵ KALINA 2009, 88–90.

²⁶ KALINA 2009, 28; Nicholas ADAMS: *Architettura militare di Francesco di Giorgio*. In.: Fiore – Tafuri. 1993, 126–162.

²⁷ PLAČEK 2009, 347.

²⁸ KALINA 2009, 88–90.

Pevnost v Nettunu je menší stavba čtvercového půdorysu a ušaté bastiony byly vybudovány ve všech čtyřech rozích, z pravidelné dispozice vyčnívá hranolová věž, umístěná směrem k moři.

V roce 1508 započal stavbu La Rocca di Civitavecchia, kterou dokončil Michelangelo.²⁹ Přístavní pevnost Civitavecchia fungovala na stejném principu jako pevnost Nettuno: čtvercový bastionový půdorys s orillonem byl doplněn nezbytnými kasematami pro boční palbu, došlo zde ovšem k několika pozitivním úpravám, například ke snížení hradeb a uplatnění rondelových bašt namísto ušatých bastionů.

Do roku 1509 působil G. Sangallo v Pise. Antonio Sangallo mladší (1484–1546), syn Giuliana da Sangalla, dostal v roce 1533 od Alexandra Medici za úkol nově opevnit Florencii. Uspěl jeho návrh s půdorysem nepravidelného pětiúhelníku s pěti bastiony. Florentská *Fortezza de Basso* se stala uznávanou a inspirativní stavbou.³⁰

Rodinu Sangallů bych zde ráda dala do souvislosti se stavbou mého zájmu. Tato florentská rodina zastávala zásady staroitalské inženýrské školy, kterou zmiňuji níže, a rozvíjela systém bastionového opevnění. Antonio Sangallo mladší se podílel spolu s Baldassarem Peruzzim (1481–1536) na návrhu opevněného paláce pro kardinála Alessandra Farneseho v Caprarole. Vila na půdorysu pentagonu disponuje bastiony, které se tyčí ve všech pěti rozích. Eva Šamánková našla ve Farneseho vile paralelu s Kaceřovem.³¹ Domnívám se, že toto spojení není úplně šťastné. Šamánková zmínila tuto analogii pravděpodobně především po porovnání průčelí obou staveb, píše o podobné kompozici a akcentu na hloubkovou osu. V obou případech se jedná o ustupující střed a vystupující křídla a o centralizovaný portál. Zásadní rozdíl je však v užití bastionů a v půdorysu.

Janovským architektům je přisuzován první ravelin (1497, La fortezza di Sarzanella).³² Pevnost Fortezza di Sarzanella vystavěl v letech 1493–1502 Matteo Civitali, pocházející z italského města Lucca.³³

²⁹ PLAČEK 2009, 335.

³⁰ WOHLMUTH 2015, 155–156. Dnes prostory slouží kongresovým a výstavním účelům (výstaviště Firenze Fiera). <http://www.firenzefiera.it/en/our-venues/fortezza-da-basso/>, vyhledáno dne 7. 10. 2018

³¹ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 30.

³² KALINA 2009, 88–90.

³³ PLAČEK 2009, 347. Toskánské městečko Lucca bylo opevňováno po roce 1561 dle návrhu z roku 1543 od Jacopa Senghizziho. Projekt byl velmi nákladný a byl dokončen až v polovině 17. století. WOHLMUTH 2015, 97. Lucca je dnes navštěvována zejména kvůli dochovanému opevnění, které je zpřístupněno pro pěší. Zajímavé je i půdorysné řešení města.

Pevnostní architekturou se dále zabývali i Leonardo da Vinci a Albrecht Dürer. Albrecht Dürer (1471–1528) navrhoval fortifikaci s mohutnými dělovými věžemi³⁴, tento typ opevnění uplatnil ve čtyřicátých letech 16. století anglický král Jindřich VIII. při budování pobřežních pevností Deal, Walmer a St. Mawes.³⁵ Z Dürerova traktátu *Etliche underricht zu befestigung der Stett, Schloß und Flecken (Nauka o opevňování)*, vydaného v Norimberku v roce 1527, vychází například pevnost Munot. Kruhová pevnost Munot, vystavěná kolem roku 1580, je dnes součástí švýcarského města Schaffhausen. Albrecht Dürer se nechal nepochybně inspirovat fortifikacemi v Itálii.³⁶ Dokázat Dürerův přímý vliv na české prostředí je značně komplikované, ne-li nemožné. Často se do spojitosti s jeho idejemi staví realizace Benedikta Rieda. Po komparaci staveb na českém území s Dürerovými idealizujícími návrhy dojdeme k závěru, že rozdíl není jen v užitém materiálu (Ried používal kámen, Dürer doporučuje cihly), ale i ve značné redukci opevňovacích prvků a jejich zjednodušení.³⁷ Albrecht Dürer ve svém traktátu rozvíjí myšlenky rondelového systému opevňování. Nepřichází s ničím zásadním, ani není poháněn konkrétní zakázkou. Dürer neměl vojenskou praxi, jeho teoretická práce může být výsledkem touhy po uznání. Možná chtěl jen dokázat, že je schopen splnit požadavky doby a obstát nejen jako malíř a grafik, ale i jako vojenský inženýr. Je velmi odvážné spojovat s Dürerovými návrhy konkrétní stavby. Na našem území se přirozeně nabízí pro srovnání rondelové fortifikace Pernštejnů a realizace Benedikta Rieda.

Leonardo da Vinci se sám prezentoval především jako vojenský architekt. Dokládá nám to dopis, kterým se ucházel o místo u milánského dvora, adresovaný Lodovicovi il Moro. Leonardo kreslil s velkým zaujetím válečné stroje, mechanismy a další pomocné studie vynálezů. Zkoumal trajektorie střel, ale při kresbách a výpočtech mu stejně jako Dürerovi chyběla praxe. Inspiroval se dostupnými tisky, víme, že vlastnil například traktát o vojenství od italského inženýra Roberta Valturia (*De re militari*). Leonarda lze spojit s návrhem opevnění v Imole a snad i s pevností La Verruca u Pisy.³⁸

³⁴ Kasematy (tzv. rondely) jsou podzemní i nadzemní prostory, které jsou chráněné před ostřelováním, obvykle bývají klenuté. Sloužily k uložení výzbroje, zásob i jako bezpečný úkryt při ostřelování pevnosti. DUFFY 1998, 202.

³⁵ DUFFY 1998, nest.

³⁶ PLAČEK 2009, 335.

³⁷ CHUPÍK 2002, 243–244.

³⁸ KALINA 2009, 28, 149.

V roce 1527 byla zahájena stavba městského opevnění ve Veroně podle plánu Michela Sanmicheli (1484–1559).³⁹ Opevnění Verony mělo vliv i na další fortifikace. Sanmicheli se podílel na projektování fortifikací na Krétě a na Kypru. Na Apeninském poloostrově k Sanmichelově typu řadíme Padovu, Milán, Turín a další. Mimo Itálii se s tímto novým typem opevnění setkáme například v Antverpách.⁴⁰

V Čechách v 16. století docházelo především k rekonstrukcím středověkého opevnění, výjimkou je právě fortifikace zámku Kaceřov a později Bučovic. Velkým impulsem pro stavbu a přijímání nových fortifikačních prvků v českých zemích byla třicetiletá válka.⁴¹ Vladimír Kupka upozorňuje na provázání habsburského dvora s Itálií, které umožnilo rychlé přijímání nových fortifikačních prvků od italských škol.⁴²

Italské inženýrské školy

Významnými projekty pro italskou pevnostní architekturu byly mimo jiné stavby financované vévodou Federicem da Montefeltro (1422–1482) v okolí Urbina. Inspiračním zdrojem se staly sídelní stavby rodu Sforzů z druhé poloviny 15. století. Uvedu například sídlo Castello Sforzesco v Miláně (po 1450) [3], Rocca Sforzesca v Imole⁴³ ze sedmdesátých let [4,5] nebo Rocca Constanza, budovaná v letech 1474–1487 v Pesaře. Z výše zmíněných italských architektů měl velký vliv především Francesco di Giorgio Martini, z jehož traktátu vychází stavitelé Rocca di Senigallia v Anconě či Fortezza di Sarzanello na severozápadě u Ligurského moře. [6]

Důležitý okruh staveb tvoří Castello Nuovo v Neapoli, Castello Aragonese v Calabrii, Castello Aragonese v Apulii a Forte a Mare v Apulii. Tyto stavby spojuje nejen území neapolského království, ale i shodná forma pevnosti. Projekt Castello Nuovo [7] hojně užíval Sebastiano Serlio, jehož poznámky k pevnostní architektuře rozvíjím ve své práci níže. Castello Aragonese v Apulii bylo dobyto Osmany v roce 1480 a o rok později bylo dobyto zpět za pomoci vojsk Matyáše Korvína. Přestavbu pevnosti měl v letech 1487–1492 vést na žádost Ferdinanda II. Aragonského Francesco di Giorgio. Zmíněné

³⁹ KALINA 2009, 88–90; DUFFY 1998, 213; Kupka uvádí dataci opevňování Verony 1523–29. KUPKA 2001, 93.

⁴⁰ KUPKA 2001, 94; ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 38.

⁴¹ Některé prvky bastionového opevnění najdeme u zámků (Kostelec nad Černými Lesy, Lomnice), hradů (Blansko, Vítkův kámen) a měst (Cheb). KUPKA 2001, 156.

⁴² KUPKA 2001, 100.

⁴³ Pevnost v Imole vybudoval Danesio Maineri pro Galeazza Maria Sforzu. Maineri se mohl inspirovat ideovým návrhem od Leonarda da Vinciho. PLAČEK 2009, 335; Mario GIBERTI: Leonardo da Vinci e la pianta di Imola del 1473. Studio critico sulla attribuzione a Danesio Maineri. 2016

pevnosti jižní Itálie byly jedny z klíčových pro obranu Evropy před osmanskými nájezdy.⁴⁴

Pro italskou inženýrskou školu jsou charakteristické právě bastiony, později stavěny s raveliny a krytou cestou.⁴⁵ Staroitalská inženýrská škola užívala bastionový val a spojovací kurtiny s širokým příkopem. Bastionové opevnění nahradilo rondelové. Boky bastionů byly doplněny uchy neboli orillon, za kterými byly ukryty brány do pevnosti. Nejslabším článkem projektu se staly špičky bastionů. Staroitalská inženýrská škola nedokázala tento problém odstranit. Pro rychlejší a efektivnější přesuny obránců po celém vnějším obvodu pevnosti byla stavěna krytá cesta, která byla ještě doplněna nechráněnou souvislou palisádou. Krytá cesta byla použita při opevňování citadely v Miláně ve druhé čtvrtině 16. století a jako její vynálezce je uváděn matematik a vojenský stavitel Niccolò Fontana Tartaglia (1499–1557).⁴⁶ Tartaglia vydává příručku *Quesiti et inventioni diverse de Nicolo Tartalea Brisciano* (Benátky, 1546)⁴⁷, která shrnuje dělostřelecké znalosti a přináší praktické návody na užití dostupné techniky při obléhání pevností. Tartaglia experimentoval a ověřoval své domněnky opakovanými pokusy.⁴⁸

Ve druhé polovině 16. století docházelo k vylepšování fortifikačních prvků a v literatuře se setkáváme s označením novoitalská inženýrská škola. Hlavním znakem jsou zkrácené kurtiny, ostrý úhel bastionů, dělostřelecké kasematy, modernizace kryté cesty a další.⁴⁹ Novinkou novoitalské školy je ravelin, inovace tzv. *piatta formy*. Šlo o trojúhelníkový pevnostní prvek, který byl umístěn v hlavním příkopu a měl posílit flankovací palbu a obranu hlavní brány a hradební zdi. Experimentovalo se s mnohoúhelníky, pevnosti měly více obvodových zdí, hledal se ideální tvar. Mnohoúhelníky ustoupily kruhu, který byl v 18. století nahrazen oválem.

⁴⁴ František CHUPÍK: Moravské záblesky renesance ve fortifikacích. In.: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, 329–331.

⁴⁵ DUFFY 1998, 213; Označení bastion je převzato z francouzštiny, italsky též baluardo nebo německy Bollwerk. Miroslav PLAČEK: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2007², 545–546.

⁴⁶ KUPKA 2001, 94–98.

⁴⁷ Niccolò Tartaglia mohl navázat na spis Vannocia Biringuccia o vojenské pyrotechnice (1540, Benátky). WOHLMUTH 2015, 106.

⁴⁸ WOHLMUTH 2015, 106.

⁴⁹ KUPKA 2001, 94–98.

Novoitalská škola nepřináší nový ucelený systém, ale logicky rozvíjí a inovuje již známé opevňovací prvky. Můžeme tedy říci, že vychází z poznatků a fortifikací staroitalské školy. Příkladem fortifikace novoitalské školy je již zmíněné městské opevnění toskánského města Lucca.⁵⁰ [8,9]

⁵⁰ WOHLMUTH 2015, 115–116, 157–158.

Poznávání osmanského světa

Velmi oblíbeným literárním žánrem v renesanci byl cestopis. Tradice cestopisné literatury sahá až do antiky. Z římské doby z 2. století se nám dochoval například Pausaniův spis *Cesta po Řecku I. – II.* Pausaniás sám cestoval, což potvrzují i věrohodné popisy míst, která navštívil. Dnes je *Cesta po Řecku* skvělým pramenem pro studium zničených památek. U nás byla nejhodnotnější cestovatelská díla napsána v období humanismu a následně v baroku, kdy byly oblíbené kavalírské cesty do ciziny.

Cestopisná literatura přináší věcné informace, popisy konkrétních míst i zajímavosti z exotických zemí a jiných kultur. Zprávy o Turcích psali poutníci při cestě do Svaté země, nebo příslušníci zahraničních delegací a diplomatických poselstev. Dle účelu cesty tedy můžeme cestopisy dělit na typ poutnický a diplomatický. Do diplomatického typu lze zařadit oficiální zprávy, které psali duchovní dané delegace, soukromé deníky a korespondenci. Roku 1777 vyšly tiskem s velkým časovým odstupem *Příhody Václava Vratislava z Mitrovic*, které sepsal v letech 1591–1595, kdy působil na císařském velvyslanectví v Konstantinopoli. Dále byl vydán například soukromý deník Heřmana Černína z Chudenic z let 1644–1645. Diplomat a humanista Ogier Ghiselin Busbecq (1522–1592) působil v Konstantinopoli v letech 1554–1562, jeho poznatky o osmanské kultuře vycházely ještě v 18. století a byly uznávány a citovány v naučné literatuře.

Poutnické cestopisy byly sepisovány křesťany, kteří se vydali na pouť do Jeruzaléma k Božimu hrobu. Tyto cestopisy navazovaly na středověké topografie a obsahovaly především popis cesty. Poutníci strávili v dané zemi podstatně méně času než členové poselstev, kteří tam žili i několik let, proto společenský a kulturní život poznali poutníci většinou jen povrchně. Latinsky napsaný cestopis mohučského kněze Bernharda von Breidenbach (1440–1497) byl přeložen do němčiny, vlámsčiny, francouzštiny a španělštiny.⁵¹

Z českých cestovatelů je dodnes připomínáno dílo Martina Kabátníka (*Cesta z Čech do Jeruzaléma a Kaira*, 1539⁵²), Oldřicha Prefáta z Vlkanova (*Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny*, 1563) a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic (*Cesta do země Svaté a do Egypta*, 1608). Humanista Kryštof Harant měl s Turky

⁵¹ RATAJ 2002, 109–111, 115–116.

⁵² Dílo bylo dále vydáno v roce 1542, 1564, 1639, 1691, 1708. RATAJ 2002, 116.

zkušenosti i na bitevním poli.⁵³ Martin Kabátník, tkadlec a krejčí, byl vyslán na Blízký východ jako člen Jednoty bratrské. Kabátník neuměl psát a své poznatky diktoval až po svém návratu písaři v Litomyšli.⁵⁴

Jan Hasištejnský z Lobkovic (1450–1517) putoval do Svaté země v roce 1493, rok po M. Kabátníkovi. Své poznámky pak formuloval do cestopisu *Putování ke svatému Hrobu*. Jan Hasištejnský byl povýšen do panského stavu v roce 1479. Delší dobu strávil v královských službách v Římě a Lucembursku. Cestopis stejně jako moralizující spis věnovaný synovi (*Zpráva a naučení synu Jaroslavovi*, 1504) nese výchovný apel pro potomky.⁵⁵

Bohuslav (1461–1510), bratr Jana Hasištejnského, patřil ke dvoru Vladislava II. a byl členem královské kanceláře. Bohuslav studoval v Bologni, kde v té době studoval i Petr z Rožmberka a Jan z Vartemberka. V jeho knihovně se nacházel prvotisk Albertiho traktátu *Deset knih o architektuře*, který do sbírky získal pravděpodobně již po roce 1485, Valturiův traktát o vojenství a Eukleidovy výpočty shrnuté v *Základech*.⁵⁶ Na Blízkém východě pobýval v letech 1490–1491. Své poznatky a dojmy vtiskl do básně *Elegia de peregrinatione sua gratis agens*, která vyšla tiskem poprvé v roce 1509. Bohuslav se zde omezil pouze na popis a truchlivou oslavu navštívených míst, jejichž slavná starověká éra již pominula. Humanistická poezie reagovala mnohdy na aktuální dění, tedy i na boje s Turky, a byla určena pro okruh tehdejších šlechticů a vzdělaných měšťanů. V 16. století zaznamenala humanistická poezie velký rozkvět a psaní veršů se řadilo k běžným dovednostem a povinnostem.

K humanistické poezii lze přiřadit tzv. vojensko-politická napomenutí. Jednu takovou výzvu napsal v roce 1499 Bohuslav Hasištejnský a jmenovitě oslovuje císaře a krále jednotlivých zemí, aby vyhlásili válku Turkům. Vladislav Jagellonský oznámil válečný stav v roce 1501, ale hned následující rok pro nezájem císaře Maxmiliána I. došlo ke smíru.

⁵³ RATAJ 2002, 116–118.

⁵⁴ Zdeňka TICHÁ: Jak staří Čechové poznávali svět. Praha 1986, 308.

⁵⁵ TICHÁ 1986, 309; Jaroslav FENCL: Jan Hasištejnský z Lobkovic. Ústí nad Labem 1982

⁵⁶ KALINA 2009, 18–21, 28. U příležitosti výstavy konané na Pražském hradě vyšel katalog, který se věnuje B. Hasištejnskému a umění a kultuře doby jagellonské. Ivana KYZOUROVÁ: Básník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby. Praha 2007

Od dobrovolných poutníků, velvyslanců, obchodníků a dalších cestovatelů do východních zemí odlišujeme ještě specifickou skupinu válečných zajatců, kteří se vrátili zpět do vlasti a sepsali své zážitky a pozorování. Příkladem může být *Tractatus de ritu et moribus Turcorum*, dílo neznámého vojáka, zajatého při obléhání Mühlbachu v roce 1438, zpopularizované zejména ve třicátých letech Martinem Lutherem (1483–1546).⁵⁷

Třináct let strávil v Osmanské říši mnich Bartoloměj Georgijevič, který byl zajat v bitvě u Moháče. Jeho pojednání vyšlo v souborné knize pod názvem *De origine imperii Turcorum* a ve wittenberském vydání (1560, 1562) bylo doplněno předmluvou od Filipa Melanchtona, přítele a stoupence M. Luthera. Dílo chorvatského mnicha bylo do češtiny přeloženo v roce 1567 (*O začátku tureckého císařství*) a 1572, kdy ho přeložil kroměřížský písař Jan Mirotický pod názvem *O začátku panování tureckého* (vydáno 1576).

Syntézu tureckých dějin přinesla kniha italského humanisty Paola Giovia (1483–1552). Giovio (Jovio), který nikdy nebyl za hranicemi Itálie a pracoval pouze s dostupnou literaturou, sepsal dílo v letech 1529–1531 a zahrnul do něj i obléhání Vídně roku 1529. Vydání Giovia díla inicioval Filip Melanchton. Toto dílo, obsahující i soubor dřevorezů, bylo známé i v Čechách a bylo přeloženo pražskými písaři jen tři roky po německém vydání (1540). Tomáš Rataj se domnívá, že reformátory zaujal především Gioviův postoj vůči biskupům a papežům, kterým dává za vinu prohranou bitvu u Varny (1444) a u Moháče a vyčítá neposkytnutí pomoci při obléhání Rhodu.⁵⁸

Na tomto místě bych ráda poznamenala, že Florián Griespek udržoval přátelské vztahy s předními humanisty a reformátory své doby. O nové myšlenky a reformační proudy se začal zajímat po nezdaru protihabsburského odboje v roce 1547. Po roce 1550 si Griespek dopisoval s Filipem Melanchtonem⁵⁹, příznivcem M. Luthera.

⁵⁷ Názory a postoje Martina Luthera ovlivnily i obraz Turka v českých zemích. „...papež je stejným Antikristem jako Turek – oba „tyrani“ jsou rovnorodými pohůnky d'ábla. Logicky vyvstává otázka: proč by mělo být lepší žít pod panstvím papeže než pod mocí Osmanů? Zároveň wittenberský reformátor nařkl kurii z tajného spolčení s Portou, s níž ve skutečnosti nechce bojovat – jen ji využívá jako záminku pro vylákání peněz z Německa. Z tohoto úhlu pohledu byli logicky za porážku u Moháče odpovědni papežence, což Luther neopomene zdůraznit ve Čtyřech útěšných žalmech, určených uherské a české královně vdově Marii.“ RATAJ 2002, 164–165.

⁵⁸ RATAJ 2002, 42, 73–79, 82, 158.

⁵⁹ Existuje možnost, že se F. Griespek znal s F. Melanchtonem již od roku 1530, kdy doprovázel Karla V. na sněm do Augsburku. Petr KOLÁŘ: Nejvýznamnější donátor a mecenáš renesanční a humanistické kultury na Plzeňsku. 500 let od narození Floriána Gryspacha z Gryspachu. In: *Minulostí Západočeského kraje XLIV*. Plzeň 2009, 62.

Souhlasím s Marií Ryantovou a Petrem Kolářem, kteří se domnívají, že právě pod vlivem F. Melanchtona byl Griespek při výběru univerzit pro své syny tak liberální a tolerantní. Florián Griespek byl katolík, ale jeho potomci studovali na protestantských školách.⁶⁰

Florián umělecky i finančně podporoval Matouše Collina z Chotěřiny (1516–1566), který mu byl doporučen Melanchtonem. Collinus studoval ve Wittenbergu v letech 1531–1541, poté se vrátil do rodných Čech. Griespek využil svého vlivu u panovníka a zasloužil se o to, aby Collinovi nebyl snížen učitelský plat. Collinus se mu pak odvděčil věnováním ve svých dvou knihách (v učebnici latiny *Elementarius libellus pro novellis scholasticis* a *Duo epithalamia de nuptiis M. Venc. Arpini, et Catharinae, filiae clariss. viri M. Nic. Artemisii Zatecenii*) a uměleckým působením na jeho panstvích.

Florián Griespek se dále znal s humanistickým literátem a mecenášem Janem Hodějovským z Hodějova (1496–1566). Jan Hodějovský stál za nově vzniklou skupinou básníků a literátů, které vzájemně seznamoval a finančně podporoval. Jeho přízni se těšil i výše zmíněný Matouš Collinus. V letech 1537–1555 působil Jan Hodějovský u dvora Ferdinanda I. jako místosudí.⁶¹

Literatura zabývající se tureckým nebezpečím vyšla především v němčině. Velkým přínosem je monografie rumunského historika Carla Göllnera *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*⁶², dále práce německého sociologa Winfrieda Schulze *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert*⁶³ či práce Hanse Joachima Kisslinga⁶⁴ a Karla Vocelky, historika působícího na univerzitě ve Vídni.⁶⁵ V 50. letech vyšla ve Florencii studie Aldobrandina Malvezziho *L'islamismo e la cultura europea*.⁶⁶

⁶⁰ KOLÁŘ 2009, 62–63; Marie RYANTOVÁ: Ke studiu synů Floriána Gryspeka v zahraničí. In: Gryspekové a předběllohorská šlechta. Plzeň 1998, 21.

⁶¹ KOLÁŘ 2009, 64–67.

⁶² Carl GÖLLNER: *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*. Baden-Baden 1978

⁶³ Winfried SCHULZ: *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert*. Mnichov 1978

⁶⁴ Hans Joachim KISSLING: *Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15./16. Jahrhundert: zur Geschichte eines "Komplexes"*. 1964, 1–18.

⁶⁵ Karl VOCELKA: *Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612)*. Vídeň 1981

⁶⁶ Aldobrandino MALVEZZI: *L'islamismo e la cultura europea*. Florencie 1956

Z českých badatelů se turecké expanzi a vlivu islámského náboženství na českou kulturu věnuje například historik Tomáš Rataj⁶⁷ či přední čeští orientalisté Miloš Mendel⁶⁸ a Jiří Bečka.⁶⁹ Kniha Tomáše Rataje *České země ve stínu půlměsíce* s podtitulem *Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí* představuje v první řadě tzv. tureckou literaturu včetně cestopisů, historické publicistiky, dobových písní, propagandistické tvorby, kázání, proroctví. Následuje kapitola popisující ohlas a vliv turecké literatury. V další části knihy autor staví Turka do různých předobrazů a stereotypů, které kriticky hodnotí.⁷⁰

Ve své diplomové práci se tureckým dějinám, výbojům do Evropy a turecké kultuře ve vztahu k Českým zemím věnoval Jan Potůček.⁷¹

Zvýšená stavební činnost v Evropě po roce 1526 v souvislosti s tureckou expanzí

V této kapitole bych ráda přiblížila kulturně historický kontext modernizace a budování fortifikací v první polovině 16. století ve střední Evropě. Přiblížím významné historické události, které měly vliv na rychlejší přijímání pevnostních inovací.

Turecký vojevůdce a panovník Osmanské říše v letech 1520–1566 Sulejman I. zvaný Nádherný (nebo Zákonodárce) zahájil mimořádná vojenská tažení do Evropy hned v prvním roce vlády. Roku 1521 napadl a dobyl Bělehrad a následující rok získal Rhodos, odkud vyhnal johanitský řád. Následovalo drtivé vítězství osmanského vojska v bitvě u Moháče 1526, neúspěšný útok na Vídeň v roce 1529 a dobytí Budína roku 1541, kdy došlo k zabránění i části uherské nížiny.⁷² „*Je ironií, že za nejednotnost křesťanské obrany po dlouhá staletí platily právě Uhry, jež byly za Matyáše Korvína spojeny Beatricí*

⁶⁷ Tomáš RATAJ: Turecká hrozba a raně novověké zpravodajství. In.: Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech: Praha-město zpráv a zpravodajství. Sborník referátů ze 14. vědecké konference Archivu města Prahy, konané ve dnech 1. a 2. října 1996, a z 15. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 7. a 8. října 1997. Praha 2001, 233–261; Miloš MENDEL / Bronislav OSTŘANSKÝ / Tomáš RATAJ: Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí. Praha 2008

⁶⁸ Miloš MENDEL: Dějiny Saúdské Arábie. Praha 2016

⁶⁹ Jiří BEČKA / Miloš MENDEL: Islám a české země. Praha 1998

⁷⁰ RATAJ 2002

⁷¹ Jan POTŮČEK: Turecké nebezpečí a České země v raném novověku (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy). Praha 2009

⁷² Zdeněk VYBÍRAL: Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha 2008, 16.

*Neapolskou s jím více než kterékoliv jiné království. Osudovou hlubinu nebezpečí proto mohly odhalit dříve. Osamoceně čelit osmanskému tlaku však bylo i nad jejich síly.*⁷³

Na přelomu 15. a 16. století docházelo k rychlému rozvoji dělostřelectva a obranyschopnost středověkých hradů byla výrazně snížena. Po osudném střetu u Moháče, kde padl mladý český a uherský král Ludvík Jagellonský, byla ve Vídni ustanovena dvorská vojenská rada, která vydávala nařízení i pro Uhry. Bitva u Moháče, která jak píše Zdeněk Vybíral: „...jedním rázem změnila osud dvou království, přispěla k vymření prastaré panovnické dynastie, otevřela Turkům cestu k Budínu a Vídni a zároveň Habsburkům ke koruně uherské i české; tím vším navždy poznamenala osudy střední Evropy“⁷⁴ urychlila obnovu a modernizaci stávajících hradů a měst a následně podnítila investice do nových pevností. Vídeňská vojenská rada pozvala zkušené italské architekty, aby ve střední Evropě uplatnili nejnovější fortifikační trendy. Italové navrhovali nový typ opevnění, již zmíněné bastionové pevnosti.⁷⁵ Docházelo i k rychlému zesilování opevnění zejména na území Rakouska. Zvyšovaly se především valy a stavěly rondely a bateriové věže.⁷⁶ Středověké opevnění Prahy nebylo v této době modernizováno ani posilováno. Ferdinand I. musel z královské pokladny financovat bitvy proti Turkům v Uhrách. Po vyplacení žoldnéřského vojska nezbyvaly prostředky na stavbu pražského opevnění.⁷⁷

V roce 1526 nařídil papež Klement VII. inspekci římského opevnění. Členem kontrolní inspekce byli Michele Sanmicheli i Antonio da Sangallo mladší. Do římského opevnění se začalo investovat po roce 1527, kdy bylo město vypleněno císařskými vojsky. Papež Pavel III. dal svolat konzultační semináře, aby mohl zaměstnat nejkompentnější architekty. Ze společných setkání následně vyvinula tzv. staroitalská škola bastionového opevnění, kterou jsem zmínila výše. Konferencí konaných v letech 1534–1537 se účastnil například Antonio da Sangallo ml., Michelangelo, Francesco de Marchi, Girolamo Marini a další, kteří se následně stali vyhledávanými experty po celé Evropě. Projekt římského opevnění vedl Sangallo spolu se Sanmichelim.

⁷³ CHUPÍK 2009, 331.

⁷⁴ VYBÍRAL 2008, 16.

⁷⁵ Martin BÓNA / Miroslav PLAČEK: Encyklopedie slovenských hradů. Praha 2007, 43.

⁷⁶ Bruck an der Leitha, Ebenfurt, Seebarn am Wagram, Asparn, Hohenau; bateriové věže byly postaveny v předhradí Burgau, v maďarském Kapuváru, na výšinném hradě Salgó v Maďarsku. PLAČEK 2009, 341–342.

⁷⁷ KUPKA 2008, 124.

Michelangelo získal zkušenosti při obraně Florencie, která mu byla svěřena v letech 1529–1530. Máme dochovaných několik Michelangelových skic, které ovšem pro svou složitost a idealizaci nebyly nikdy realizovány.

Kvůli extrémně vysokým nákladům byly do roku 1542 vybudovány pouze dva polygonální bastiony. Sangallo prosazoval svůj nákladný projekt až do své smrti roku 1546.⁷⁸

⁷⁸ WOHLMUTH 2015, 90–93, 167.

Počátky renesančního opevnění v Čechách

Renesance v Evropě byla přijímána různě a s ohledem na místní kulturu a stavební tradice, proto je důležité nahlížet na jednotlivá centra zvlášť a sledovat shodné formální prvky. Platí, že renesanční myšlenky se šířily nejprve ve městech a od poloviny 15. století i díky knihtisku. Za následnou informační revolucí, která nastala okolo roku 1450, stojí mohučský zlatník Johannes Gutenberg (1394–1468). Ač se psané slovo dostalo k většímu počtu lidí než ústní sdělení, čtenářská gramotnost stále nebyla nijak zvlášť rozvinutá.

Latinsky napsaný traktát L. B. Albertiho (1404–1472) *Deset knih o architektuře* byl vydaný v roce 1485 a následovala další vydání a překlad do italštiny. Třebaže Filarete a Francesco di Giorgio napsali své traktáty v přístupné italštině, jejich díla byla bohužel vydána až později. K rychlejšímu a přesnějšímu přenosu informací dochází až v následujícím století díky ilustrovaným traktátům. K těmto spisům řadíme díla architekta Sebastiana Serlia (1475–1554) a o generaci mladšího Andrey Palladia (1508–1580).

Raná renesanční architektura v Uhrách

Renesance se mimo Itálii projevila nejprve na dvoře Matyáše Korvína v Budíně. Kulturní i politické styky mezi Itálií a Uhrami se prohloubily s příchodem Beatrix Neapolské (Aragonské), druhé manželky Matyáše Korvína. Zásnuby se uskutečnily v roce 1474, v prosinci 1476 se konala svatba.⁷⁹

Matyáš Korvín v Itálii nikdy nebyl, přesto se mu podařilo vytvořit v Zápálpi jedinečné renesanční centrum. Na svůj budínský dvůr zval řadu italských učenců a humanistů. Roku 1488 přišel do Budína Francesco Bandini a představil Matyášovi iluminovaný rukopis Filaretova traktátu o architektuře. Traktát přeložil do latiny Antonio Bonfini, působící na uherském dvoře od roku 1486.⁸⁰ Z Itálie pocházel i první známý Matyášův dvorní architekt Chimenti Camicia a Giovanni Dalmata, žák Andrea del Verrocchia.⁸¹ Chimenti Camicia pocházel z Florencie, v Uhrách působil pravděpodobně až do roku 1491.

⁷⁹ Ivo HLOBIL / Eduard PETRŮ: Humanismus raná renesance na Moravě. Praha 1992, 103.

⁸⁰ KALINA 2009, 17.

⁸¹ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 9; Ivo Hlobil v příspěvku do olomouckého sborníku opět otevírá otázku, kterou se zabýval Florian Zapletal, zda Chimenti Camicia nepůsobil mimo Budín i v moravském Tovačově. Ivo HLOBIL: Chimento Camicia 1492 v Tovačově? Nevyřešená otázka quattrocenta na Moravě. In.: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, 215–220.

Budínský hrad byl ničen za turecké okupace po roce 1541. Rekonstrukci bylo možné udělat na základě dobových zpráv a archeologických výzkumů, které probíhaly v letech 1948–1964.⁸²

Pavel Kalina dal přestavbu Pražského hradu do těsné souvislosti s Budínem a s rokem 1490, kdy se Vladislav Jagellonský usadil se svým dvorem v Uhrách. „...řada okolností nasvědčuje tomu, že jagellonská přestavba Pražského hradu byla naplánována a přinejmenším částečně realizována ještě před rokem 1490, kdy zemřel Matyáš Korvín. Renesanční formy a typologie použité v Praze jsou natolik komplexní a často i tvarově odlišné od toho, co známe z Budína, že o nějaké jednoznačné závislosti lze s úspěchem pochybovat. Tím spíše se zvyšuje význam Prahy jako jednoho z ohnisek nového výtvarného názoru severně od Alp – a význam Benedikta Rieda jako architekta, který právě v této době za výstavbu Hradu nejspíš zodpovídal.“⁸³ Ostatně Eva Šamánková klade započetí přestavby Pražského hradu do osmdesátých let 15. století a Riedovo převzetí funkce vedoucího stavby do doby před rokem 1489.⁸⁴

Opevnění Pražského hradu

Benedikt Ried byl povolán do Prahy Vladislavem II. Jagellonským zřejmě jako fortifikační stavitel. Není jisté, odkud Ried do Čech přišel ani jak si získal pozornost panovníka. Profesor Götz Fehr, jehož monografie o Reidovi vyšla v roce 1961 v Mnichově, zastával teorii, že Ried byl Vladislavovi doporučen jeho švagrem, dolnobavorským vévodou Jiřím Bohatým z Landshutu. Fehr svou teorii staví i na faktu, že Benedikt Ried byl poprvé uveden v pražských pramenech roku 1489, kdy byly dokončeny opevňovací práce v Bavorsku. Ried měl působit ve službách vévody z Landshutu a od roku 1480 vést stavbu protiturecké pevnosti Burghausen (1480–1488). Fehr německé opevnění porovnával s fortifikací Pražského hradu, shodu našel především u věže Daliborka.⁸⁵

⁸² HLOBIL/PETRŮ 1992, 103–104.

⁸³ KALINA 2009, 12–15.

⁸⁴ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 12.

⁸⁵ Götz FEHR: Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen. München 1961; HOŘEJŠÍ 1987, 111–112.

Jiřina Hořejší tuto teorii nevyvrátila, ale stejně jako Fehrovu hypotézu o Riedově původu⁸⁶, pouze zmínila a připomněla, že nebyla dosud prokázána Riedova účast v Bavorsku ani nebylo určeno místo jeho narození.⁸⁷ Dobroslava Menclová přišla s teorií, že Ried mohl působit v mládí v Norimberku. Norimberské opevnění (Laufertor) vykazuje shodné rysy s fortifikací v Praze. V okolí Norimberku našla podobné realizace v Berchingu, kde bylo v letech 1464–1496 stavěno městské opevnění, a v opevnění hradu Veldenstein (1475–85), kde najdeme také předsunuté okrouhlé bašty. Zmíněnou skupinu staveb spojuje užití střílen s otočným dřevěným bubnem. Tyto střílny byly aplikovány mimo Prahu i na Švihově.⁸⁸

Vzhledem k jeho technickým znalostem předpokládáme, že Ried znal tradici katedrální architektury. Není vyloučeno, že pracoval pro štrasburskou i vídeňskou katedrální huť. Této nevědomosti náležitě využili obrozenci v 19. století, když se pokusili Rieda přejmenovat na Beneše z Loun.⁸⁹ Jiřina Hořejší počestění Riedova jména také kriticky odmítá a připomíná, že ve starší literatuře se setkáme i s formou Rejt z Pístova (místo z Piestingu).⁹⁰

Pokud Ried v Praze vlastnil dům, nejsou o tom známy žádné zprávy. Jeho jméno je zmiňováno v soudních listinách a dalších písemnostech, kdy byl přizván k odborné expertize, nebo v případech, kdy se osobně účastnil například sjezdu kameníků a je zapsán v seznamu účastníků. S jistotou lze říci, že byl ženatý a měl dceru a tři syny. Jeho bratr Wolfgang bývá spojován s pražským kameníkem Wolfem, který na Pražském hradě působil v letech 1510–1517.⁹¹

Rozmanité dílo Benedikta Rieda, myslím, dobře vystihl ve své knize Pavel Kalina: *„Práce architekta, jako byl Benedikt Ried, tak byla rozpjata mezi renesanční traktátovou literaturou a liturgií středověké církve. Mezi geometrií stavitelů katedrál a harmonickými proporcemi jejich italských současníků. Mezi přísnou geometrií a imitativním*

⁸⁶ Existuje domněnka, že by Benedikt Ried mohl být synem Petra Rieda, který pracoval také ve službách bavorského vévody, a jeho ženy Dorothey. Dorotheya byla údajně dcera kameníka Ulricha Isereckera. HOŘEJŠÍ 1987, 112.

⁸⁷ HOŘEJŠÍ 1987, 111–112.

⁸⁸ HOŘEJŠÍ 1987, 118; <http://www.artslexikon.cz/index.php?title=St%C5%99%C3%ADlna>, vyhledáno dne 14. 10. 2018

⁸⁹ KALINA 2009, 22, 46–48.

⁹⁰ HOŘEJŠÍ 1987, 111.

⁹¹ KALINA 2009, 23–24.

*naturalismem. Jen málokdy v dějinách architektury došlo k tak podivuhodnému propojení různých jazyků a tradic jako v Riedově době.*⁹²

Jeho první královskou zakázkou byla modernizace opevnění Pražského hradu, dokončená roku 1496. Jednalo se z velké části i opravu a posílení stávajících opevnění. Novou podobu dostalo opevnění na západě a na severu, kde byla vztyčena mohutná arkádová stěna s krytou střeleckou chodbou. Hradba dosahovala výšky 8 metrů, dlouhá byla 450 metrů.⁹³ V chodbě byly umístěny dva typy střílen, jeden obdélný typ s kamenným ostěním pro palbu z kuší a druhý podlouhlý typ pro ručnice, zbraně nabíjené zřepředu. Střílny pro ručnice byly zdokonaleny otočným dřevěným bubnem, který zakrýval celý otvor střílny a chránil obránce pevnosti při nabíjení zbraně.⁹⁴

Součástí arkádové zdi byly novostavby bateriových věží, jejichž výstavba nebyla v té době nijak ojedinělá. Válcové věže, známé pod názvy Mihulka⁹⁵ a Daliborka, doplnila ještě menší tzv. Bílá věž. Bílá věž měřila přes 27 metrů a šířka stěn dosahovala v některých místech až 170 centimetrů.⁹⁶

Mihulka, vysoká 44 metrů, měla průměr 18,6 metrů a masivní zdi s šířkou až 4,8 metrů.⁹⁷ Válcová věž byla stejně jako Bílá věž poškozena během požáru v roce 1541. Po následné rekonstrukci sloužila kromě obrany i jako dílna. Ve druhé polovině 16. století zde působil dvorní puškař a kovoliječ Tomáš Jaroš, který ve službách Ferdinanda I. odlil Zpívající fontánu, umístěnou v zahradě Letohrádku královny Anny. Za vlády Rudolfa II. byla věž obývána alchymisty.⁹⁸

K aktivní obraně byla nejlépe umístěna Daliborka, jejíž hluboké sklepení, rozdělené na dvě úrovně, mělo sloužit jako vězení. Nad sklepy bylo umístěno patro pro dělostřelce a další dvě patra s obdélnými střílnami.⁹⁹ Severním opevněním Pražského hradu se zabývala Dobroslava Menclová, jejíž rekonstrukce jsou přínosným materiálem dodnes.¹⁰⁰

⁹² KALINA 2009, 37.

⁹³ Hradba stojí dodnes. KUPKA 2008, 118.

⁹⁴ KUPKA 2008, 118.

⁹⁵ Jinak též Prašná věž, Nová bašta, Kulatá bašta, Laboratorium, Švédské laboratorium. KUPKA 2008, 118.

⁹⁶ Dnešní výška Daliborky je 31 metrů. Věž byla snížena o dvě podlaží. Šířka stěn se pohybuje mezi 260–320 centimetry. KUPKA 2008, 118.

⁹⁷ KUPKA 2008, 118.

⁹⁸ Jan PIROCH: Mihulka je součástí opevnění Pražského hradu. In.: Pražský deník, roč. 4, č. 132. Praha 2009, 4.

⁹⁹ KALINA 2009, 137–139. Daliborka sloužila jako vězení v letech 1498–1781, Bílá věž od roku 1586 do roku 1752. Prostory Mihulky sloužily k uložení střelného prachu. KUPKA 2008, 119.

¹⁰⁰ MENCLOVÁ, 1972

Také ona považuje za silný článek nového opevnění Daliborku, která byla vysunuta do Jeleního příkopu a přístupná krytou chodbou. Obdobné bašty vystavěné pro aktivní obranu stály již předtím v jihočeském Táboře a uherském Visegrádu.¹⁰¹

Inovativní je právě předsunutí bašty pomocí krčku, umožňující onu aktivní obranu. Tento fortifikační prvek navrhuje i Francesco di Giorgio. Předsunuté věže připravené k aktivní obraně najdeme například v Luce, San Gimignano (poč. 80. let 15. století) a v Táboře, kde bylo opevnění budováno od první poloviny 15. století. Terén okolo Pražského hradu a stávající lucemburské opevnění neumožňovalo projektantovi navrhnout nějaké velkolepější a specifitější opevnění.

S pražskou realizací můžeme srovnat hned několik evropských opevnění, ale dojdeme pravděpodobně k závěru, že fortifikace nemá jeden inspirační zdroj. Architekt čerpal z dostupných poznatků tehdejší obrany. Nelze říci, že by dával přednost trendům z jihu. Na příbuzné fortifikace narazíme v Bavorsku v Burghausenu. Nevíme jistě, odkud Ried do Čech přišel, Bavorsko není vyloučeno. Mezi další inspirační zdroje můžeme zařadit opevnění rezidence Moritzburg (1484–1503) a opevnění na Hohensalzburgu. Ve většině případů jde o válcové věže/bašty, doplněné flankovacími prvky a zajišťující obrannou boční palbu. Věže se silnými zdmi a obdélnými střílnami, nebyly v té době ve fortifikační architektuře novinkou.¹⁰² Menclová pozorovala další shodný rys, kterým bylo užití dřeva. Dřevěná roubená opevnění byla postavena v Salcburku, Hohenwerfen a v již zmíněném Burghausenu. Na území Čech se stavěly zejména hrázděné zdi, je zde tedy shoda pouze v materiálu, nikoli ve způsobu jeho užití.¹⁰³

Západní opevnění Pražského hradu bylo doplněno pouze Západní bránou. Jižní parkánové opevnění z doby Karla IV. bylo zesíleno třemi nízkými dělostřeleckými baštami a byla tak umožněna aktivní obrana boční palbou. Parkánová zeď umožňovala kromě aktivní obrany i chráněný pohyb obránců hradeb. I když Riedova huť působila na Pražském hradě ještě celé první desetiletí 16. století, vysoké kvality opevnění po celém obvodu nebylo dosaženo pravděpodobně v důsledku finanční náročnosti.¹⁰⁴

¹⁰¹ MENCLOVÁ 1972, 380–381; HOŘEJŠÍ 1987, 115.

¹⁰² KALINA 2009, 137–139.

¹⁰³ HOŘEJŠÍ 1987, 117.

¹⁰⁴ KUPKA 2008, 120–122.

Opevnění hradu Švihov a Rábí

Jméno Benedikta Reida je spojováno i s opevněním hradu Švihov. [10] Švihov nechal vystavět Půta Švihovský z Riesenburka (Rýzंबरka), který na Pražském hradě zastával funkci nejvyššího soudce českého království. Vodní hrad budoval Půta od roku 1473, kdy dostal od panovníka povolení ke stavbě. Do plánů byla zahrnuta parkánová hradba s vysokou hranolovou věží a se čtyřmi nárožními baštami. Záznam z roku 1505 dokládá osobní návštěvu Benedikta Rieda, který zde údajně nechal ubourat a znovu postavit část zdi a zděnou baštu.¹⁰⁵ Na základě archeologického průzkumu z roku 1951 byla zhotovena rekonstrukce původního stavu. Průzkum odhalil řešení zaniklé části východního opevnění, kde byl vybudován nepravidelný pětiúhelník s baštami v nárožích. Tento prvek aktivní obrany doporučuje Francesco di Giorgio Martini, jak jsem zmínila výše v souvislosti s opevněním Pražského hradu. Starší opevnění Švihova tedy bylo po roce 1505 ještě doplněno o další fortifikační linii, která vykazuje shodné rysy s Francescovými návrhy a se soudobými moderními fortifikacemi obecně.¹⁰⁶ Zůstává otázkou, do jaké míry se na opevnění podílel Benedikt Ried. Pokud vypracoval projekt vnějšího opevnění, měl zde pro aplikování Francescových myšlenek rozhodně příznivější terén, než je v okolí Pražského hradu. Hrad s vodními příkopy plnil i funkci ochrany přilehlého města, jak je doporučováno ve Francescově *Traktátu o architektuře*.

Předpokládá se i Riedova účast na výstavbě vnějšího opevnění Rábí.¹⁰⁷ Hrad Rábí disponoval velkou obytnou věží (12,7 x 18,8 m), chráněnou parkánem. Stejně jako okolo hradu Švihov i zde byla kolem roku 1500 budována nová fortifikace s podkovitými zděnými baštami. [11] Dendrochronologické rozbory za poslední desetiletí přinesly přesnější dataci, užití dubové dřevo bylo káceno v roce 1509 (1510). Vnější opevnění Rábí opět připomene Francesca di Giorgia a italský fortifikační systém, převedený zde do mnohem složitější soustavy než na Švihově. Hrad Rábí chránil nejen přilehlé opevněné město, ale i důležitou zemskou cestu.¹⁰⁸ Je důležité si uvědomit, že nedobytnou pevnost určuje do velké míry práce architekta s okolním terénem, a ne striktní kopírování ideálních plánů. Strategické umístění jednotlivých bašt a ostatních pevnostních elementů

¹⁰⁵ MENCLOVÁ 1972, II., 401; KALINA 2009, 143.

¹⁰⁶ KALINA 2009, 143–145.

¹⁰⁷ Například CHUPIK 2002, 240; Naopak Riedovo autorství vylučuje po srovnání s opevněním Pražského hradu Jiří Vrhanič. Jiří VARHANÍK / Lenka KRUSINOVÁ / Josef KYNCL / Tomáš KYNCL: Vnější opevnění hradu Rábí II. In.: Průzkumy památek XII., č. 2., 2005, 88–91.

¹⁰⁸ KALINA 2009, 146–151.

svědčí o tom, že architekt nejen pochopil nový fortifikační systém, ale dokázal ho i převést do reálné krajiny.

Další profánní zakázky Benedikta Rieda

Eva Šamánková připsala Riedovi i stavbu paláce v Blatné včetně opevnění hradu.¹⁰⁹ Riedova účast na stavbě reprezentativního paláce pro Zdeňka Lva z Rožmitálu není písemně doložená, pravděpodobně projektoval jen samotný palác na starším zdivu a nikoli i dvojitý vodní příkop.

Přestavba Rýzmburka po roce 1508 a též realizovaný projekt slezského Frankenštejnu v Ząbkowicích (1524–1532) je sporný. Půdorys reprezentativního sídla knížete Karla Minsterberského ve Slezsku odkazuje k italským realizacím.¹¹⁰

Benedikt Ried zemřel roku 1532 (nebo 1534) a byl pohřben v Lounech v kostele sv. Mikuláše.¹¹¹

Morava a opevnění Pernštejnů

Stejně jako tomu bylo v Čechách i na Moravě docházelo k postupnému přijímání nových italizujících či klasicizujících forem. Počátky rané renesance jsou na Moravě pevně spjaty především s Tovačovským zámkem a jeho majitelem Ctiborem Tovačovským z Cimburka, zemským hejtmanem.¹¹²

Zámek spolu s předzámčím byl opevněn rondelovým opevněním. [12] Pozoruhodná je plánová kresba z počátku 18. století, která zachycuje opevnění celého města Tovačov.¹¹³ Modernizace zbraní a dělostřeleckých taktik vedla i ke zlepšení opevnění. V Tovačově byly spojeny principy italského zemního opevnění s prověřenými prvky pozdně gotické obrany. František Chupík ve svém příspěvku *Moravské záblesky renesance ve fortifikacích* upozorňuje na vnitřní pevnostní prostor ve východním rondelu, který měl chránit samotný zámek. Tento prostor nedisponoval střílnami, sloužil

¹⁰⁹ Eva ŠAMÁNKOVÁ: Palác Benedikta Rieda na Blatné. In.: Zprávy památkové péče VIII. 1948, 112.

¹¹⁰ CHUPÍK 2002, 240; KALINA 2009, 87.

¹¹¹ KALINA 2009, 24.

¹¹² K 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského se v červnu roku 1994 konala konference a následující rok vyšel sborník.

¹¹³ Miroslav PLAČEK: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2001, 643.

pravděpodobně jen jako sklad. Přesto jde o významný fortifikační posun od sypaných nepodsklepených valů.¹¹⁴

Eva Šamánková spojovala stavbu rondelového opevnění již se Ctiborem z Tovačova, který měl založit roku 1475 i městečko s pravidelným urbanistickým řešením, v jehož centru bylo podélné náměstí s jednotnými jednopatrovými domy s nízkými atikami. Šamánková vycházela z barokního plánu a považovala Tovačov za nejstarší město s renesanční ideou. Systém opevnění vyhodnotila jako spojení myšlenek vlášských opevnění s prvky pozdně gotického systému opevňování v severní Evropě.¹¹⁵

Datace opevnění ovšem spadá do první třetiny 16. století (po roce 1503), kdy Tovačov vlastnili Pernštejnové. Rod Pernštejnů stavěl v té době opevnění i v Pardubicích a Židlochovicích. František Chupík považuje za nepravděpodobné, že by Ctibor Tovačovský investoval do reprezentativního sídla s honosným kamenným vstupem bez fortifikace. Tovačov by se tak stal vzorem pro zmíněná opevnění rodu Pernštejnů a stál by na pomyslném počátku renesančních fortifikací u nás. I přes dnešní špatný stav valů a zdí vidíme stavitelovu snahu o čtvercový půdorys s náročnými rondely. Horní val sloužil zřejmě k umístění těžké dělostřelecké techniky.¹¹⁶

Na území Čech a Moravy stavěli opevnění s okrouhlými rondely zmínění Pernštejnové. Díky Pernštejnům vznikl například komplex opevnění města a zámku v Pardubicích (po roce 1511), opevnění v Chlumci nad Cidlinou (1521–1536) [13], v Prostějově (1495–1531) a na Moravě ve výše uvedených Židlochovicích (po roce 1508) a v Tovačově.¹¹⁷ Pod patronací olomouckého biskupství vzniklo rondelové opevnění Olomouce a Kroměříže. [14,15] Ivo Hlobil vyslovil hypotézu, že kroměřížské opevnění by mohlo spadat do období před výstavbu fortifikace v Tovačově nebo v Pardubicích. Dále se pokusil o předatování vzniku fortifikace tovačovského zámku a města, výstavbu posunul do let 1515–1521/1526.¹¹⁸

¹¹⁴ CHUPÍK 2009, 324–328.

¹¹⁵ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 10.

¹¹⁶ CHUPÍK 2009, 324–328.

¹¹⁷ Pod mecenátem olomouckého biskupství bylo z části opevněno město Kroměříž a západní strana Olomouce. PLAČEK 2009, 343–345; KOLÁŘ 2009, 51.

¹¹⁸ CHUPÍK 2002, 240–241; HLOBIL/PETRŮ 1992, 165.

Pardubické hradní opevnění bylo modernizováno spolu s hradem, který byl zvelebován a přestavován na zámek. Základním prvkem fortifikace byl mohutný val¹¹⁹, který dosahoval až do výšky prvního patra. Nepravidelné lichoběžníkové opevnění bylo v rozích doplněno čtyřmi půlkruhovými rondely. Na val se vstupovalo zděnou bránou, na kterou přiléhala hradba se střílnami. Na vrchol valu byla při obraně umístěna těžká dělostřelecká technika. Vysoké opevnění poskytovalo obráncům daleký výhled do rovinnatého terénu a dobré střelecké pozice. Široký příkop kolem valu byl zatopen vodou. Přes příkop vedl dřevěný most, který bylo možné v případě obléhání strhnout.¹²⁰ Mohutné navezené valy obklopují budovu zámku dodnes. [16,17,18,19]

V knize *Dějiny Pardubic* bylo opevnění pardubického zámku označeno za vrchol pozdně gotické opevňovací techniky. Monografické dílo obsahující dějiny města od pravěku do druhé poloviny 16. století se bohužel příliš nevěnuje otázce autorství stavitele pardubického opevnění. Této problematice byla věnována obsáhlá poznámka na konci knihy. Kolektiv autorů v čele s Františkem Šebkem možný inspirační vliv Albrechta Dürera zpochybnil z důvodu užití odlišného fortifikačního systému. Dále byly vysloveny argumenty proti osobní účasti Benedikta Rieda.¹²¹

Ovšem s typickým bastionovým opevněním se na našem území setkáváme poprvé na Kaceřově, kde došlo k pozoruhodnému skloubení reprezentačního sídla s pevností.

¹¹⁹ Bylo spočítáno, že bylo navezeno přibližně 400 tisíc tun zeminy. František ŠEBEK a kol.: *Dějiny Pardubic*. I. díl. Pardubice 1990, 93.

¹²⁰ ŠEBEK 1990, 93–94; MENCLOVÁ 1972, 504–513.

¹²¹ ŠEBEK 1990, 98, 188. Osobní účast Benedikta Rieda na projektu fortifikace zámku v Pardubicích zastávali například pardubický historik Jiří Kotyk, Karel Braný a Zdeněk Gardavský, kteří hledali spojitosti v ostatních pernštejnských opevněních. Zdeněk GARDAVSKÝ: Pernštejn, tvůrci predikátního hradu. In.: *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích*. Pardubice, 1995, 283–298; <http://www.kppardubicka.cz/cs/menu/zprava/340-vyvojove-souvislosti-pernstejnских-mest-v-cechach-a-na-morave/>, vyhledáno dne 29. 10. 2018; ŠEBEK 1990, 188. Kromě slohové podobnosti, která není zcela jednoznačná, bylo argumentováno Reidovým titulem královského werkmistra. Nositel tohoto titulu údajně musel projektovat všechna opevnění na území českého království. ŠEBEK 1990, 188.

Zámek a pevnost Kaceřov

Florián Griespek z Griespachu

Florián Griespek (1509–1588) přišel do Čech z Tyrolska. Absolvoval studium na předních evropských univerzitách.¹²² Mezi přední dvořany Ferdinanda I. se Griespek dostal poté, co se osvědčil ve službách Karla V. U dvora Ferdinanda I. jeho kariéra rychle stoupala na úkor českých šlechticů. Z funkce registrátora se během několika vypracoval na pozici sekretáře české královské komory a od 40. let zastával i další významné posty.¹²³

Panství Kaceřov koupil Florián Griespek v roce 1539, stavba renesančního zámku začala v roce 1540.¹²⁴ Do čtyřkřídlé renesanční stavby byla zahrnuta i středověká tvrz.¹²⁵ Opevněný zámek s arkádovým nádvořím byl postaven po vzoru italský vil, možné předlohy najdeme v dobových traktátech. Analogiím Kaceřova se věnuji v následující kapitole.

Fortifikace Sebastiana Serlia

Sebastiano Serlio vycházel při návrhu *palazzo in modo di fortezza* (pravidelný uzavřený blok s nárožními bastiony a vnitřním nádvořím) z Francesca di Giorgia Martini a jeho *Trattato di architettura civile e militare*. Předlohou pro Serlia byla rezidence neapolského krále Alfonsa II. Poggio Reale v Neapoli (1487, Giuliano da Maiano, Francesco di Giorgio Martini, Fra Giocondo). Tuto stavbu uvedl Serlio ve své III. knize (1540) a vycházel z ní, když projektoval zámek Ancy-le-Franc (1541–1550), který byl zahrnut do VI. knihy, a zámek Rosmarino, publikovaný v VII. knize (1575). [20] K těmto stavbám typově řadíme Nelahozeves (1553–80. léta 16. stol.), letohrádek Hvězdu (1555–1556) a Bučovice (1567–1581).¹²⁶

¹²² Studoval na univerzitách v Bologni a na Sorbonně. Věnoval se studiu jazyků, filozofii a teologii. Václav BŮŽEK: Florián Griespek z Griespachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech. In: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 11–13.

¹²³ Současně zastával funkci komorního a vojenského rady a podkomořího věnných královských měst. BŮŽEK 1998, 11–13; KOLÁŘ 2009, 42.

¹²⁴ MUK/LÍBAL 1969, 7.

¹²⁵ August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl třináctý. Praha 1998³, 115.

¹²⁶ Ondřej JAKUBEC: Sebastiano Serlio a renesanční architektura v českých zemích – několik poznámek. In: Ladislav DANIEL / Jiří PELÁN / Piotr SALWA / Olga ŠPILAROVÁ (eds.): Italská renesance a baroko ve střední Evropě. Příspěvky z mezinárodní konference Olomouc 17. – 18. října 2003. Olomouc 2005, 93.

Poggio Reale bylo vystavěno na půdorysu čtverce, boky nárožních bastionů svíraly pravý úhel. Symetrická stavba měla rovnou střechu, arkády byly uplatněny i v patře. Plán francouzského zámku Ancy-le-Franc odpovídal Poggio Reale, ale byl zdobnější, členitější. Měl více oken, jejichž velikost byla oproti oknům italské stavby redukována. Byl potlačen arkádový systém, vytratila se vzdušnost antických vil. Zámek byl opatřen střechou, každý bastion měl jehlancovou střechu se seříznutou špičkou. Bastiony vystupovaly z celkového půdorysu méně do prostoru, kvůli tomu ani nemohla být okna na všech čtyřech stranách bastionů, ale byla uplatněna pouze na dvou nejdelších stranách. [21,22]

Zdrojem inspirace byl pravděpodobně i Domus Nova Palazzo Ducale v Mantově od Lucy Fancelliho (kolem roku 1480), nerealizované návrhy Leonarda da Vinciho a plány od Giuliana da Sangalla. Domus Nova s pravidelnou skladbou oken byl také zakončen rovnou střechou, horizontálně členěn římsami a nárožní bastiony vyčnívaly ze základního půdorysu jen minimálně. Redukované bastiony bych označila stejně jako v případě zámku Ancy-le-Franc za vystupující rizality.

Příbuznou stavbou je Villa Trissino v Cricoli od Giangiorgia Trissina z 30. let 16. století a Castello di S. Giorgio v Mantově z přelomu 14. a 15. století. [23] Ač tyto dvě stavby dělí více než století a účel jejich výstavby byl zcela odlišný, staly se stavbami inspirativními. Rizality vily Trissino mírně převyšují obdélníkovou dispozici budovy, nevystupují do prostoru, jsou výrazně odlišeny členěním a samostatnou střechou. Castello di S. Giorgio je typ hradu s obrannými věžemi v nárožích a s vodními příkopy.

Motiv kosodélných bastionů, který byl uplatněn při stavbě letohrádku Hvězda a zámku Bučovice, byl poměrně běžný v italské architektuře (Palazzo Farnese v Caprarole od A. da Sangalla a B. Peruzziho z roku 1521), i na uherských pevnostních stavbách (Palata, Temesvár, Kanisz).¹²⁷

¹²⁷ JAKUBEC 2005, 97.

Půdorys Kaceřova dle Serlia

Kaceřov lze dle Serliových knih určit právě jako výše zmíněný typ *palazzo in modo di fortezza*. Dle italské terminologie spadá pod označení *casa in fortezza per battaglia da mano* (pevnost pro bitvy ručními zbraněmi) a *doppia fortezza* (s dvojitým opevněním).¹²⁸ Kaceřov byl stavěn jako sevřenější symetrický blok, který je orientovaný na hloubkovou osu, s nárožními bastiony, které byly uplatněny pro všechna čtyři nároží. Serlio publikoval návrhy vil ve III. (1540), VI. a VII. (1575) knize. Zjednodušeným návrhům *palazzo in modo di fortezza* odpovídají kromě Kaceřova (1543–1559) i Dobrovice (od 70. let. 16. stol.) a částečně Bučovice.¹²⁹ [24]

Pravidelná čtyřkřídlá dispozice Kaceřova vychází ze Serliových předloh, uvedených v VI. a VII. knize. Půdorysné analogie se hledají u Serlia poměrně snadno, ale je třeba upozornit na pozdní publikaci předloh VII. knihy (1575¹³⁰, Jacopo Strada) a na skutečnost, že VI. kniha zůstala pouze v rukopise.¹³¹

Architekt Kaceřova

Johann Tscherte (asi 1471–1552)

Otázka autorství Kaceřova je stále otevřená, a pokud nedojde k nějakému zásadnímu objevu nového pramene, otevřená zůstane. Ve své bakalářské práci jsem uvažovala nad italským stavitelem Paolem della Stellou, který od roku 1538 vedl stavbu letohrádku královny Anny a Florián Griespek se s ním jakožto inspektor a finanční správce pražské stavební huti dobře znal. Pokud připustíme, že architekt zámku navrhoval i opevnění, měli bychom upřednostnit architekta s vídeňskými zkušenostmi, jako byl Johann Tscherte. K roku 1536 máme doložený pobyt Johanna Tscherta (též Jan Čert, J. Tzerte, Hans Tscherte, J. Czerte) v Olomouci. Písemné prameny bohužel neuvádějí důvod jeho přítomnosti, ale nemůžeme vyloučit jeho možnou spojitost s městským opevněním, které bylo budováno v rozmezí 20. až 40. let 16. století.¹³²

¹²⁸ Ivan MUCHKA: *Architektura renesanční*. Praha 2001, 121.

¹²⁹ JAKUBEC 2005, 93.

¹³⁰ Rukopis vlastnil před rokem 1575 arcivévoda Ferdinand. Jarmila KRČÁLOVÁ: *Renesanční architektura v Čechách a na Moravě*. In: DČVU II/1. Praha 1989, 14.

¹³¹ JAKUBEC 2005, 93.

¹³² CHUPÍK 2002, 242.

Johann Tscherte se narodil roku 1471 v Brně.¹³³ V roce 1486 byl přijat na vídeňskou univerzitu. Po studiích pobýval pravděpodobně v Brně, kde od roku 1508 vlastnil dům. O rok později je jeho pobyt doložen opět ve Vídni, jeho jméno bylo uvedeno roku 1512 na kupní smlouvě domu v Tuchlauben. Ve Vídni se aktivně zapojil i do politického dění, byl členem městské rady a účastnil se zasedání říšského sněmu v Norimberku roku 1522. Na sněmu se mimo jiné řešila i turecká hrozba a následná možná obrana. Byla sestavena skupina poradců, k nimž patřil i Tscherte. Skupina měla za úkol předložit nová obranná opatření, která byla ověřena při obléhání Vídně v roce 1529. Tehdy Tscherte přímo řídil stavbu obranných opevňovacích prvků. Po prvním obléhání Vídně spolupracoval při stavbě fortifikací například s Antoniem de Spaziem a Francescem de Pozem.¹³⁴

Johann Tscherte navštívil Olomouc v letech 1536–1544 několikrát. Písaři obvykle zaznamenali, kolik peněz stála jeho návštěva. Podle vysokých částek můžeme soudit, že byl váženým hostem. Dostupné prameny bohužel neuvádějí příčinu jeho opakované přítomnosti. Souhlasím s obecně přijímaným názorem, že se podílel na stavbě městského opevnění a přijížděl na průběžné inspekce. Jeho činnost a získané zkušenosti ve Vídni tomu ostatně nasvědčují.¹³⁵

Jiří Glonek přispěl do publikace *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století* článkem, zaměřeným na korespondenci Johanna Tscherta s Willibaldem Pirckheimerem (1470–1530) a Albrechtem Dürerem (1471–1528). V kontextu architektury je zajímavé právě jeho spojení s Dürerem. Oba se na počátku 16. století zajímali o nové fortifikační prvky a systémy. Dochovaný dopis (asi 1522) obsahoval zejména matematické a geometrické úvahy. Johann Tscherte měl k označení vojenský inženýr přeci jen blíže než Dürer. Jeho poznámky a připomínky získané praxí byly pro Dürera při psaní traktátu jistě velmi přínosné.¹³⁶

¹³³ Ne všichni badatelé se shodnou, že J. Tscherte pocházel z Brna. Ladislav Mohelník, architekt působící v Brně, přišel s možností, že J. Tscherte se narodil ve Slezsku. Ladislav MOHELNÍK: Dürerovo Brno. In.: *Atlantida*, č. 9, 2010, 19–20. Nedoložené je i datum Tschertova narození. V literatuře se můžeme setkat i s údajem kolem roku 1480. HLOBIL/PETRŮ 1992, 165.

¹³⁴ Jiří GLONEK: Johann Tscherte a jeho korespondence s Willibaldem Pirckheimerem a Albrechtem Dürerem. In.: *Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století*. Olomouc 2014, 243–253.

¹³⁵ GLONEK 2014, 262; Zdenka BLÁHOVÁ: Příspěvek písemných pramenů k raně renesanční architektuře v Olomouci. In.: *Sborník společnosti přátel starožitností 4*. Praha 1996, 163–166.

¹³⁶ GLONEK 2014, 243–263.

Prahu Tscherte navštívil v roce 1540 za účelem stavební inspekce Belvedéru. Inspekce proběhla na přání Floriána Griespeka, který nebyl spokojen s prací italských stavitelů, a žádal proto o odborný posudek od nezaujatého architekta.¹³⁷ Pavel Preiss zmiňuje, že J. Tscherte měl být povolán do Prahy již o dva roky dříve, v době, kdy Vlaši v čele s Giovannim Spaziem žádali vyplácení honoráře podle odbornosti, kterou měl posoudit právě J. Tscherte.¹³⁸

Florián Griespek se mohl se jménem Johann Tscherte setkat už v roce 1533, kdy začala na Pražském hradě stavba dřevěného krytého mostu, snad dle projektu J. Tscherta. V té době již Griespek zastával funkci sekretáře České královské komory. Most zvaný Prašný (též Nový, Dlouhý) byl vybudován na kamenných pilířích v severní části hradního areálu přes Jelení příkop.¹³⁹

Kaceřov s německo-italskou dílnou, která vznikla v roce 1531, dává do souvislosti Olga Frejková. Upozorňuje na shodné prvky s vídeňským hradem – vodorovné patrové římsy, nárožní bosáž, neuplatnění akantu pod konsolami nadokenních kladí. Uvádí okruh stavitelů vídeňských hradeb v letech 1530–1546. Právě k tomuto okruhu patřili Johann Tscherte a v Čechách dále působící Bonifác Wohlmüt a Pietro Ferrabosco.¹⁴⁰

Zajímavá je spojitost Johanna Tscherta s fortifikací ve Vratislavi, kde působil v letech 1542–1544. [25] V polské literatuře je jeho jméno spojováno s rondelem (*basteja*) u vratislavské brány *Brama Sakwowa*. Tento rondel je příbuzný nejen s dalšími polskými realizacemi (Witostowice [26]), ale i s rondelovými fortifikacemi na našem území.¹⁴¹

K vídeňské skupině, konkrétně k Wohlmutově okruhu patřil také Hons Vlach, který bývá v literatuře ztotožňován s Giovannim de Statia z Lugana, další potencionální architekt Griespekovy rezidence. Giovanni de Statia, stavitel radnice v Plzni (1554–1559), je doložen v kraji až od roku 1554. Jeho možná činnost na Kaceřově tím ovšem není vyloučena.¹⁴²

¹³⁷ Jan BAŽANT: Pražský Belvédér a severská renesance. Praha 2006, 17.

¹³⁸ Pavel PREISS: Italští umělci v Praze. Renaissance, manýrismus, baroko. Praha 1986, 10.

¹³⁹ Most shořel v roce 1541 při rozsáhlém požáru Hradčan a Malé Strany. KUPKA 2008, 122–123.

¹⁴⁰ FREJKOVÁ 1941, 154.

¹⁴¹ CHUPIK 2002, 242–243.

¹⁴² Roma GRIESENBECK VON GRIESENBACH: Florián Griespek z Griespachu na Kaceřově ve službách Koruny české. Plzeň 2013, 64; S odkazem na práci Josefa Strnada Vlachové v Plzni v XVI. století usedlí: příspěvek k dějinám renaissance v Čechách. FREJKOVÁ 1941, 155; Karel CHYTIL: Mířtři lugaňští v Čechách v XVI. století. In: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1924. Praha 1925, 45.

Opevnění Kaceřova

Opevněním zámku Kaceřov jsem se zabývala ve své bakalářské práci jen okrajově a omezila jsem se pouze na popis. V této kapitole se zaměřím na podrobnější popis fortifikace, shrnu možné analogie v Čechách a na Moravě a promyslím otázku, co mohlo vést Floriána Griespeka k vybudování rozsáhlého opevnění.

Není známo, kdo byl autorem návrhu opevnění. Přikláním se k možnosti, že Griespek chtěl mít své reprezentativní rodinné sídlo chráněné a s fortifikací bylo počítáno od počátku projektu. Pak by bylo pravděpodobné, že fortifikaci navrhoval stejný architekt, který projektoval zámek.

Z inženýrsko-geologických průzkumů, uskutečněných v roce 1982, víme, že bylo využito středověkého opevnění bývalé tvrze, která stála na místě zámku.¹⁴³ Tato skutečnost může být příčinou, proč nebyla navržena symetrická pevnost dle ideálních renesančních návrhů. Okolní terén umožňoval uplatnit ideální traktátový model. Využití stávajícího opevnění jistě vedlo k šetření nákladů. Nepravidelný půdorys opevnění a jeho vychýlení k ose zámku mohou nasvědčovat tomu, že fortifikace byla druhotná a zvítězila reprezentace a komfort rodového sídla. O důležité roli fortifikace, která ve své době neměla obdoby, nelze ovšem pochybovat.

Griespekovi odpůrci

V kaceřovském urbáři, datovaném rokem 1558, nenajdeme o ojedinělé moderní fortifikaci ani zmínku, proto byla přirozeně vyslovena domněnka, že opevnění vzniklo až po sepsání urbáře.¹⁴⁴ Griespeka mohl ovlivnit stavovský odboj v roce 1547, kdy byl obviněn ze zneužívání svých pravomocí a z falšování a ničení zemských ustanovení.¹⁴⁵ Otázkou zůstává, do jaké míry ho tyto události ovlivnily, když obranné práce zámku začaly dle vyslovené domněnky až po roce 1558.

Neznalost původního plánu zámku nám dovoluje pochybovat o autorovi opevnění. Mám za to, že Florián Griespek byl natolik prozíravý, že s investicí do opevnění počítal již před rokem 1540, kdy začala stavba zámku. Nasvědčuje tomu i fakt, že Griespek nebyl

¹⁴³ Eva KAMENICKÁ: Archeologická zjištění v areálu zámku Kaceřova. In: Hláska. 16, č. 4. Plzeň 2005, 50–52.

¹⁴⁴ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 37.

¹⁴⁵ Griespek byl zatčen a uvězněn na příkaz nejvyššího purkrabího (Volf st. Krajír z Krajku). Strávil tři noci ve vězení v Bílé věži na Pražském hradě. BŮŽEK 1998, 11–13.

nikdy v přízni české šlechty, naopak si svou rychle rostoucí kariérou a postavením u panovníka získával nepřátele.

„... dílem pro svou chytrost a dovednost a snad i proto, aby správa osobních úřadův královských od stavův byla samostatná. Stavové to také cítili a Floryana nenáviděli více, nežli koho jiného. Odpor proti němu rozdmýchován byl od těch, které skrze výplaty, králem udělené, o statky připravoval. Bylo by dlouhé o tom psát, jak se proti němu bouřilo a z jakých nekalých činů byl obviňován.“¹⁴⁶

Připomeňme jeho trvalé neshody s plským klášteřem. Spory se netýkaly pouze pozemků, které patřily klášteři, a které si sekretář české komory vykupoval formou dlouhodobých zástav. Klášter nesouhlasil ani se změnami, které Griespek v regionu zavedl. V duchu své náboženské tolerance například prosadil dosazování luteránů do farností s cisterciáckou tradicí.¹⁴⁷

Griespekovo rozhodnutí, moderně opevnit své sídlo, mohla ovlivnit i válečná situace v Evropě a související turecká expanze. F. Griespek se zajímal nejen o kulturní, ale i o politické dění, z pozice královského sekretáře měl jistě přístup k cenným informacím, týkajícím se turecké hrozby. Další informace o východních zemích a jejich obyvatelích mohl získávat přímo od humanistů, s nimiž se stýkal, nebo z cestopisů. Dokud se těšil přízni krále a mohl čerpat vysoké finanční odměny za své služby, chtěl jistě zabezpečit sebe i své potomky všemi dostupnými prostředky.

Popis kaceřovského opevnění

Kaceřovské opevnění vykazuje shody se staroitalskou inženýrskou školou. Byly zde uplatněny bastiony, které byly doplněny vyzděnými příkopy a valy. Ač došlo ve srovnání s Itálií ke značné redukci pevnostních článků, byla zde vybudována unikátní moderní bastionová pevnost. Tento unikátní typ stavby označila starší literatura jako „*přechod ze středověkého hradu k novověkému zámku*“¹⁴⁸ a nelze se tomu příliš divit.

Opevnění Kaceřova má tvar nepravidelného čtyřúhelníku, v každém rohu byl vybudován bastion. [27,28,29,30] Samotné sídlo bylo umístěno do východní části areálu, ve druhé západní části se nacházela zahrada. Zahrada byla od zámku oddělena zdí

¹⁴⁶ SEDLÁČEK 1998³, 115.

¹⁴⁷ GRIESENBACH 2013, 46; FÁK 1993, 45–46.

¹⁴⁸ SEDLÁČEK 1998³, 113.

s nikami pro umístění soch. [31,32] Součástí zámeckého areálu byla i prostorná a velmi dobře vybavená zbrojnice.¹⁴⁹

Hradba dosahovala výšky 4 metry, odpovídala úrovni prvního patra, šířka zdiva z lomového kamene se pohybovala mezi 1 až 2 metry.¹⁵⁰ Při stavbě byly kromě lomového kamene použity pálené cihly, kterými byly vyzděny nároží a hřbety bastionů. Pětiboké bastiony v nárožích měly různou velikost, jejich výška se shodovala s výškou zdi. Největší bastion byl vystavěn na severozápadě. Menší bastiony se nacházely v severovýchodním a jihozápadním rohu, nejmenší bastion stál na jihovýchodě. Líce bastionů měřily 12 až 25 metrů a rovné boky bastionů byly dlouhé asi 4 metry. Naměřená délka hradby mezi jednotlivými bastiony byla 85 až 100 metrů. Jednotlivé střílny se nacházely ve vzdálenosti 82 centimetrů.¹⁵¹ Střílny byly umístěny i v bocích bastionů v klenutých podzemních prostorách (kasematy). Tyto střílny měly chránit pevnost flankováním (boční palbou).¹⁵²

Před hradbu byl umístěn zděný příkop a navezen nízký val. Příkop byl široký 15 metrů, hluboký minimálně 3 až 5 metrů a mohl být dle potřeby naplněn vodou z nedalekého jezírka. Další, užší příkop se nacházel před východní a západní zdí. Vstupní, východní strana byla opatřena zvedacím mostem, který se tyčil kolmo k bráně. Ve vstupním portálu se dochovaly stopy po kladkách. Přes ostatní příkopy také vedly mosty. Na východě byla pevnost ještě posílena zídka.¹⁵³

Důležitou součástí kaceřovské pevnosti byla zbrojnice. „...zbrojnici dobře vybavenou zbraněmi chladnými i palnými a to nejen lehkými nýbrž i těžkými děly.“¹⁵⁴ Griespekovi synové se v roce 1618 aktivně zapojili do stavovského povstání proti Habsburkům. Při dobývání Plzně zapůjčili z kaceřovské zbrojnice dvě děla s griespekovským erbem.¹⁵⁵ Ve stejné době si dvě děla odvezl i Griespekův syn Blažej, který zdědil zámek

¹⁴⁹ Otakar VINAŘ: Rozporná osobnost Floriána Gryspeka z Griesbachu. In: Griespekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 19.

¹⁵⁰ V publikaci *Gotická tvrz a zámecká pevnost Kaceřov* bylo navíc uvedeno, že síla obranné zdi byla 125 cm. ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 38.

¹⁵¹ MUK/LÍBAL 1969, 25, 61; FÁK 1993, 45.

¹⁵² ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 37.

¹⁵³ FÁK 1993, 45; ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 37.

¹⁵⁴ VINAŘ 1998, 19.

¹⁵⁵ Stavovskou armádu vedl generál Mansfeld. SEDLÁČEK 1998³, 117; GRIESSENBACH 2013, 133.

Nelahozeves.¹⁵⁶ Domnívám se, že Kaceřov nezůstal v době nepokojů bez těžké dělostřelecké techniky, proto o vybavenosti zámecké zbrojnice nepochybuji.

Dobové vyobrazení Kaceřova

Popis založený na základech dobové ikonografie nemusí být přesný. Vyobrazení, která mohou být zkreslená či nepravdivá, zůstávají spolu se stavebními průzkumy hlavními zdroji poznání.

Ikonografickými materiály se v minulosti zabývali Petr Rožmberský s Milanem Novobilským. Autoři v monografii *Gotická tvrz a zámecká pevnost Kaceřov* dobovým vyobrazením věnovali stručnou kapitolu, která přináší výčet kreseb.¹⁵⁷ Historickou ikonografii Kaceřova podrobně pojednal regionální historik Plzeňska Jiří Fák. Fák byl redaktorem sborníku, vydaného v návaznosti na konferenci z roku 1997, jejímž tématem byl rod Griespeků.¹⁵⁸ Naposledy se ikonografii zámku věnoval Petr Kolář, který se Kaceřovem systematicky a dlouhodobě zabývá.¹⁵⁹ Zmínění badatelé si v zásadě v ničem neodporují, vycházejí ze stejných kreseb. Petr Kolář vycházel z článku Jiřího Fáka.

Dobových vyobrazení se dochovalo několik. V roce 1712 zachytil zámecký areál plaský opat Mauritius Vogt (1669–1730). Cisterciák, zabývající se historií a regionální topografií, publikoval kresbu v *Das Jetzt lebende Königreich Böhmen*. Zobrazil komplex z nadhledu od vstupní, východní strany. [33] Pokud porovnáme pohled s dnešní podobou zámku, uvidíme značné nepřesnosti nejen perspektivní a dispoziční. Neodpovídá počet oken, průčelí bylo protaženo, velký rozdíl je v zobrazení rizalitů a dovoluji si pochybovat i o počtu vyobrazených komínů. Toto nejstarší zobrazení ovšem zachycuje přilehlé budovy, které později zanikly a o jejichž existenci se dozvídáme v kaceřovském urbáři. Pro vizualizaci areálu je velmi přínosné zobrazení vstupní brány s přilehlou strážnicí, která byla spolu s bránou v ostatních historických pohledech vynechána, dále podoba věže s lucernou, bastionové opevnění s vodními příkopy a zahradní zeď s dnes již

¹⁵⁶ VINAŘ 1998, 19.

¹⁵⁷ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 50–53.

¹⁵⁸ JIŘÍ FÁK: Zámek Kaceřov v historické ikonografii. In: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 56–61.

¹⁵⁹ PETR KOLÁŘ: Zámek Kaceřov v pramenech historické ikonografie. In.: Památky západních Čech VI/VII – 2016/2017. Plzeň 2017, 7–16.

zaniklým portálem.¹⁶⁰ Kresba nerozlišuje velikosti bastionů a počet střílén byl dle mého názoru idealizován stejně jako počet oken. Hradba je příliš nízká, nedosahuje výšky prvního patra. Vogtova snaha zobrazit správný lichoběžníkový půdorys fortifikace, je patrná. I přes zmíněné nepřesnosti nám Vogt zanechal jedinečnou kresbu celého zámeckého komplexu před postupnou devastací.

Odbornou veřejností je upřednostňována série tří kreseb Martina Prusíka (1745–1822), grafika a stavitele, který působil například v nedalekých Plasích. Kresby jsou téměř totožné. Prusík zachytil zámecký areál od jihovýchodu na počátku 19. století.¹⁶¹ Akvarel (26 x 41 cm) je oproti Vogtově kresbě jemnější a preciznější. Stejně jako Vogt zobrazil Prusík celý komplex včetně opevnění. Rozdíl je v zobrazení středověké věže.¹⁶² Prusíkův jihovýchodní pohled chybně zachycuje zahradní zeď, která oddělovala hospodářskou část od zámeckého komplexu. Zeď s nikami bezprostředně nenavazovala na nároží zámku. Nepravidelný půdorys opevnění byl zobrazen vcelku zřetelně. Prusík znázornil střílén ve výšce obranné zdi oproti Vogtovi, který umístil střelecké otvory přímo do zdiva a výškovou linii hradby tak nechal neporušenou. [34]

Kolářův článek přinesl oproti Fákově příspěvku informaci o objevené vedutě Prusíkova syna Františka (1789–1838). Veduta z roku 1814 zobrazuje klášter v Plasích s přilehlými pozemky, do pravého horního rohu byl v ohraničeném výřezu nakreslen nedaleký Kaceřov. Kresba se dnes nachází ve Státním oblastním archivu v Plzni. Kolář publikoval i samostatný detail zámku z veduty (60,2 x 30 cm), která byla objevena v letech 2012–2013 a nebyla dosud archivně zpracována. [35] František Prusík zvolil opět pohled od jihovýchodu. Věž byla zobrazena nižší, střecha už neměla cibulovitý tvar a lucernu s korouhví. Po snížení v letech 1809–1814 byla věž opatřena stanovou střechou.¹⁶³ Opevnění je v detailu kresby lehce zvlněné. Jediný bastion, který je na kolorované kresbě vidět celý, je jihovýchodní bastion. Tvar zobrazeného bastionu neodpovídá skutečnosti. Z kresby chybně vyplývá, že minimálně jihovýchodní bastion Kaceřova měl tříboký půdorys. Střílén byly zobrazeny stejně jako u Martina Prusíka na vrcholu obranné zdi. Počet střílén se neshodoval, M. Prusík vynechal střílén

¹⁶⁰ ROŽMBERSKÝ/NOVOTILSKÝ 2007, 37; KOLÁŘ 2017, 7, 11–12; Jiří FÁK 1998: Zámek Kaceřov v historické ikonografii. In: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 56.

¹⁶¹ FÁK 1998, 56.

¹⁶² Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kralovickém. Praha 1912, 38.

¹⁶³ KOLÁŘ 2017, 12–13. Jiří Fák uvedl pro snesení věže rozmezí let 1809–1824. FÁK 1998, 58.

na východní straně, F. Prusík střílny nakreslil po celém obvodu zdi (západní strana opevnění a část severního nebyla v detailu kresby dobře viditelná). Zahradní zeď navazovala bezprostředně na nároží zámku.

Od jihovýchodu zobrazil Kaceřov v letech 1823–26 a v roce 1844 Antonín Wiehl, otec novorenesančního architekta stejného jména. Rodina Wiehlova mapovala v první polovině 19. století plaské panství.¹⁶⁴ Fortifikace Kaceřova byla na výřezu mapy skryta za domy přilehlé vesnice.

Kreslíř, topograf a laický historik František Alexandr Heber (1815–1849), který za svůj krátký život stihl systematicky zdokumentovat desítky českých hradů a tvrzí, zachytil Kaceřov v roce 1846. [36] Pro svou kresbu zvolil netradiční pohled od severovýchodu. U severovýchodního bastionu jsou zobrazeni muž a žena, pravděpodobně obyvatelé přilehlé vesnice, a pasoucí se dobytek v původně vodních příkopech. Heber, který jako první kreslil přímo na místě, zachytil postupné chátrání zámku i opevnění. Okna zámku, který již tehdy sloužil jako sýpka, byla zazděná. Příkopy nesloužily k fortifikaci a zarůstaly. Zahradní zeď s nikami byla opět chybně zobrazena v těsné návaznosti na severozápadní nároží budovy, ač malíř působil v terénu. Podoba věže s jehlancovou střechou se shoduje s ostatními zobrazeními po snížení a přestavbě věže.

Ve druhé polovině 19. století zobrazil Kaceřov od východní strany malíř Edvard Herold (1820–1895). Jeho kresba vyšla v časopisu *Květy* v roce 1871. [37] I Heroldova romantická kresba obsahovala několik nepřesností. Věž byla posunutá víc k jihu, směrem do nádvoří, jižní rizalit byl doplněn o třetí vertikální pás oken. Malíř se nechal unést svou fantazií při zobrazení bosáže, která odpovídala spíš Griespekově zámku v Nelahozevsi. Herold zachytil také destrukci fortifikace a postupné obrůstání hradební zdi. Vegetace ve spodní části kresby spolu s mraky zabírala velkou část Heroldova schematického pohledu.¹⁶⁵

Krajinář a ilustrátor Karel Liebscher (1851–1906)¹⁶⁶ si zvolil pro zobrazení Kaceřova západní stranu. Jeho kresba z doby okolo roku 1900 zachycovala destrukci

¹⁶⁴ FÁK 1998, 57.

¹⁶⁵ KOLÁŘ 2017, 12–14; FÁK 1998, 57.

¹⁶⁶ Petr Kolář uvedl datum narození 1857 a datum úmrtí 1919. KOLÁŘ 2017, 14. Jde pravděpodobně o nedopatření. FÁK 1998, 57; https://www.ngprague.cz/userfiles/filemanager/files/liebscher_karel.pdf, vyhledáno dne 21. 10. 2018

severozápadního bastionu, pobořenou zahradní zeď, která oddělovala hospodářskou část komplexu od zámecké. Dále zobrazil zámeckou stavbu bez věže, jež byla v té době snesena úplně. Liebscher nám zanechal obraz zámku jen pár let před požárem v roce 1912.¹⁶⁷ Sídlo Floriána Griespeka zobrazil K. Liebscher v opravdu zpustošeném stavu. Zahradní zeď byla v té době v některých místech již zcela zbořena. Dnes je dochováno torzo, které je provizorně podepřeno. Částečně dochovaný je i zahradní portál. Zeď v těsné blízkosti portálu (odhaduji necelé 2 m) dle kresby chyběla již okolo roku 1900. **[38,39]**

Stav opevnění

Do dnešních dnů se dochovaly pouze části zemního opevnění rodinného sídla Floriána Griespeka. Nadzemní části opevnění jsou zbořené po celém obvodu. K největšímu poškození došlo v západní části fortifikace, kde dnes vede silnice. Bylo zbořeno vyzdění příkopu a největší severozápadní bastion byl zasypan a zčásti poničen. **[40,41,42,43]**

Naopak nejlépe dochovaným bastionem je nejmenší, jihovýchodní bastion, jeho pětiúhelníkový půdorys je dosud zřetelný. **[44,45]** Špička bastionu dosahuje téměř 90 stupňů. Obranná zeď a vyzděný příkop jsou nejvíce patrné na východní, čelní straně.¹⁶⁸

Střelecké komory byly zřejmě později zasypany.¹⁶⁹ Užití střílen s dřevěným bubnem, jak je známe z opevnění Pražského hradu či Švihova, není doloženo.

Úzké příkopy před východní a západní zdí kopírují příkopy středověké tvrze.¹⁷⁰ Zděné cihly v příkopech měly mimo typického kvádrového tvaru i zaoblený tvar, který dnes působí téměř dekorativně. **[46,47]** Zaoblené cihly tvořily půlkruhovou římsu o výšce 30 centimetrů. Římsa navazovala na lomové kamenné zdivo příkopů.¹⁷¹

¹⁶⁷ Věž byla snesena pro špatný stav v roce 1875. KOLÁŘ 2017, 14; FÁK 1998, 57–58, PODLAHA 1912, 38.

¹⁶⁸ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 37–38.

¹⁶⁹ MUK/LÍBAL 1969, 25, 61.

¹⁷⁰ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 37.

¹⁷¹ MUK/LÍBAL 1969, 60.

Fortifikace Kaceřova byla na svou dobu jedinečná. Prvky bastionových pevností byly u nás aplikovány na středověká opevnění, ale nedocházelo k budování opevněných soukromých sídel. Nové prvky pouze posilovaly již stávající hradní opevnění. Novostavba kaceřovského opevnění, jehož systém vychází ze staroitalských bastionových pevností, představuje vzácnou výjimku, která byla následována až v letech 1575–1585 při stavbě Bučovic.¹⁷²

¹⁷² ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 38.

Nástěnné malby v patře jihovýchodního rizalitu

V návaznosti na tureckou invazi do Evropy bych ráda blíže popsala vnitřní zámeckou výmalbu, která se této problematice dotýká. V interiéru Rytířského sálu se fragmentárně dochovala nadokenní nástěnná malba z roku 1556. Renesanční nadokenní pás zachycuje osm medailonů, mezi nimiž se pne vegetace. **[48,49]** Malba byla restaurována na konci sedmdesátých let. Restaurátorské práce vedla akademická malířka Eva Kyšková.¹⁷³

Metr široká římsa se táhne po celém obvodu reprezentačního sálu. Po restaurování převažuje modrá a zelená barva. Osoby v portrétních medailonech nebyly dosud identifikovány.¹⁷⁴ Pro badatele byl zatím nejzajímavější medailon s mužem ve vojenské přilbě a s úhelníkem. **[50]** Geometrický předmět poukazuje na možnost, že se jedná o portrét architekta zámku. Ve své bakalářské práci jsem se přiklonila k teorii, že se jedná o portrét Paola della Stella. Tuto obecně přijímanou teorii¹⁷⁵ zde nyní nechci ani nemohu vyvracet, ale ráda bych opět připomněla Jana Tscherta, který měl na rozdíl od Stelly teoretické i praktické zkušenosti s obléháním a fortifikační architekturou. Po kritickém zhodnocení Stellovy práce jsem došla k závěru, že ač zastával funkci hlavního královského stavitele, zůstal po celý život především sochařem a kameníkem. Souhlasím, že sice měl velké stavební ambice, když poslal roku 1538 do Prahy model budoucího Letohrádku královny Anny, ale jako architekt se pravděpodobně nikdy neprojevil a nelze mu připisovat žádnou stavbu u nás ani v Itálii.¹⁷⁶

Čtyři muži zobrazení v jednotlivých medailonech se na první pohled odlišují pokrývkou hlavy. Na rozdíl od portrétu architekta nenesou ostatní medailony žádný atribut. Příkládám proto pokrývkám hlavy velký identifikační význam a dovoluji si vyslovit myšlenku, že muž ve vojenské přilbě s úhelníkem představuje architekta s válečnými zkušenostmi. **[51]** Zobrazeným architektem by tak mohl být Jan Tscherte. Jana Čerta lze právem považovat za vojenského inženýra, který získal bohaté zkušenosti při projektování fortifikací. Dále měl praktické znalosti s obléháním, při obléhání Vídně (1529) byl v centru dění. Jeho zkušeností a vědomostí si vážil i Albrecht Dürer, autor

¹⁷³ Zpráva o restaurování I. 1979; Zpráva o restaurování II. 1983

¹⁷⁴ ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007, 36.

¹⁷⁵ Publikoval Petr Kolář s odkazem na výstavu *Královský letohrádek – skvost renesanční architektury v Čechách*, která se konala v roce 2008 (kurátor Viktor Procházka, výstava bez katalogu). KOLÁŘ 2009, 54.

¹⁷⁶ PREISS 1986, 20, 25–26.

traktátu o opevňování, který byl s Tschertem v písemném kontaktu, jak již bylo uvedeno výše.¹⁷⁷

Medailon umístěný na stejné stěně jako portrét muže s úhelníkem zobrazuje podobiznu muže s turbanem. [52] Tento muž má dekorativně řešený svrchní oděv, který je kontrastně olemován a na středu hrudi doplněn ozdobou kulatého tvaru. Během restaurování mohlo dojít k částečné stylizaci, ale zdá se, že by skutečně mohlo jít o zobrazení Turka, jehož umístění do portrétního medailonu v sále reprezentačního sídla je poměrně neobvyklé. V barokní době pak souviselo zobrazování Turků s oblibou historické malby, jednalo se ovšem o bitevní scény, které měly zachytit porážku osmanského vojska. Zvýšený zájem o bitevní a válečné scény nastal po roce 1663, kdy došlo k turecké invazi do Evropy.¹⁷⁸ Kromě historických bitevních scén byli turečtí vládci stavěni do opozice proti křesťanskému panovníkovi. Bylo tak zobrazeno jejich nízké civilizační postavení v Evropě. Například na svorníku kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mostě byl vytesán portrét vládce Osmanské říše Sulejmana I. Sultán zde svým umístěním od oltáře představuje protipól křesťanského panovníka Karla V. Portrétní svorníky byly vytesány pravděpodobně v roce 1532.¹⁷⁹ Sulejman I. byl zobrazen z profilu a se zlatou korunou, připevněnou k hlavě stočenými pruhy látky a vytvářející dojem turbanu. Sultán byl oproti muži v kaceřovském zámku zobrazen s úzkým knírkem. Muž s turbanem v kaceřovském medailonu byl umístěn na stejnou stěnu jako muž s úhelníkem, hlavy mají natočené směrem k sobě. Přesto se domnívám, že v tomto případě nejde o promyšlenou a plánovanou opozici. Natočené hlavy mohou naopak naznačovat přátelské propojení a vzájemné porozumění.

Třetí muž je zobrazen podobně jako architekt s vojenskou přilbou. Na rozdíl od muže s úhelníkem má tento válečník vpředu pod krkem kulatou sponu, která spíná světlý plášť. Všichni tři zmínění muži mají tvář pokrytou vousy.

¹⁷⁷ GLONEK 2014, 243–263.

¹⁷⁸ K vojenskému žánru v 17. století více například Andrea ROUSOVÁ: Vojenský žánr, válečné a bitevní scény – stručný přehled vývoje zobrazení v době třicetileté války. In: Valdštejn: Albrecht z Valdštejna *Inter arma silent musae?* Praha 2007, 327–334. Příkladem vojenského žánru v Čechách může být nástěnná malba v olomoucké kapli Božího Těla od Jana Kryštofa Handkeho z roku 1728. Klenba kaple nese výjev z legendy o vítězství Jaroslava ze Šternberka nad Tatary v bitvě u Olomouce v roce 1241. Tato bitva byla vybrána jako paralela k tehdy aktuálnímu nebezpečí tureckých válek, ač k žádné slavné bitvě u Olomouce v roce 1241 nedošlo. Olomouc ztratila po třicetileté válce postavení hlavního města Moravy a nástěnná malba v kapli jezuitského konviktu měla přispět k částečnému obnovení tohoto postu. K problematice více: Milan TOGNER: Kaple Božího Těla. In: Jana MACÁKOVÁ: Jezuitský konvikt. Olomouc 2002, 239–251.

¹⁷⁹ Kateřina SRPOVÁ: Stavba a mobiliář děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v kontextu s historií města Mostu (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2017, 25–26; RATAJ 2002, 77–78.

Poslední muž, jako jediný vyobrazený bez kratšího plnovousu, má tmavě hnědý plášť a pokrývku hlavy stejné barvy. [53] Pokrývka hlavy vpředu odhaluje část krátce střižených tmavých vlasů. Tento muž by dle mého názoru mohl představovat jednoho z humanistů, se kterými se Florián Griespek stýkal. Tmavý oděv bez zdobení může být považován za akademický šat. Například Filip Melanchton měl pravděpodobně velký vliv na výchovu Griespekových dětí. Od roku 1550 byl Griespek s Melanchtonem v písemném kontaktu, jak zde bylo již zmíněno.¹⁸⁰ Blízký vztah udržoval královský sekretář i s Matoušem Collinem z Chotěřiny, kterého finančně podporoval.¹⁸¹ Podobu humanisty Matouše Collina lze porovnat s mědirytem z 18. století. Na této rytině byl zobrazen jako starý muž s delším plnovousem bez klobouku. Ostatní podobizny zachytily českého humanistu a učitele velmi podobně a přibližně ve stejném věku. [54,55] Filip Melanchton, známější ze dvou zmíněných mužů, byl zobrazován častěji a obvykle v mladším věku než M. Collinus. F. Melanchton byl dle dobových portrétů hubený muž s ostře řezanými rysy, výrazným nosem a bradou. Brada byla na některých obrazech ještě protažena a zvýrazněna bradkou (např. na párovém portrétu s Martinem Lutherem [56] od Lucase Cranacha staršího z roku 1543). Obvykle byl zobrazován s krátkým ostrým vousem. [57]

Griespekův tolerantní náboženský postoj odvozujeme pouze z jeho styků s Filipem Melanchtonem a z faktu, že jeho synové mohli studovat na protestantských školách. Florián Griespek ovšem zůstal po celý život katolíkem a jeho názory na reformátorské myšlenky neznáme. Nabízí se tedy otázka, zda v medailonu není ve studijních letech zobrazen sám F. Griespek nebo některý z jeho synů. Griespekovu podobu známe například z kralovického epitafu, kde byl zachycen již v pokročilém věku s bílým plnovousem, a z portrétní medaile z roku 1536.¹⁸² F. Griespek byl na medaili zobrazen z profilu, s bradkou a bez pokrývky hlavy a krku. Na druhé straně medaile byli znázorněni tři muži v boji. [58] F. Griespek by mohl být i mužem ve vojenské přílbě.

Kdo skutečně byl vyobrazen v nadokenní římse, nám stejně jako autorství malby zůstane skryto. Věřím, že zobrazené osoby měly reálný předobraz a Florián Griespek chtěl mít tyto osoby zvěčněné ve svém sídle.

¹⁸⁰ RYANTOVÁ 1998, 21.

¹⁸¹ KOLÁŘ 2009, 64.

¹⁸² Florián Griespek nechal během svého života razit celkem 18 portrétních medailí. Medaile z roku 1536 je nejstarší. GRIESSENBAACH 2013, 29.

Opevněné zámecké stavby

Letohrádek Hvězda

První zmínky o Nové oboře (Neu/Neuer Thiergarten) se objevují v pramenech datovaných k roku 1539. Pozemek s dubovým lesem zvaný Malejov odkoupil Ferdinand I. od břevnovských benediktinů. Není známo, zda Ferdinand I. vydal první impuls ke stavbě letohrádku. Otázkou zůstává, zda arcivévoda Ferdinand, druhorozený syn Ferdinanda I., navázal na myšlenku svého otce nebo s nápadem reprezentační stavby v Nové oboře přišel sám. Je pravděpodobné, že arcivévoda toužil po soukromí a vlastní reprezentaci. Nasvědčuje tomu skutečnost, že stavbu letohrádku sám financoval.¹⁸³ Arcivévoda o stavbě písemně komunikoval s Floriánem Griespekem, Volfem z Vřesovic¹⁸⁴ a dalšími účastníky projektu. V této dobové korespondenci nejsou zmíněna nařízení či názory krále Ferdinanda, což podporuje hypotézu, že stavbu Hvězdy měl na starost výhradně arcivévoda.

V rozsáhlé publikaci *Hvězda – Arcivévoda Ferdinand Tyrolský a jeho letohrádek v evropském kontextu* je uvedeno, že arcivévoda mohl plánovat stavbu již krátce po svém příchodu do Prahy v roce 1547. K položení základního kamene Hvězdy došlo 28. června 1555. Při plánování se Ferdinand mohl obrátit na hlavního královského stavitele Paola della Stellu a na Hanse Tirola, který funkci hlavního stavitele Pražského hradu zastával spolu se Stellou od roku 1552 (v říjnu téhož roku Stella zemřel). V letech 1552–1555 byl pověřen dostavbou Letohrádku královny Anny v Královské zahradě Pietro Ferrabosco. Na konci roku 1554 přichází z Vídně do Prahy Bonifác Wohlmüt.

Samotnou stavbu vedl Juan Maria del Pambio (Giovanni Maria Aostalli de Sala) ve spolupráci s Giovannim Luchesem. Od roku 1556 spolupracoval s Pambiem Bonifác Wohlmüt.¹⁸⁵

¹⁸³ Ivan Prokop MUCHKA / Ivo PURŠ / Sylva DOBALOVÁ / Jaroslava HAUSENBLASOVÁ: *Hvězda – Arcivévoda Ferdinand Tyrolský a jeho letohrádek v evropském kontextu*. Praha 2014, 54–55.

¹⁸⁴ V letech 1549–1562 působil jako zemský písař a později prezident české komory (1562–1569). MUCHKA/PURŠ/DOBALOVÁ/HAUSENBLASOVÁ 2014, 55.

¹⁸⁵ MUCHKA/PURŠ/DOBALOVÁ/HAUSENBLASOVÁ 2014, 55–59.

Pokud dáme stavbu letohrádku v Nové oboře do časové souvislosti se stavbou zámku Kaceřov, je jasné, že arcivévoda musel plány stavby královského sekretáře Floriána Griespeka znát. „*Nápadný rys obou griespekovských zámků, totiž prvky pevnostního typu, souzní s pevnostním charakterem Hvězdy a jejího okolí více, než aby to mohla být jen ,čirá náhoda‘.*“¹⁸⁶

Pevnostní charakter letohrádku Hvězda

Přesný popis fortifikace letohrádku je dnes kvůli zásahům a úpravám ohradní zdi téměř nemožný. Z dochovaných pramenů nelze ani dokázat, do jaké míry šlo o obranné prvky. Nevylučuje se, že fortifikační motivy odrážely jen trend doby a měly symbolickou funkci. Této teorii nasvědčuje například umístění střílen do výšky člověka. V praxi by tak mohli střílen využít i nepřátelé za ohradní zdi. Střílny jsou umístěny v rozpětí asi 2,5 až 2,7 metrů.

Areál měl být dle plánů opevněn šesti bastiony. Nezodpovězenou otázkou zůstává realizovaný počet bastionů. Tuto otázku nám otevírají dva východní bastiony, u nichž není jisté, zda ten jižní z nich nezůstal jen v plánech. V 16. století byl vystavěn pouze severní bastion. [59]

Půdorys Hvězdy vychází z Pietra Catanea a jeho traktátu *L'architettura* (1554), který Ferdinand vlastnil ve své knihovně. Do jaké míry se arcivévoda inspiroval Cataneovou teorií opeňování měst a Dürerovými spisy o pevnostní architektuře, není dosud blíže analyzováno.¹⁸⁷

¹⁸⁶ MÚCHKA/PURŠ/DOBALOVÁ/HAUSENBLASOVÁ 2014, 81.

¹⁸⁷ MÚCHKA/PURŠ/DOBALOVÁ/HAUSENBLASOVÁ 2014, 57, 138–141.

Bučovice

Moravský zámek Bučovice byl v 16. století v držení Jana Šembery Černohorského z Boskovic (kolem 1543–1597), který objekt zdědil po svém otci. Starší literatura uvádí, že Jan Šembera přestavěl tvrz na italizující zámek podle projektu císařského architekta Pietra Ferrabosca (kolem 1512 – po 1588). Návrh byl hotov v roce 1567, smlouva datovaná rokem 1575 uvádí jako stavitele Itala Pietra Gabriho. Arkády prvního patra byly hotovy k roku 1578, druhé patro bylo dokončeno dle dochovaného letopočtu o tři roky později.¹⁸⁸ V novější literatuře je považován za možného architekta Jacopo Strada (1507–1588), italský antikvář působící v císařských službách, jehož pobyt v Bučovicích je doložen k roku 1584.¹⁸⁹ Ferraboscovu účast zpochybnil i Pavel Preiss a dodal, že jeho pracovní závazky u Ferdinanda I. byly spíše krátkodobé. Ani v Praze nevedl žádný stavební projekt, zastával funkci poradenského typu a návštěvy Prahy věnoval stavebním inspekcím.¹⁹⁰ Veronika Wanková ve své práci o interiérové výzdobě Bučovic trefně poznamenala, že Jacopo Strada měl po smrti Maxmiliána II. (1527–1576) nouzi o zakázky. Janu Šemberovi tak mohl být v době výstavby Bučovic plně k dispozici.¹⁹¹

Bučovice, stejně jako Kaceřov, odpovídají v zjednodušenému plánu *palazzo in modo di fortezza*. Návrhy opevněných vil vydal Sebastiano Serlio ve III. (1540), VI. a VII. (1575) knize, jak jsem již uvedla výše. Zámek měl pravidelnou dispozici s vnitřním arkádovým nádvořím a byl chráněn opevněním. Na konci 18. století byla pevnostní funkce zámku zrušena, roku 1790 byla zničena čtyři děla.¹⁹² Dnes hradební zeď s nárožními bastiony lemuje přílehlou zahradu. Opevnění v Bučovicích nebylo doplněno vodními příkopy jako v případě Kaceřova. Příkop nebyl vyhlouben ani v těsné blízkosti stavby, pro vstup do zámku tedy nebylo zapotřebí dřevěných či kamenných mostů.

[60,61,62]

¹⁸⁸ ŠAMÁNKOVÁ 1961, 47.

¹⁸⁹ Jarmila KRČÁLOVÁ: Zámek v Bučovicích. Praha 1979, 7–9.

¹⁹⁰ Prahu navštívil Ferrabosco na konci roku 1554 spolu s B. Wohlmutem. Jeho pobyt je dále doložen k roku 1577, 1582, 1584. PREISS 1986, 44.

¹⁹¹ Veronika K. WANKOVÁ: Perla Moravy. Nástěnná malířská výzdoba pěti sálů na zámku v Bučovicích. Praha 2015, 27.

¹⁹² Více k úpravám zámku na konci 18. století Lenka Šabatová. Lenka ŠABATOVÁ: Bučovice, okres Vyškov, zámek. Stavebně-historický průzkum. I. část. Brno 2006, 69–81.

Kratochvíle

Na první pohled se zdá, že podobně jako Kaceřov byla řešena i rožmberská Kratochvíle, vila italského typu. [63] Jihočeská stavba byla chráněna ohradní zdí a vstup byl umožněn pouze přes jeden most, který vedl přes vodní příkop, vyhloubený kolem celého obvodu zámku. Kratochvíli nechal vystavět Vilém z Rožmberka „...*aby sloužil jemu a jeho hostům pro potěšení, rozptýlení z lovu, pro libost a kochání.*“¹⁹³ Zakázku zadal osvědčenému italskému architektovi Baldassaru Maggimu z Arogny, který předtím vedl například renesanční přestavbu Českého Krumlova a Bechyně, sídla Petra Voka z Rožmberka. B. Maggi začal s výstavbou Kratochvíle v roce 1583. Stavitel se musel vypořádat s vysokými nároky Viléma z Rožmberka. Novostavba nesloužila jen jako reprezentativní lovecké sídlo, ale byla plnohodnotně obyvatelná celoročně. Není tedy typickým příkladem letohrádku (lusthaus), který se obvykle spojoval s přilehlým rezidenčním sídlem, byl určen pro zábavní a kulturní účely a nesloužil k dlouhodobým pobytům. Kratochvíle sice leží nedaleko Českého Krumlova, ale provozně byla samostatná.¹⁹⁴

Kratochvíli uvádím zejména jako příklad, kde byly pevnostní prvky užity pouze k dekoraci, nikoli k obraně. Vstupní věž vyčnívá z ohradní zdi a skrývá prostor areálu. Ohradní zeď s vloženými obytnými baštami byla spíše izolačního charakteru, navozovala pocit soukromí. Bašty rytmicky doplňují celý areál, ve kterém se nachází i samostatná budova kostela. Otvory ve zdi nesloužily jako střílny, umožňovaly pohledy do okolní krajiny. Omezený vstup po mostku dodával stavbě na jedinečnosti a vodní příkop zrcadlil geometrický řád areálu. Obdélníková budova byla v zadní části doplněna zahradou, do které se vstupovalo pouze přes zámeckou budovu. Zahrada dohromady s budovou rezidence tvoří umělý ostrov.

Se S. Serliem je Kratochvíle spojována svým interiérovým uspořádáním, které lze porovnat se Serliovým zámkem Ancy-le-Franc.¹⁹⁵ Vnitřní rozvržení kopíruje italské renesanční vily a paláce. „*Do jisté míry bylo příbuzné označení užito pro zámek Jana Šembery Černoorského z Boskovic v Bučovicích, který ho nazýval budovou ve tvrzi. Takový přístup se někdy vykládá jako převzetí termínu palazzo in fortezza (palác ve stylu*

¹⁹³ Milena HAJNÁ: Zámek Kratochvíle. České Budějovice 2011, 9.

¹⁹⁴ Václav BŮŽEK / Ondřej JAKUBEC: Kratochvíle posledních Rožmberků. Praha 2012, 32–33, 69–70.

¹⁹⁵ BŮŽEK/JAKUBEC 2012, 54.

tvrze) od Sebastiana Serlia, jenž ho použil ve svém teoretickém spisu o architektuře věnovaném právě Vilémovi z Rožmberka.“¹⁹⁶

Výzdoba interiérů bývá dávana do souvislosti s malbami v Bučovicích a potažmo i s Jacopem Stradou. Výzdoba obou staveb spadá do druhé poloviny 16. století. Skrze osobnost J. Strady tak můžeme sledovat italské i vídeňské vlivy. Ke komparaci se nabízí Palazzo Te v Mantově a vídeňský zámek Neugebäude, jehož výzdoba se bohužel nedochovala.¹⁹⁷

Holíč

Za hranicemi se Slovenskem, nedaleko města Hodonín leží město Holíč (okres Skalica), kde byl od poloviny 13. století budován vodní hrad. Holíč byl založen na strategickém místě, na cestě mezi Prahou a Budínem. Hrad leží v záplavové oblasti řeky Moravy, z níž byly napájeny obranné příkopy. **[64,65]**

V 15. století byl objekt v majetku rodu Šliků přestavěn ve stylu pozdní gotiky. Při stavbě fortifikace byl vystavěn parkán a celý areál (66 x 62 m) obklopen vodním příkopem. Hradba musela být z důvodu bažinatého podloží stavěna na dubových pilotech. V poslední třetině 16. století byl hrad přestavěn na renesanční čtyřkřídlý zámek. V té době došlo i k posílení obranné zdi čtyřmi nárožními bastiony. Dnešní podoba zámku je z 18. století, barokní přestavbu tehdy financovali Habsburkové, kteří zámek využívali k občasným pobytům až do roku 1918.¹⁹⁸

Zámek Holíč má půdorys čtverce, vykrojeného z přístupové strany, tvoří tedy tvar písmene U. Další vstup je umožněn symetricky na druhé, západní straně areálu. Na samotnou stavbu těsně navazuje původní vodní příkop, zbudovaný členy rodiny Šliků. Na západní i východní straně byly příkopy překlenuty kamennými můstky, vnější strana renesančního bastionového opevnění byla navíc obehnána širokým vodním příkopem. Bastiony svírají ostřejší úhel než kaceřovské bastiony a jsou shodné. **[66,67]**

¹⁹⁶ BŮŽEK/JAKUBEC 2012, 70.

¹⁹⁷ WANKOVÁ 2015, 13.

¹⁹⁸ BÓNA/PLAČEK 2007, 44, 133–134.

Závěr

Kaceřovský zámek stále ukrývá mnoho nezodpovězených otázek. Ať je to otázka autorství stavby, inspiračních zdrojů a předloh, autora projektu opevnění. Již na začátku práce jsem věděla, že nedokážu dosud panující hypotézy podložit důkazy, nemohu přijít s dostatečně přesvědčivými argumenty. Přesto jsem se chtěla otázkám věnovat a přiklonit se na tu či onu stranu. V průběhu mého bádání vyvstaly další neméně zajímavé otázky, týkající se především architekta zámku a osob zobrazených v reprezentačním sále.

V první části práce jsem shrnula počátky a vývoj bastionového systému opevnování. Soustředila jsem se na stěžejní stavby, abych dokázala demonstrovat důležitost kaceřovského opevnění a zasadila objekt mého zájmu do příslušného kontextu. Sledovala jsem inovace v pevnostní architektuře v návaznosti na historické události a vývoj dělostřelectva.

Blíže jsem se věnovala některým pevnostním architektům a snažila jsem se kriticky přistupovat k jejich stavbám a traktátům, které mohly mít vliv na naše prostředí. Nemám na mysli jen spisy Sebastiana Serlia, ale i Francesca di Giorgia a jeho *Traktát o architektuře*, který byl od 80. let 15. století šířen v rukopisech. Giorgio ve svém odkazu doporučoval prvky aktivní obrany. Mezi tyto články fortifikace patří například předsunutá bašta, která byla užita při modernizaci opevnění Pražského hradu. Předsunutá věž byla uplatněna již v Táboře. Aktivní obrana byla posouvána z hlavní hradby na parkánovou zeď, která umožňovala chráněný pohyb obránců. Tyto drobné úpravy řadíme ještě do pozdně gotických fortifikací.

Se stavbou moderního opevnění na našem území úzce souvisí aktivita Benedikta Rieda. Mým úkolem tedy bylo představit osobnost B. Rieda a zaměřit se na jeho fortifikace a možné inspirační zdroje. Ač se kvalita jeho hradeb nerovná pevnostem v Itálii, ani zcela nenásleduje traktátovou literaturu a ideální předlohy, jsou jeho stavby vrcholem pozdního středověku. Nevíme, za jakých okolností vznikl projekt opevnění Pražského hradu. Vzhledem k tomu, že Praha nebyla bezprostředně ohrožena, se přikláním k možnosti, že finanční prostředky byly soustředěny jinam. Středověké opevnění Pražského hradu, stavěné za vlády Přemyslovců a Lucemburků, bylo proto opravováno a modernizováno s omezeným finančním rozpočtem. Jinak tomu nebylo ani za vlády Ferdinanda I., který byl nucen financovat obranná opatření proti Turkům v Uhrách.

V návaznosti na fortifikaci Pražského hradu byla zmíněna i nedochovaná fortifikace Budína a stavební činnost rodu Pernštejnů. Pernštejnové uplatňovali zejména okrouhlá rondelová opevnění s navezenými valy. Tento typ obrany najdeme dodnes například v Pardubicích.

Po shrnutí evropské pevnostní architektury kolem roku 1500 jsem představila opevnění zámku Kaceřov, ojedinělé svým vznikem i datací. Užití náročných bastionů u opevnění soukromé rezidence bylo jedinečné a časově srovnatelné s Evropou. Důvodů k fortifikaci svého sídla mohl mít Griespek více, vedle jeho sporů s českou šlechtou to mohly být i obavy z turecké expanze v Evropě.

Nadzemní části opevnění byly destruovány v plném rozsahu, ovšem příkopy a bastiony jsou z velké části patrné i dnes. Celý zámecký areál je dobře viditelný na leteckých snímcích v obrazové příloze. Nejvíce je poškozená západní část fortifikace. Naopak nejlépe se dochoval jihovýchodní bastion, nejmenší ze čtyř bastionů, který se nachází nalevo od přístupové cesty do zámku. Práce přinesla aktuální fotodokumentaci a podrobný popis opevnění.

Kapitola *Zámek a pevnost Kaceřov* obsahuje podkapitulu věnovanou dobové ikonografii. V této části práce jsem se pokusila o celkové shrnutí dobových vyobrazení a kritický popis. Došla jsem k závěru, že mnohé kresby byly značně idealizovány. Obsahují nepřesnosti jak perspektivní, tak dispoziční. Přesto jsou důležitým zdrojem při popisu stavu zámku, který se postupnou devastací měnil. Proměny lze nejlépe sledovat na zobrazení věže. Ta byla v letech 1809–1814 snížena o jedno patro, cibulovitá střecha byla nahrazena střechou jehlancovou. V roce 1875 byla věž snesena do úrovně střechy. Při studiu kaceřovského opevnění jsem vycházela z článků Jiřího Fáka a z práce Petra Koláře. Oba autoři se ke Kaceřovu při své badatelské činnosti opakovaně vrací.

Práce dále sleduje turecké ohrožení Evropy v souvislosti se stavební činností. Zatímco stavba nových fortifikací a rychlý vývoj vojenského inženýrství byl v Itálii spjat s tažením Karla VIII., Vídeň a Uhry byly opevňovány kvůli expanzivnímu východu. Z toho důvodu jsem se v práci zaměřila na Osmanskou říši a cestopisnou literaturu. A proto je v této části práce zmíněn i majitel Kaceřova Florián Griespek, který se zajímal o dění v Evropě a byl v kontaktu s předními humanisty. Učence Griespek finančně podporoval, proto mu byly věnovány některé publikované texty.

Cílem práce bylo přinést nový pohled na problematiku autorství západočeské stavby. Možnými architektky jsem se zabývala již ve své bakalářské práci. Nyní jsem otázkou autorství řešila především v souvislosti s fortifikací Kaceřova. Nejvíce zkušeností s pevnostní architekturou měl Johann Tscherte, který se podílel na stavbě opevnění Vídně. Typ vídeňského bastionového opevnění byl uplatněn v redukované podobě i na Kaceřově, kde se tvůrce uchýlil i k užití gotizujících prvků (např. padacího mostu). J. Tscherte opakovaně navštívil Olomouc, pravděpodobně za účelem stavby městského opevnění. Zajímavé je propojení J. Tscherta s Albrechtem Dürerem. Oba architektky spojuje vzájemná korespondence, týkající se právě fortifikací.

Neméně přínosný je fakt, že J. Tscherte navštívil v roce 1540 Prahu, aby provedl inspekci stavby Letohrádku královny Anny. Při této příležitosti se setkal s Floriánem Griespekem, který mu byl nakloněn a jeho přítomnost uvítal. Z pozice královského sekretáře byl Griespek zodpovědný za stavbu letohrádku. Nebyl v té době spokojen s prací Italů a J. Tscherte se mu podle všeho zamlouval. Nabízí se tedy otázka, zda Griespek nevyužil získaného kontaktu a nezadal Tschertovi projekt Kaceřova. Výše zmíněné informace si zasloužily ucelenou syntézu a obecné rozšíření tématu.

Velmi zajímavé je z mého pohledu propojení osmanské problematiky s výzdobou kaceřovského Rytířského sálu. Dosud nebyla publikovaná žádná teorie o zobrazených osobách v medailonech, nemohla jsem se tedy opřít o žádnou literaturu. Přesto jsem se na základě potvrzených informací o F. Griespekově životě pokusila o identifikaci mužských postav. Kladla jsem si otázku, kdo z okruhu Griespekových známých byl hoden takové pocty, jako je zobrazení na nástěnné malbě v domě váženého šlechtice. Tyto dosud nevyřešené otázky mi poskytly prostor pro vlastní teorii. Opět jsem zdůraznila Jana Tscherta, který má z potenciálních architektů nejbliže k zobrazení muže s válečnou přilbou. Pozitivně jsem hodnotila zachycení muže s turbanem.

Práci jsem uzavřela stavbami, které se mohly volně inspirovat Kaceřovem. Zmínila jsem letohrádek v Praze-Liboci, který také disponuje bastiony v ohradní zdi. Letohrádek Hvězda byl stavěn od roku 1555 dle plánů diletanta Ferdinanda Tyrolského, habsburského arcivévody. Opevnění letohrádku mělo s velkou pravděpodobností spíše dekorativní než obrannou funkci. V krátkosti jsem shrnula stavbu opevněných Bučovic, Kratochvíle a slovenského Holíče, který jsem navštívila v létě 2016 a chtěla jsem ho

do své práce zahrnout. Datem vzniku bastionového opevnění se Holíč řadí do skupiny staveb, budovaných po Kaceřovu a jeho dispozici lze s českým sídlem porovnávat.

Ač práce nepřinesla odpověď na otázku autorství zámku a fortifikace, otevřela další možnosti a nejasnosti, které je třeba sledovat. Přidanou hodnotu spatřuji především ve studiu fortifikační architektury, která by si zasloužila ještě hlubší bádání. Následně by jistě přispěl další stavebně historický průzkum objektu či restaurátorské práce v interiérech. Vzhledem k tomu, že zámek je v soukromých rukou, nezbývá než doufat, že majiteli bude dovoleno pokračovat v již započaté obnově areálu.

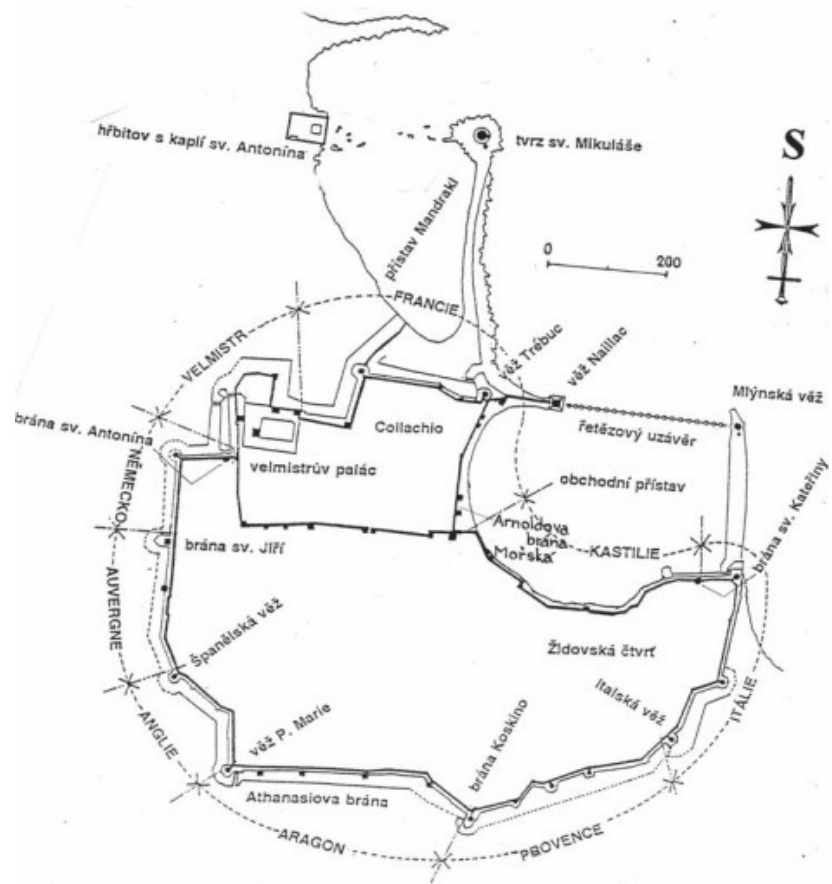
Obrazová příloha

1. Rhodos, opevnění v roce 1480. Reprodukce z: PLAČEK 2012, 479
2. Trattato di architettura civile e militare, Francesco di Giorgio Martini. Reprodukce z: <http://dlib.biblhertz.it/ia/pdf/Gh-FRA4851-4410-2.pdf>, vyhledáno dne 17. 9. 2018
3. Milán, Castello Sforzesco. Reprodukce z: <http://www.lombardiabeniculturali.it/stampe/schede/H0110-10930/>, vyhledáno dne 10. 9. 2018
4. Imola, Rocca Sforzesca, půdorys. Reprodukce z: <http://www.mondimedievali.net/castelli/emilia/bologna/imola25.jpg>, vyhledáno dne 10. 9. 2018
5. Imola, Rocca Sforzesca. Reprodukce z: <https://mapio.net/pic/p-34942682/>, vyhledáno dne 10. 9. 2018
6. Ligurie, Fortezza di Sarzanello. Reprodukce z: https://www.tripadvisor.cz/Attraction_Review-g1065626-d2338374-Reviews-Fortezza_di_Sarzanello-Sarzana_Italian_Riviera_Liguria.html, vyhledáno dne 10. 9. 2018
7. Neapol, Castello Nuovo, půdorys. Reprodukce z: DIVITIIS 2015, 161
8. Lucca, městské hradby. Foto: Archiv autora
9. Lucca, městské hradby. Foto: Archiv autora
10. Švihov, hrad dle modelu a T. Durdíka, kresba Jan Heřman. Reprodukce z: https://www.hrady-zriceniny.cz/s__svihov.htm, vyhledáno dne 24. 9. 2018
11. Rábí, půdorys hradu včetně opevnění. Reprodukce z: KALINA 2009, 150
12. Tovačov, zámek, katastrální mapa. Reprodukce z: CHUPÍK 2009, 325
13. Chlumec nad Cidlinou, zámek. Reprodukce z: CHUPÍK 2002, 240
14. Olomouc, plán města včetně hradeb. Reprodukce z: CHUPÍK 2002, 242
15. Kroměříž, opevnění města. Reprodukce z: CHUPÍK 2002, 242
16. Pardubice, plán města včetně hradeb. Reprodukce z: CHUPÍK 2002, 240
17. Pardubice, veduta města z roku 1688. Reprodukce z: <https://pardubice.rozhlas.cz/zamecke-valy-nikdy-nezklamaly-6487911#&gid=1&pid=2>, vyhledáno dne 29. 10. 2018
18. Pardubice, replika děla na valech. Foto: Archiv autora
19. Pardubice, opevnění, část hradby před valy. Foto: Archiv autora

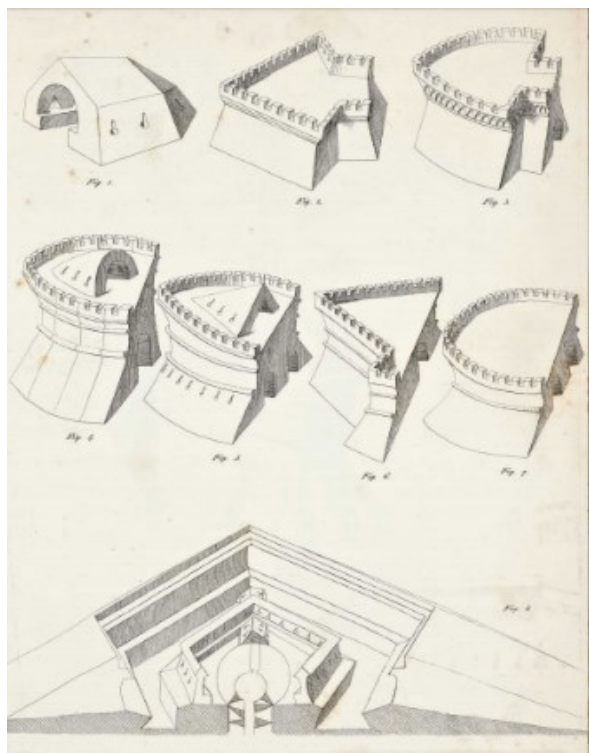
20. Sebastiano Serlio, návrhy venkovských vil, půdorys Kaceřova. Reprodukce z: JAKUBEC 2005, 102
21. Neapol, Poggio Reale (Trattato di architettura, Sebastiano Serlio).
Reprodukce z:
https://it.wikipedia.org/wiki/File:Sebastiano_serlio,_trattato_di_architettura,_spaccato_e_pianta_della_villa_di_poggioreale,_napoli,_1540.jpg, vyhledáno dne: 22. 10. 2018
22. Neapol, Poggio Reale. Reprodukce z:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Napoli,_Villa_di_Poggioreale_3_\(detail\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Napoli,_Villa_di_Poggioreale_3_(detail).jpg), vyhledáno dne 22. 10. 2018
23. Mantova, Castello di S. Giorgio. Reprodukce z:
<https://www.dpeck.info/italy/sirmione2016l.htm>, vyhledáno dne 22. 10. 2018
24. Dobruška, půdorys zámku. Reprodukce z:
<http://www.hrady.cz/index.php?OID=3378&PARAM=2>, vyhledáno dne 22. 10. 2018
25. Vratislav, plán města včetně hradeb. Reprodukce z: CHUPIK 2002, 242
26. Witostowice, plán zámku. Reprodukce z: CHUPIK 2002, 243
27. Kaceřov, plán areálu, F. A. Heber, 1846. Reprodukce z: SEDLÁČEK 1998, 115
28. Kaceřov, zámecký areál, letecký pohled. Reprodukce z:
<http://www.kultura.cz/profile/5478-zamek-kacerov>, vyhledáno dne 12. 11. 2018
29. Kaceřov, zámecký areál, letecký pohled. Reprodukce z:
<https://www.mistopisy.cz/pruvodce/obec/7482/kacerov/pamatky-turistika/>, vyhledáno dne 12. 11. 2018
30. Kaceřov, zámek, katastrální mapa. Reprodukce z:
<https://geoportal.cuzk.cz/geoprohlizec/?wmcid=485>, vyhledáno dne 10. 9. 2018
31. Kaceřov, zahradní zeď. Foto: Archiv autora
32. Kaceřov, zahradní zeď, detail niky. Foto: Archiv autora
33. Kaceřov, Mauritius Vogt, pohled od východu, 1712. Reprodukce z: KOLÁŘ 2017, 7
34. Kaceřov, Martin Prusík, pohled od jihovýchodu, kol. 1809. Reprodukce z: KOLÁŘ 2017, 8

35. Kaceřov, František Prusík, pohled od jihovýchodu, detail zámku z veduty, 1814. Reprodukce z: KOLÁŘ 2017, 9
36. Kaceřov, František Alexandr Heber, pohled od severovýchodu, 1846. Reprodukce z: https://www.hrady-zriceniny.cz/img/stare5/FA_Heber_/kacerov-heber-litografie.jpg, vyhledáno dne 20. 10. 2018
37. Kaceřov, Edvard Herold, pohled od východu, 1871. Reprodukce z: KOLÁŘ 2017, 13
38. Kaceřov, Karel Liebscher, pohled od západu, 1897. Reprodukce z: KOLÁŘ 2017, 15
39. Kaceřov, pohled od západu, 1870. Reprodukce z: PODLAHA 1912, 40
40. Kaceřov, východní část opevnění, pohled na severovýchod. Foto: Archiv autora
41. Kaceřov, pohled od jihovýchodu. Foto: Archiv autora
42. Kaceřov, hlavní průčelí, přístupová cesta. Foto: Archiv autora
43. Kaceřov, detail příkopu u vstupního portálu. Foto: Archiv autora
44. Kaceřov, východní část opevnění, jihovýchodní bastion. Foto: Archiv autora
45. Kaceřov, jihovýchodní bastion. Foto: Archiv autora
46. Kaceřov, východní část opevnění. Foto: Archiv autora
47. Kaceřov, východní část opevnění, detail římsy. Foto: Archiv autora
48. Kaceřov, nadokenní římsa v patře jihovýchodního rizalitu. Foto: Archiv autora
49. Kaceřov, nadokenní římsa v patře jihovýchodního rizalitu. Foto: Archiv autora
50. Kaceřov, nástěnná malba, medailon. Foto: Archiv autora
51. Kaceřov, nástěnná malba, medailon. Foto: Archiv autora
52. Kaceřov, nástěnná malba, medailon. Foto: Archiv autora
53. Kaceřov, nástěnná malba, medailon. Foto: Archiv autora
54. Matouš Collinus z Chotěřiny. Reprodukce z: <https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/1061?locale=cs>, vyhledáno dne 3. 11. 2018
55. Matouš Collinus z Chotěřiny. Reprodukce z: <https://www.ff.cuni.cz/udalost/matous-collinus-choteriny-1516-1566-mezioborova-konference/>, vyhledáno dne 3. 11. 2018

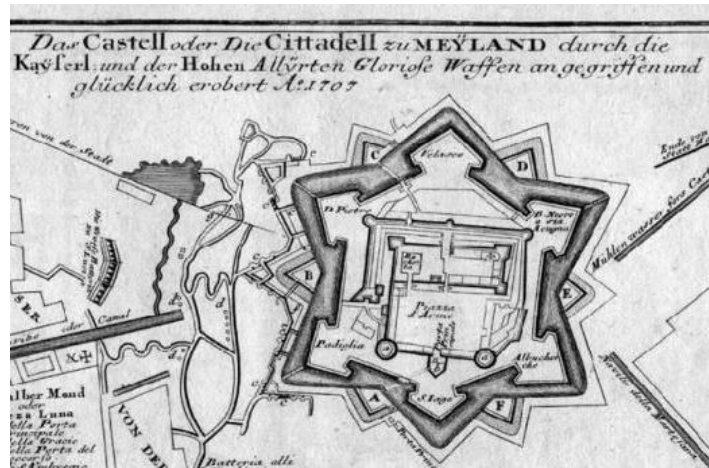
56. Martin Luther a Filip Melanchton. Reprodukce z:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Cranach,_Portraits_of_Martin_Luther_and_Philipp_Melanchthon.jpg, vyhledáno dne 3. 11. 2018
57. Filip Melanchton. Reprodukce z: http://lucascranach.org/DE_BStGS-HMR_713B, vyhledáno dne 3. 11. 2018
58. Florián Griespek, medaile z roku 1536. Reprodukce z: GRIESSENBACH 2013, 29
59. Letohrádek Hvězda, plán areálu z roku 1854. Reprodukce z: MUCHKA/PURŠ/DOBALOVÁ/HAUSENBLASOVÁ 2014, 139
60. Bučovice, opevnění, část obranné zdi. Foto: Archiv autora
61. Bučovice, opevnění, nárožní bastion. Foto: Archiv autora
62. Bučovice, opevnění, část obranné zdi. Foto: Archiv autora
63. Kratochvíle, zámecký areál, letecký pohled. Reprodukce z:
<http://www.visitceskebudejovice.cz/cz/tipy-na-vylet-vzdalenejsi-okoli-mesta-ceske-budejovice/64/>, vyhledáno dne 25. 11. 2018
64. Holíč, zámecký areál, letecký pohled. Reprodukce z:
<https://www.google.cz/maps/search/holi%C4%8D+sk+z%C3%A1mek/@48.8085935,17.1545541,520m/data=!3m1!1e3>, vyhledáno dne 12. 9. 2018
65. Holíč, půdorys areálu. Reprodukce z: BÓNA/PLAČEK 2007, 44
66. Holíč, opevnění zámku, vnější vodní příkop. Foto: Archiv autora
67. Holíč, budova zámku, jihovýchodní pohled. Foto: Archiv autora

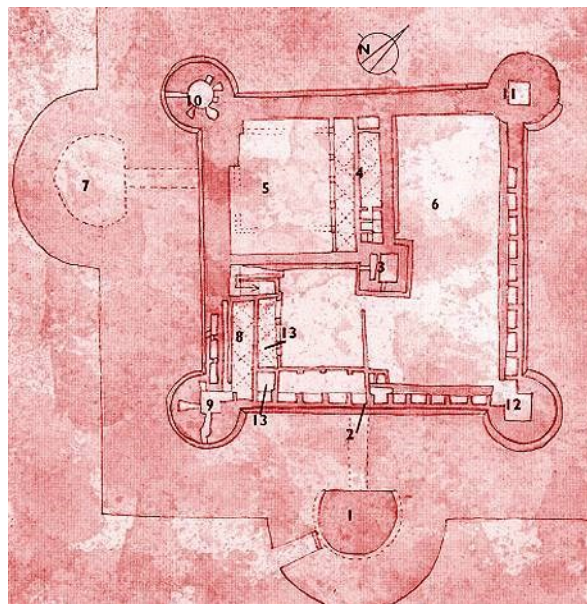
1. Rhodos, opevnění v roce 1480.

2. Trattato di architettura civile e militare, Francesco di Giorgio Martini

3. Milán, Castello Sforzesco

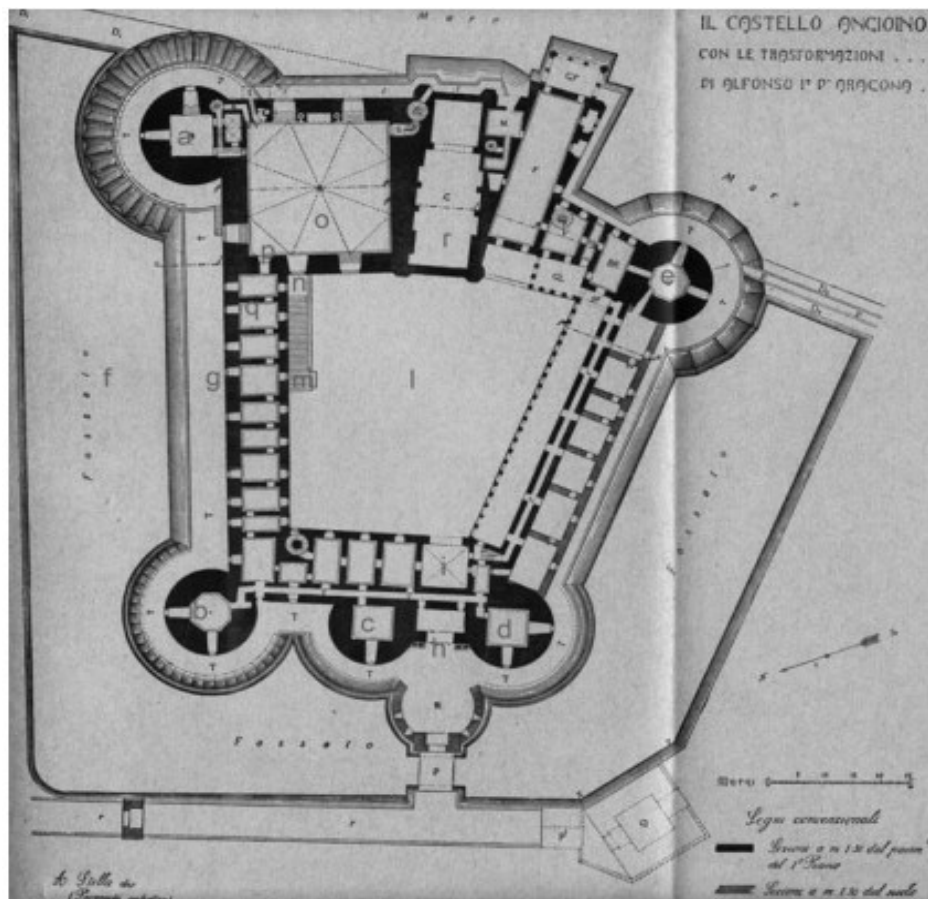
4. Imola, Rocca Sforzesca, pùdorys

5. Imola, Rocca Sforzesca

6. Liguria, Fortezza di Sarzanello

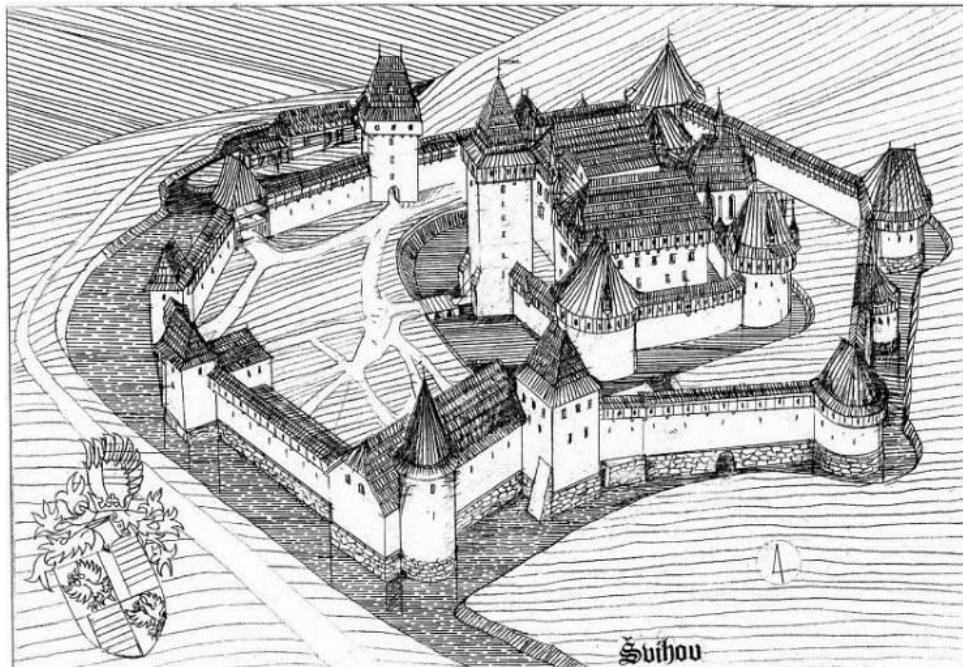
7. Neapol, Castello Nuovo, pùdorys

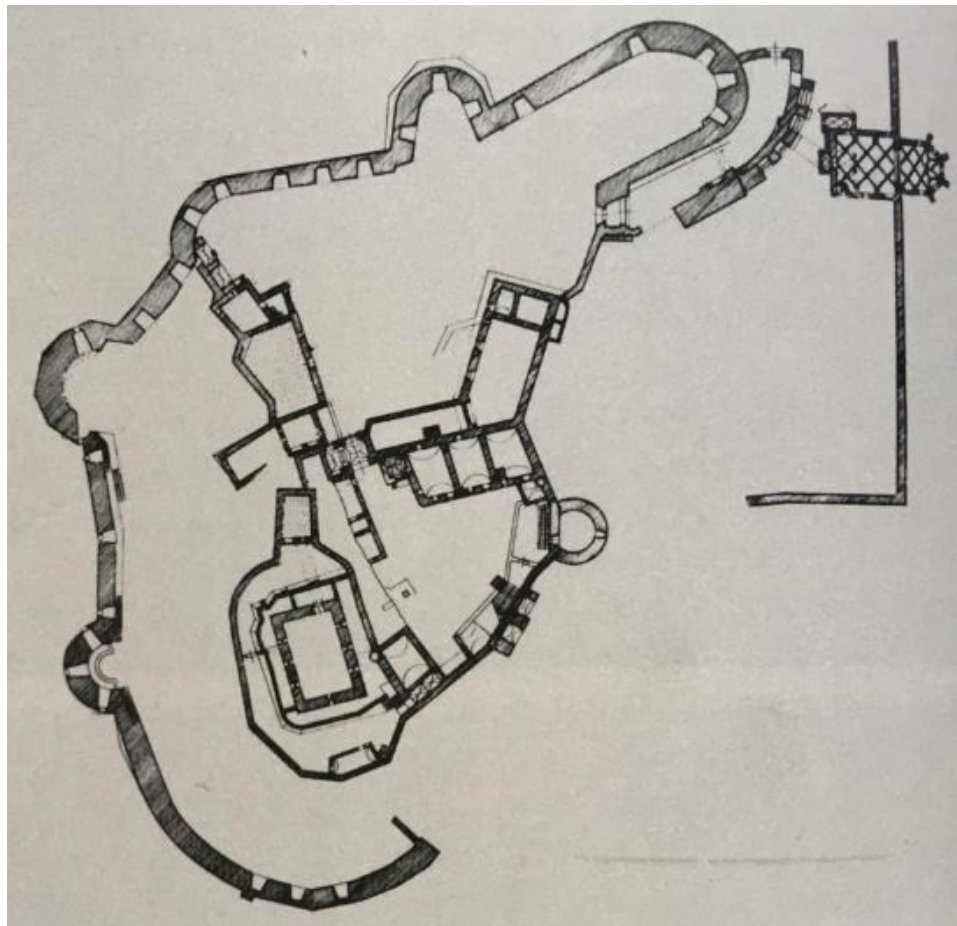
8. Lucca, městské hradby

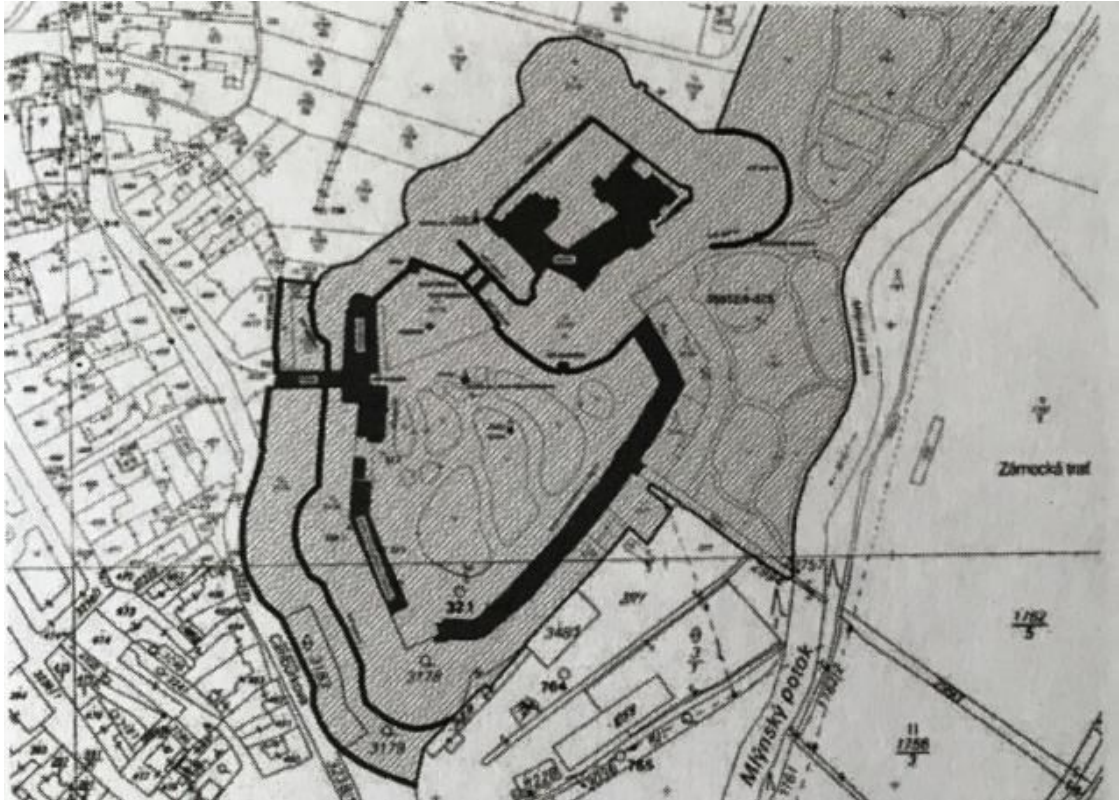
9. Lucca, městské hradby

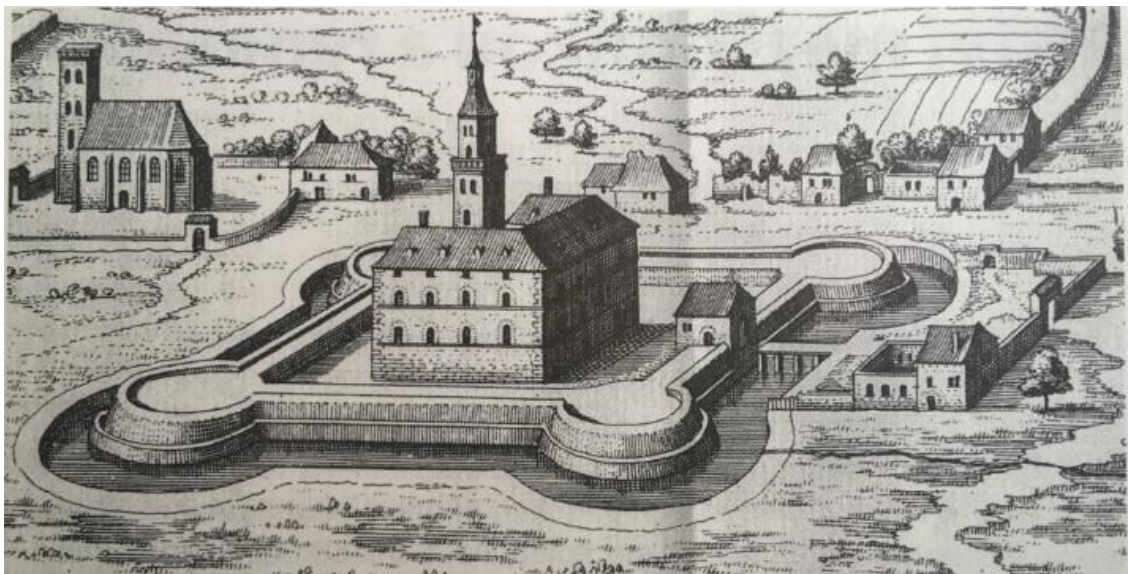
10. Švihov

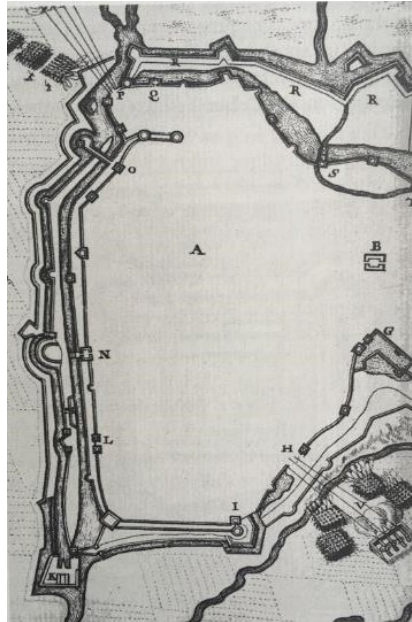
11. Rábí, půdorys hradu včetně opevnění

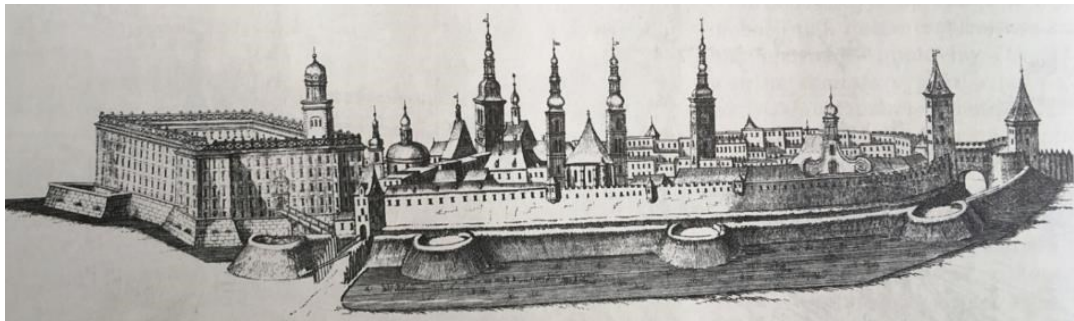
12. Tovačov, zámek, katastrální mapa

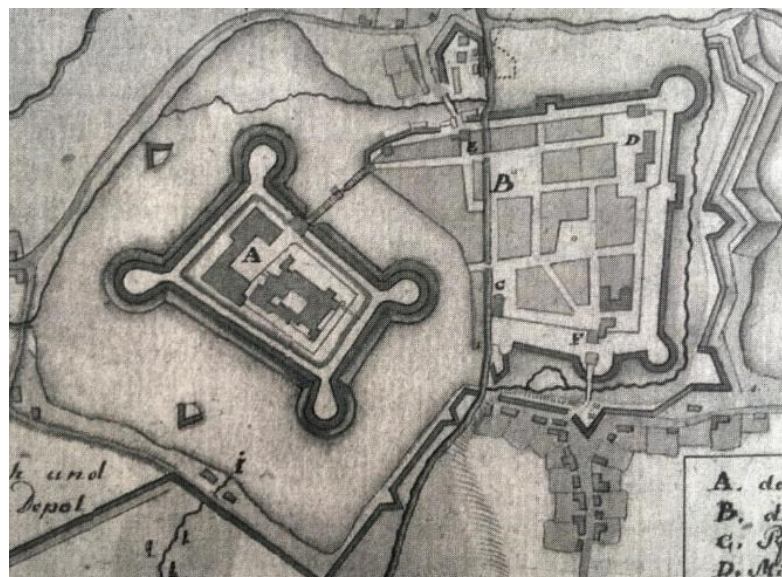
13. Chlumec nad Cidlinou, zámek

14. Olomouc, plán města včetně hradeb

15. Kroměříž, opevnění města

16. Pardubice, plán města včetně hradeb

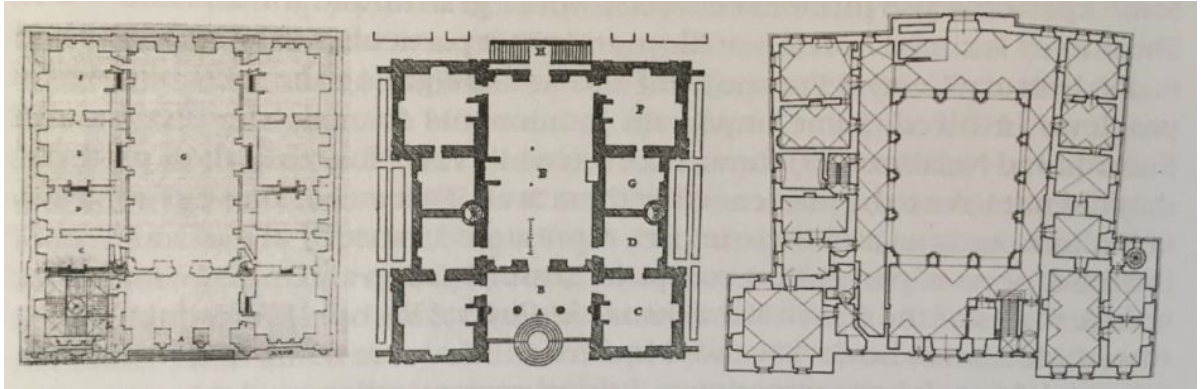
17. Pardubice, veduta města z roku 1688

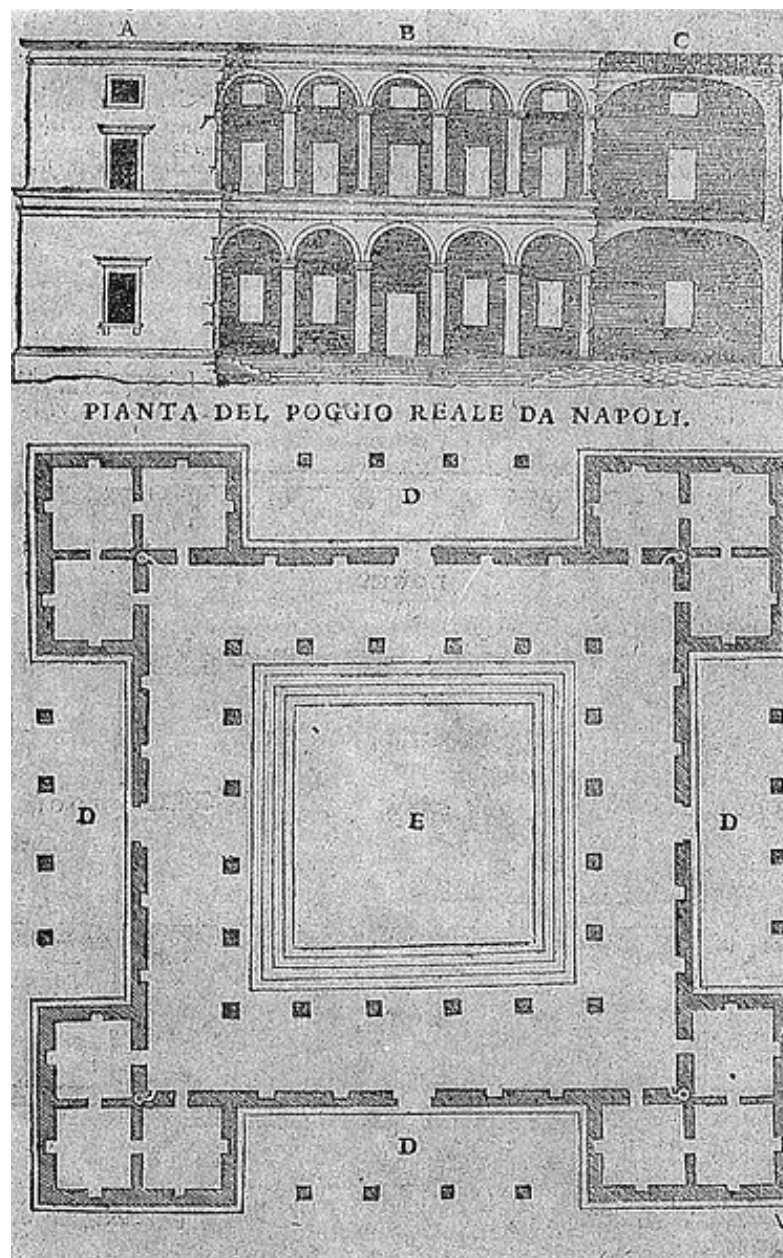
18. Pardubice, replika děla na valech

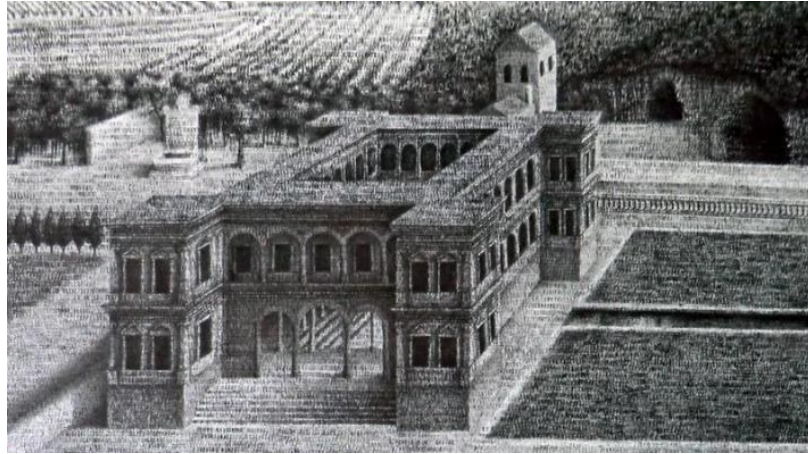
19. Pardubice, opevnění, část hradby před valy

20. Sebastiano Serlio, návrhy venkovských vil, půdorys Kaceřova

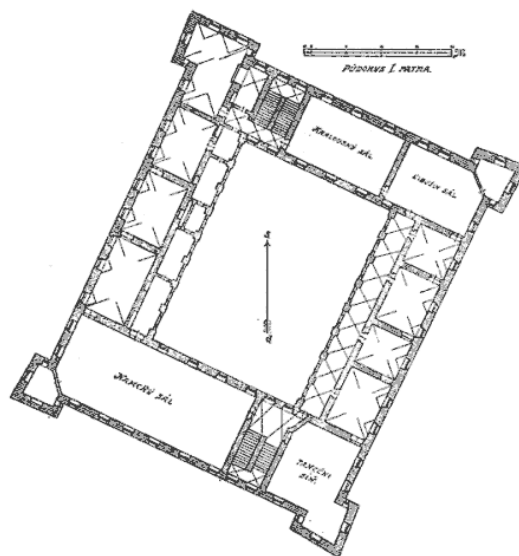
21. Neapol, Poggio Reale

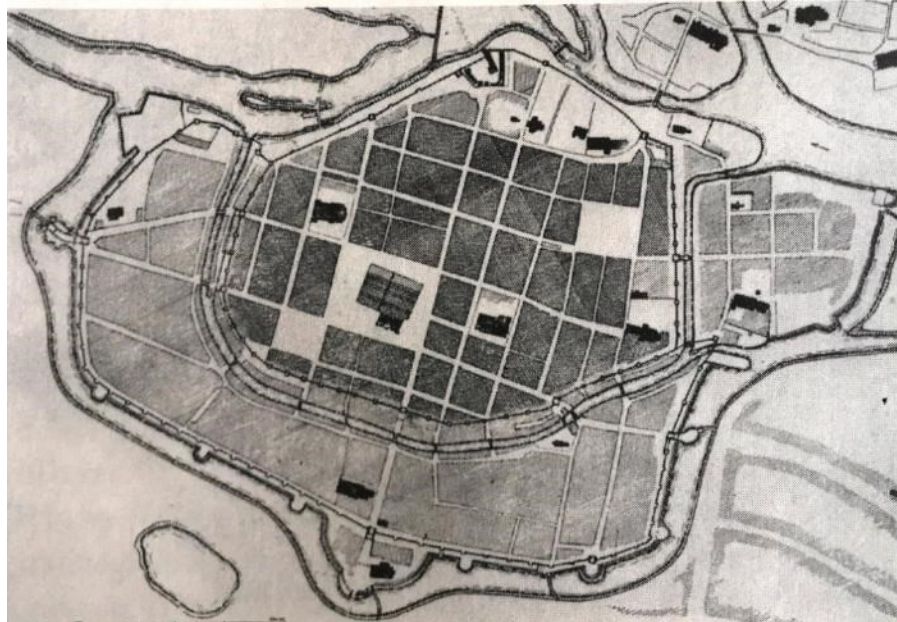
22. Neapol, Poggio Reale

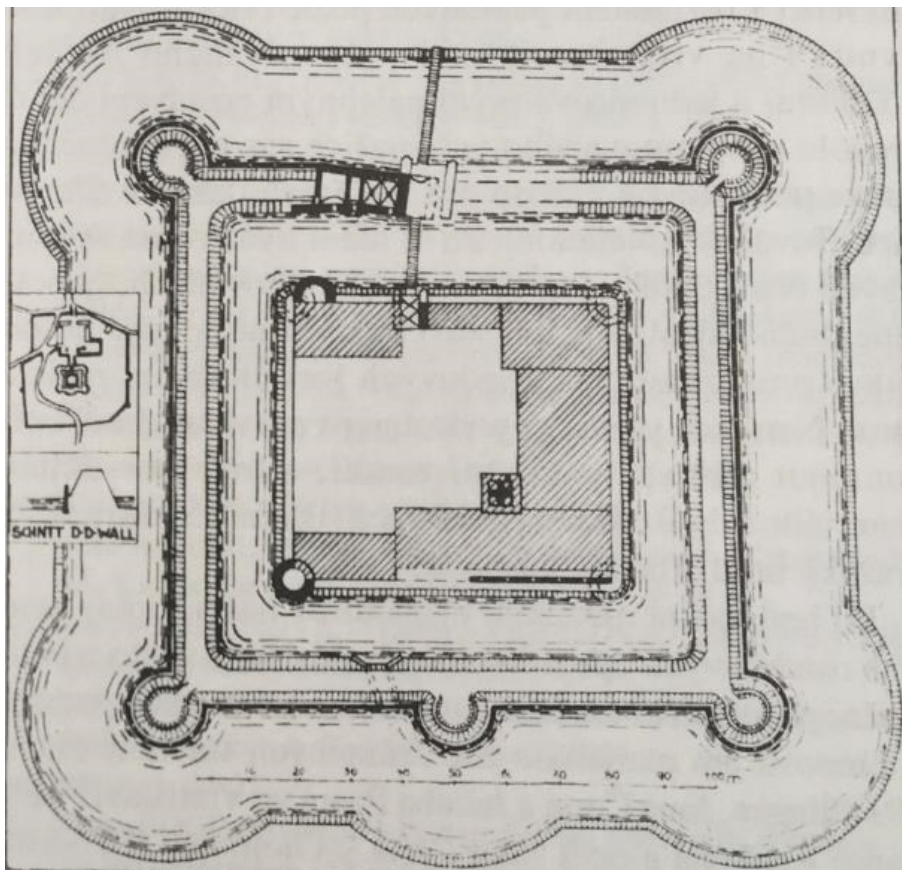
23. Mantova, Castello di S. Giorgio

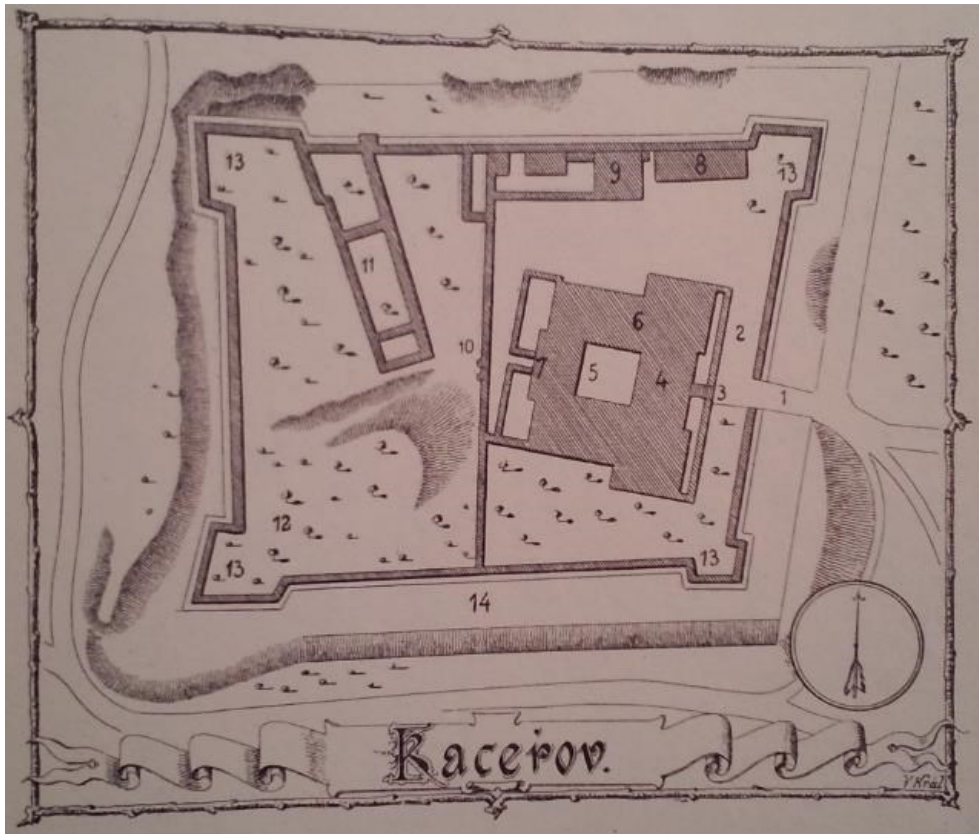
24. Dobruvice, půdorys zámku

25. Vratislav, plán města včetně hradeb

26. Witostowice, plán zámku

27. Kaceřov, plán areálu, F. A. Heber, 1846

28. Kaceřov, zámecký areál, letecký pohled

29. Kaceřov, zámecký areál, letecký pohled

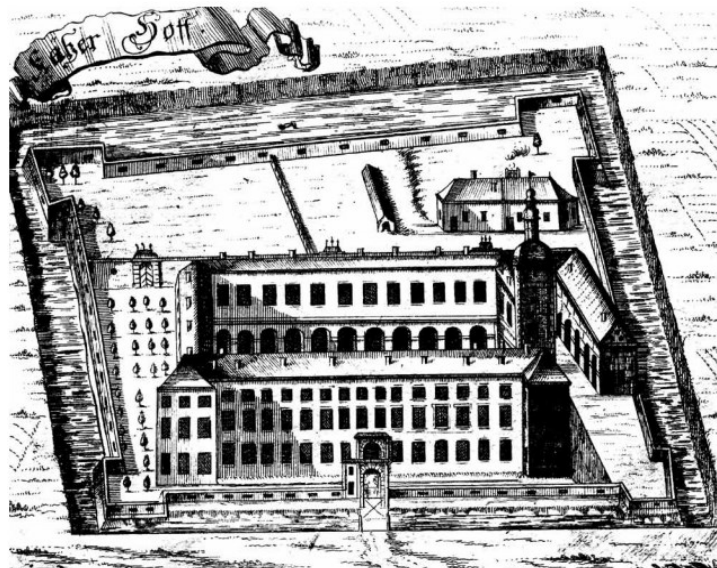
30. Kaceřov, zámek, katastrální mapa

31. Kaceřov, zahradní zeď

32. Kaceřov, zahradní zeď, detail niky

33. Kaceřov, Mauritius Vogt, pohled od východu, 1712

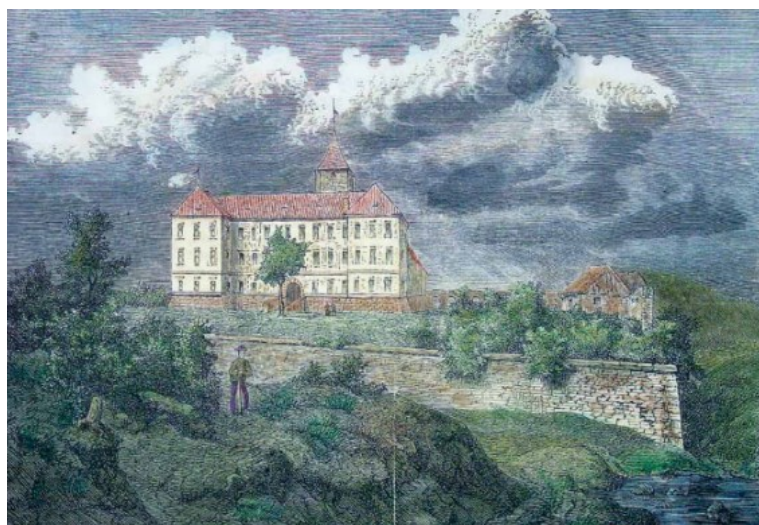
34. Kaceřov, Martin Prusík, pohled od jihovýchodu, kol. 1809

35. Kaceřov, František Prusík, pohled od jihovýchodu, 1814

36. Kaceřov, František Alexandr Heber, pohled od severovýchodu, 1846

37. Kaceřov, Edvard Herold, pohled od východu, 1871

38. Kaceřov, Karel Liebscher, pohled od západu, 1897

39. Kaceřov, pohled od západu, 1870

40. Kaceřov, východní část opevnění, pohled na severovýchod

41. Kaceřov, pohled od jihovýchodu

42. Kaceřov, hlavní průčelí, přístupová cesta

43. Kaceřov, detail příkopu u vstupního portálu

44. Kaceřov, východní část opevnění, jihovýchodní bastion

45. Kaceřov, jihovýchodní bastion

46. Kaceřov, východní část opevnění

47. Kaceřov, východní část opevnění,
detail římsy

48. Kaceřov, nadokenní římsa v patře jihovýchodního rizalitu

49. Kaceřov, nadokenní římsa v patře jihovýchodního rizalitu

50. Kaceřov, nástěnná malba, medailon

51. Kaceřov, nástěnná malba, medailon

52. Kaceřov, nástěnná malba, medailon

53. Kaceřov, nástěnná malba, medailon

54. Matouš Collinus z Chotěřiny

55. Matouš Collinus z Chotěřiny

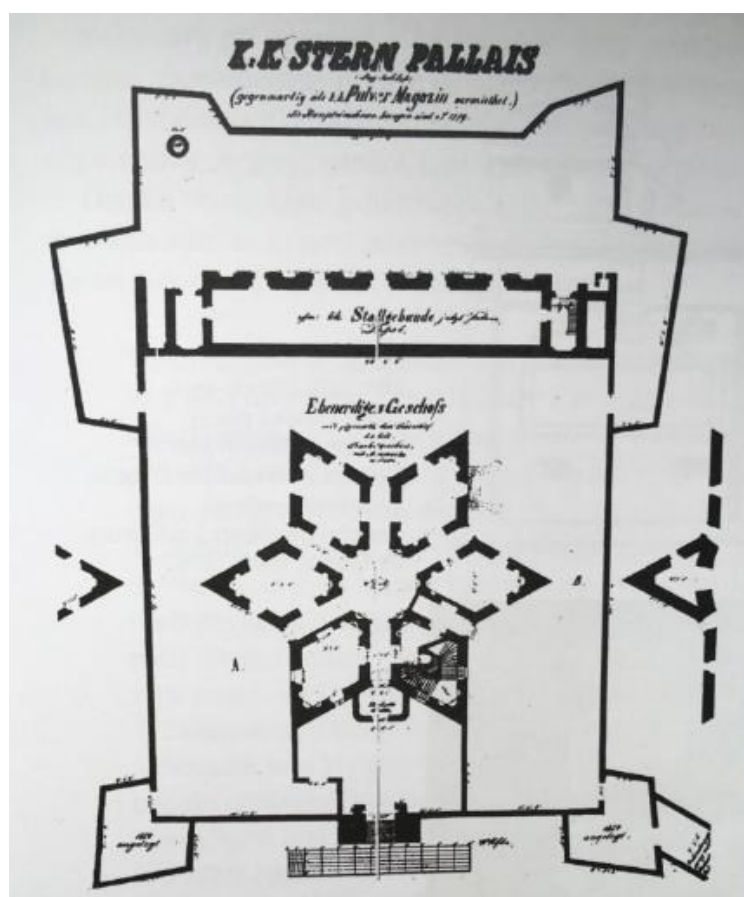
56. Martin Luther a Filip Melanchton

57. Filip Melanchton

58. Florián Griespek, medaile z roku 1536

59. Letohrádek Hvězda, plán areálu z roku 1854

60. Bučovice, opevnění, část obranné zdi

61. Bučovice, opevnění, nárožní bastion

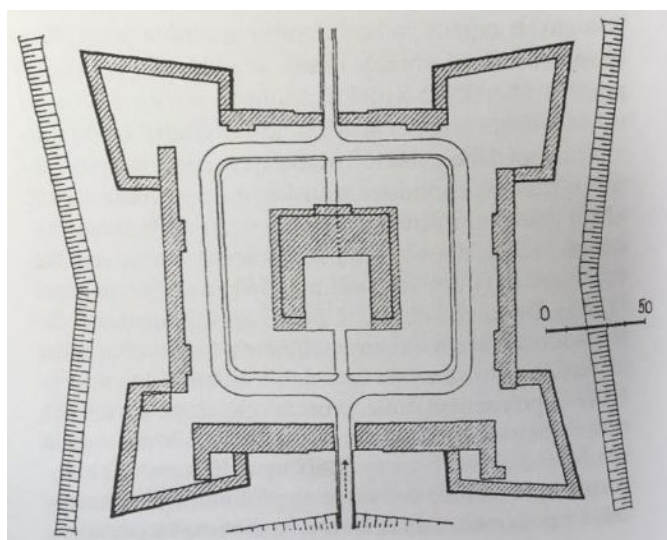
62. Bučovice, opevnění, část obranné zdi

63. Kratochvíle, zámecký areál, letecký pohled

64. Holíč, zámecký areál, letecký pohled

65. Holíč, půdorys areálu

66. Holíč, opevnění zámku, vnější vodní příkop

67. Holíč, budova zámku, jihovýchodní pohled

Seznam odborné literatury

- ADAMS 1993 — Nicholas ADAMS: Architettura militare di Francesco di Giorgio. In.: Fiore – Tafuri. 1993, 126–162
- BALŠÁNEK 1897 — Antonín BALŠÁNEK: Belvedere. Letohrádek královny Anny na Hradčanech. Praha 1897
- BAŽANT 2006 — Jan BAŽANT: Pražský Belvedér a severská renesance. Praha 2006
- BAŽANT 2013 — Jan BAŽANT: Vila Hvězda v Praze (1555–1563). Mistrovské dílo severské renesance. Praha 2013
- BAŽANT/BAŽANTOVÁ 2014 — Jan BAŽANT / Nina BAŽANTOVÁ: Pražský Belvedér (1537–1562): První renesanční vila ve střední Evropě. Praha 2014
- BEČKA/MENDEL 1998 — Jiří BEČKA / Miloš MENDEL: Islám a české země. Praha 1998
- BIALOSTOCKI 1976 — Jan BIALOSTOCKI: The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary, Bohemia, Poland. Oxford 1976
- BLÁHOVÁ — Zdenka BLÁHOVÁ: Příspěvek písemných pramenů k raně renesanční architektuře v Olomouci. In.: Sborník společnosti přátel starožitností 4. Praha 1996, 163–166
- BÓNA/PLAČEK 2007 — Martin BÓNA / Miroslav PLAČEK: Encyklopedie slovenských hradů. Praha 2007
- BRICE 1999 — Martin BRICE: Tvrze, hrady a pevnosti. Praha 1999
- BURCKHARDT 1912 — Jacob Ch. BURCKHARDT: Kultura renaissanční doby v Itálii. 1912
- BŮŽEK 1995 — Václav BŮŽEK: Rytíři renesančních Čech. Praha 1995
- BŮŽEK 1998 — Václav BŮŽEK: Florián Griespek z Griespachu ve stavovské společnosti předbělohorských Čech. In: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 11–17
- BŮŽEK/JAKUBEC 2012 — Václav BŮŽEK / Ondřej JAKUBEC: Kratochvíle posledních Rožmberků. Praha 2012
- CONTI 1999 — Flavio CONTI: Castelli e rocche: le fortificazioni italiane del medioevo e del rinascimento. Novara 1999
- ČECHURA 2008 — Jaroslav ČECHURA: České země v letech 1526–1583. 1. díl. Praha 2008
- DIVITIIS 2015 — Bianca de DIVITIIS: Giuliano da Sangallo in the Kingdom of Naples. Architecture and Cultural Exchange. In.: Journal of the Society of Architectural Historians. 2015, 152–178
- DUFFY 1998 — Christopher DUFFY: Kámen a oheň. Brno 1998
- DURDÍK 2011 — Tomáš DURDÍK: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha 2011

- FÁK 1993 — Jiří FÁK: Opevnění zámku Kaceřov. In: Severní Plzeňsko. Vlastivědná ročenka. Plzeň 1993, 41–46
- FÁK 1998 — Jiří FÁK: Zámek Kaceřov v historické ikonografii. In: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 56–61
- FEHR 1961 — Götz FEHR: Benedikt Ried. Ein deutscher Baumeister zwischen Gotik und Renaissance in Böhmen. München 1961
- FENCL 1982 — Jaroslav FENCL: Jan Hasištejnský z Lobkovic. Ústí nad Labem 1982
- FIORE/TAFURI — Francesco Paolo FIORE / Manfredo TAFURI: Francesco di Giorgio architetto. Milano 1993
- FREJKOVÁ 1941 — Olga FREJKOVÁ: Palladianismus v české renesanci. Praha 1941
- FROMMEL 2003 — Sabine FROMMEL: Sebastiano Serlio Architect. Milano 2003
- GARDAVSKÝ 1995 — Zdeněk GARDAVSKÝ: Pernštejn, tvůrce predikátního hradu. In.: Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích. Pardubice, 1995, 283–298
- GIBERTI 2016 — Mario GIBERTI: Leonardo da Vinci e la pianta di Imola del 1473. Studio critico sulla attribuzione a Danesio Maineri. 2016
- GLONEK 2014 — Jiří GLONEK: Johann Tscherte a jeho korespondence s Willibaldem Pirckheimerem a Albrechtem Dürerem. In.: Jedinec a evropská společnost od středověku do 19. století. Olomouc 2014, 243–263
- GÖLLNER 1978 — Carl Göllner: Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhunderts. Baden-Baden 1978
- GRÁFEL 1986 — Ľudovít GRÁFEL: Pevnostný systém Komárna. Bratislava 1986
- GRIESENBECK 2013 — Roma GRIESENBECK VON GRIESENBACH: Florián Griespek z Griespachu na Kaceřově ve službách Koruny české. Plzeň 2013
- Gryspekové a předbělohorská šlechta — Gryspekové a předbělohorská šlechta. Kralovice a poddanská města. Sborník příspěvků ze semináře konaného v Mariánské Týnici ve dnech 21. – 23. května 1997. Plzeň 1998
- HAJNÁ 2011 — Milena HAJNÁ: Zámek Kratochvíle. České Budějovice 2011
- HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC/VINAŘICKÝ 1836 — Bohuslav HASIŠTEJNSKÝ Z LOBKOVIC / Karel Alois VINAŘICKÝ: Pána Bohuslawa Hasišteynského z Lobkovic věk a spisy vybrané. Praha 1836
- HÁJEK Z LIBOČAN 2013 — Václav HÁJEK Z LIBOČAN: Kronika česká. Praha 2013
- HEROUT 2011 — Jaroslav HEROUT: Slabikář návštěvníků památek. Praha 2011⁴

- HLOBIL/PETRŮ 1992 — Ivo HLOBIL / Eduard PETRŮ: Humanismus raná renesance na Moravě. Praha 1992
- HLOBIL 2009 — Ivo HLOBIL: Chimento Camicia 1492 v Tovačově? Nevyřešená otázka quattrocenta na Moravě. In.: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, 215–220
- HOŘEJŠÍ 1987 — Jiřina HOŘEJŠÍ: Pozdně gotické opevnění Pražského hradu. In.: Staletá Praha, sv. XVII., Praha 1987, 105–120
- CHUPÍK 2002 — František CHUPÍK: Fortifikační stavitelství mezi gotikou a renesancí. In.: Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila. Praha 2002, 239–245
- CHUPÍK 2009 — František CHUPÍK: Moravské záblesky renesance ve fortifikacích. In.: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, 323–331
- CHYTIL 1925 — Karel CHYTIL: Mistři lukanští v Čechách v XVI. století. In: Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1924. Praha 1925, 32–66
- IZAKOVIČOVÁ 1969 — Mária IZAKOVIČOVÁ: Slovenské hrady a kaštiele. Bratislava 1969
- JAKUBEC 2005 — Ondřej JAKUBEC: Sebastiano Serlio a renesanční architektura v českých zemích – několik poznámek. In: Ladislav DANIEL / Jiří PELÁN / Piotr SALWA / Olga ŠPILAROVÁ (eds.): Italská renesance a baroko ve střední Evropě. Příspěvky z mezinárodní konference Olomouc 17. – 18. října 2003. Olomouc 2005, 91–105
- JANÁČEK 1984 — Josef JANÁČEK: České dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547, 1/II., Praha 1984
- JANÁČEK 1986 — Josef JANÁČEK: Nástup Habsburků na český trůn. Praha 1986
- JÁNSKÁ 1973 — Eva JÁNSKÁ: K výzkumu pražského opevnění. In.: Staletá Praha, sv. VI., Praha 1973, 46–60
- JÁNSKÁ 1979 — Eva JÁNSKÁ: K pražským hradbám Karla IV. In.: Staletá Praha, sv. IX., Praha 1979, 67–78
- KALINA 2009 — Pavel KALINA: Benedikt Ried a počátky záalpské renesance. Praha 2009
- KALINA/KOŤÁTKO 2011 — Pavel KALINA / Jiří KOŤÁTKO: Praha 1437–1610. Praha 2001
- KAMENICKÁ 2005 — Eva KAMENICKÁ: Archeologická zjištění v areálu zámku Kaceřova. In: Hláska. 16, č. 4. Plzeň 2005, 49–52
- KAUFMANN 1995 — Thomas DaCosta KAUFMANN: Court, Cloister, and City: The Art and Culture of Central Europe, 1450–1800. Chicago 1995

- KISSLING 1964 — Hans Joachim KISSLING: Türkenfurcht und Türkenhoffnung im 15./16. Jahrhundert: zur Geschichte eines "Komplexes". 1964, 1–18
- KOLÁŘ 2009 — Petr KOLÁŘ: Nejvýznamnější donátor a mecenáš renesanční a humanistické kultury na Plzeňsku. 500 let od narození Floriána Gryspeka z Gryspachu. In: *Minulostí Západočeského kraje XLIV*. Plzeň 2009, 35–72
- KOLÁŘ 2017 — Petr KOLÁŘ: Zámek Kaceřov v pramenech historické ikonografie. In.: *Památky západních Čech VI/VII – 2016/2017*. Plzeň 2017, 7–16
- KRČÁLOVÁ 1974 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Centrální stavby české renesance. Praha 1974
- KRČÁLOVÁ 1979 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Zámek v Bučovicích. Praha 1979
- KRČÁLOVÁ 1989 — Jarmila KRČÁLOVÁ: Renesanční architektura v Čechách a na Moravě. In: *Dějiny českého výtvarného umění II/1. Od počátků renesance do závěru baroka*. Praha 1989, 6–61
- KROUPA 2001 — Jiří KROUPA: „Palác ve tvrzi“: umělecká úloha a zámecká architektura v raném novověku (Dvě úvahy k výzkumu světské architektury raného novověku), in: *Opuscula Historiae Artium*, vol. F 45, Brno 2001, s. 13–37
- KUPKA 1991 — Vladimír KUPKA: Fortové pevnosti a jejich místo v dějinách opevnování. Praha. 1991
- KUPKA 2001 — Vladimír KUPKA: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha 2001
- KUPKA 2008 — Vladimír KUPKA: Pražská opevnění. Praha 2008
- KYZOUROVÁ 2007 — Ivana KYZOUROVÁ: Básník a král: Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic v zrcadle jagellonské doby. Praha 2007
- LEWIS 2007 — Bernard LEWIS: Dějiny Blízkého východu. Praha 2007³
- LÍBAL 1993 — Dobroslav LÍBAL: Fortifikační stavitelství českého státu v evropském rámci. In.: *Časopis společnosti přátel starožitností*. 31, č. 4, 1993, 253–254
- LUKAČKA 2004 — Ján LUKAČKA: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI., Pod osmanskou hrozbou: Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Bratislava 2004
- MACEK 1994 — Josef MACEK: Jagellonský věk v českých zemích (Sv. 2). Praha 1994
- MALVEZZI 1956 — Aldobrandino MALVEZZI: L'islamismo e la cultura europea. Florencie 1956
- MENCLOVÁ 1961 — Dobroslava MENCLOVÁ: Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu, *Umění IX.*, 433–471

- MENCLOVÁ 1972 — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady. 1. díl. Praha 1972
- MENCLOVÁ 1972 — Dobroslava MENCLOVÁ: České hrady. 2. díl. Praha 1972
- MENDEL/OSTŘANSKÝ/RATAJ 2008 — Miloš MENDEL / Bronislav OSTŘANSKÝ / Tomáš RATAJ: Islám v srdci Evropy: Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí. Praha 2008
- MENDEL 2016 — Miloš MENDEL: Dějiny Saúdské Arábie. Praha 2016
- MIHULKA 1939 — Antonín MIHULKA: Královský letohrádek zvaný Belvedere na Hradě pražském. Praha 1939
- MOHELNÍK 2010 — Ladislav MOHELNÍK: Dürerovo Brno. In.: Atlantida, č. 9, 2010, 19–20
- Morava na prahu nové doby: sborník příspěvků z konference, konané 22. – 23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka. Přerov 1995
- MUCHKA 2001 — Ivan MUCHKA: Architektura renesanční. Praha 2001
- MUCHKA/PURŠ/DOBALOVÁ/HAUSENBLASOVÁ 2014 — Ivan Prokop MUCHKA / Ivo PURŠ / Sylva DOBALOVÁ / Jaroslava HAUSENBLASOVÁ: Hvězda – Arcivévoda Ferdinand Tyrolský a jeho letohrádek v evropském kontextu. Praha 2014
- MUK/LÍBAL 1969 — Jan MUK / Dobroslav LÍBAL: Stavebně historický průzkum zámku. Praha 1969
- NEUMANN 1979 — Jaromír NEUMANN: Renaissance Art in Bohemia. Praha 1979
- NOVOBILSKÝ 2006 — Milan NOVOBILSKÝ: Gotická věž tvrze na zámku Kaceřově. In: Dějiny staveb 2006. Plzeň 2006, 85–93
- Opus italicum: italská renesanční a barokní architekti v Praze: Obrazárna Pražského hradu, 24. 11. 2000 – 4. 3. 2001: průvodce výstavou. Praha 2000
- OTTO 1897 — Jan OTTO (ed.): Čechy; IX. díl. Západní Čechy. Praha 1897
- PAYNE 1999 — Alina Alexandra PAYNE: The architectural treatise in the Italian renaissance. Cambridge 1999
- PIROCH 2009 — Jan PIROCH: Mihulka je součástí opevnění Pražského hradu. In.: Pražský deník, roč. 4, č. 132. Praha 2009, 4
- PISOŇ 1973 — Štefan PISOŇ: Hrady, zámky a kaštiele na Slovensku. 1973
- PLAČEK 2007 — Miroslav PLAČEK: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2007²
- PLAČEK 2009 — Miroslav PLAČEK: Rondelové fortifikace pozdního středověku a raného novověku a jejich uplatnění u nás. In.: Historická Olomouc XVII. Úsvit renesance na

- Moravě za vlády Matyáše Korvína a Vladislava Jagellonského (1479–1516) v širších souvislostech. Olomouc 2009, 333–348
- PLAČEK 2012 — Miroslav PLAČEK: Opevnění města Rhodu z přelomu středověku a novověku. In.: *Archaeologia historica* 2. Brno 2012, 477–494
- PODLAHA 1912 — Antonín PODLAHA: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Kralovickém. Praha 1912
- POCHE 1947 — Emanuel POCHE: Pražské portály. Praha 1947
- POTŮČEK 2009 — Jan POTŮČEK: Turecké nebezpečí a České země v raném novověku (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy). Praha 2009
- PRAŽÁK 1993 — Richard PRAŽÁK: Dějiny Maďarska. Brno 1993
- PRAŽÁK 2014 — Richard PRAŽÁK: Má maďarská cesta. Brno 2014
- PREISS 1986 — Pavel PREISS: Italští umělci v Praze. Renesance, manýrismus, baroko. Praha 1986
- PRUSÍK 1896 — František Xaver PRUSÍK: Urbář panství kaceřovského z roku 1558. Praha 1896
- RATAJ 2001 — Tomáš RATAJ: Turecká hrozba a raně novověké zpravodajství. In.: Národnostní skupiny, menšiny a cizinci ve městech: Praha - město zpráv a zpravodajství. Sborník referátů ze 14. vědecké konference Archivu města Prahy, konané ve dnech 1. a 2. října 1996, a z 15. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, konané ve dnech 7. a 8. října 1997. Praha 2001, 233–261
- RATAJ 2002 — Tomáš RATAJ: České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí. Praha 2002
- ROUSOVÁ 2007 — Andrea ROUSOVÁ: Vojenský žánr, válečné a bitevní scény – stručný přehled vývoje zobrazení v době třicetileté války. In.: Valdštejn: Albrecht z Valdštejna *Inter arma silent musae?* Praha 2007, 327–334
- ROŽMBERSKÝ/NOVOBILSKÝ 2007 — Petr ROŽMBERSKÝ / Milan NOVOBILSKÝ: Gotická tvrz a zámecká pevnost Kaceřov. Plzeň 2007
- RYANOVÁ 1998 — Marie RYANTOVÁ: Ke studiu synů Floriána Gryspeka v zahraničí. In.: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 21–24
- SEDLÁČEK 1998 — August SEDLÁČEK: Hrady, zámky a tvrze království českého. Díl třináctý. Praha 1998³
- Severní Plzeňsko 1993 — Severní Plzeňsko. Vlastivědná ročenka. Plzeň 1993
- SCHULZ 1978 — Winfried SCHULZ: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Mnichov 1978

- SRPOVÁ 2017 — Kateřina SRPOVÁ: Stavba a mobiliář děkanského kostela Nanebevzetí Panny Marie v kontextu s historií města Mostu (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2017
- ŠABATOVÁ 2006 — Lenka ŠABATOVÁ: Bučovice, okres Vyškov, zámek. Stavebněhistorický průzkum. I. část. Brno 2006
- ŠAMÁNKOVÁ 1948 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Palác Benedikta Rieda na Blatné. In.: Zprávy památkové péče VIII. 1948, 111–114
- ŠAMÁNKOVÁ 1961 — Eva ŠAMÁNKOVÁ: Architektura české renesance. Praha 1961
- ŠEBEK 1990 — František ŠEBEK a kol.: Dějiny Pardubic. I. díl. Pardubice 1990
- TICHÁ 1986 — Zdeňka TICHÁ: Jak staří Čechové poznávali svět. Praha 1986
- TOGNER 2002 — Milan TOGNER: Kaple Božího Těla. In: Jezuitský konvikt. Olomouc 2002, 239–251
- UGWITZ 1907 — Antonín UGWITZ: Z minulosti města Tovačova a okolí. Prostějov 1907
- VARHANÍK 2001 — Jiří VARHANÍK: K možnostem datování fortifikační architektury. In.: Dějiny staveb 2001. Sborník vybraných referátů z konference Dějiny staveb. Ústí nad Labem 2001, 190–193
- VARHANÍK/KRUŠINOVÁ/KYNCL/KYNCL 2005 — Jiří VARHANÍK / Lenka KRUSINOVÁ / Josef KYNCL / Tomáš KYNCL: Vnější opevnění hradu Rábí II. In.: Průzkumy památek XII., č. 2., 2005, 55–96
- VINAŘ 1998 — Otakar VINAŘ: Rozporná osobnost Floriána Gryspeka z Griesbachu. In: Gryspekové a předbělohorská šlechta. Plzeň 1998, 18–20
- VLČEK 1994 — Pavel VLČEK: Encyklopedie českých zámků. Praha 1994
- VLČEK 1999 — Pavel VLČEK: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků. Praha 1999
- VOCELKA 1981 — Karl VOCELKA: Die politische Propaganda Kaiser Rudolfs II. (1576–1612). Vídeň 1981
- VOLPE 1982 — Gianni VOLPE: Rocche e fortificazioni del Ducato di Urbino (1444–1502): l'esperienza martiniana e l'architettura militare di transizione. Urbino 1982
- VOREL 2012 — Petr VOREL: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha 2012³
- VYBÍRAL 2008 — Zdeněk VYBÍRAL: Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha 2008
- WANKOVÁ 2015 — Veronika K. WANKOVÁ: Perla Moravy. Nástěnná malířská výzdoba pěti sálů na zámku v Bučovicích. Praha 2015

WOHLMUTH 2015 — Petr WOHLMUTH: Bastionové pevnosti a vojenská revoluce. Praha 2015

Elektronické zdroje

DÜRER — Albrecht DÜRER: https://archive.org/details/gri_etlichevnder00dure,
vyhledáno dne 5. 9. 2018

MARTINI — Francesco di Giorgio MARTINI: <http://www.muraditutti.it/biblioteca-militare-virgilio-ilari/art-of-wars/Francesco-di-Giorgio-Martini.pdf>, vyhledáno dne 5. 9. 2018

SERLIO — Sebastiano SERLIO: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/_md_search?md_query_inhaltsverz=1&md_query_cat3=all&md_query_var3=serlio, vyhledáno dne 3. 2. 2018

<http://www.mondimedievali.net/CASTELLI/index.htm>, vyhledáno dne 5. 9. 2018

<http://www.biblhertz.it/bibliothek/>, vyhledáno dne 17. 9. 2018